

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy

УКРАЇНСЬКА ПОЛОНІСТИКА

UKRAIŃSKA POLONISTYKA

Випуск 21

Numer 21

Житомир

Bydgoszcz

2023

Видається за рішенням вченої ради Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 9 від 28. 04. 2023 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ / RADA EDYTORSKA:

Головний редактор
Redaktor naczelny

Віктор Мойсієнко, доктор філологічних наук, професор
Prof. dr hab. Victor Moisiienko

Мирослав Янковяк, доктор габілітований
Микола Козловець, доктор філософських наук, професор
Ольга Власенко, кандидат педагогічних наук, доцент
Валентина Титаренко, кандидат філологічних наук, доцент

Dr hab. Mirosław Jankowiak
Prof. dr hab. MykołaKozłowiec
Doc. dr Olha Własenko
Doc. dr Walentyna Tytarenko

Відповідальний секретар
Sekretarz

Віктор Рудницький
Wiktor Rudnicki

Члени редколегії / Komitetredakcyjny:
Педагогічні дослідження:

Олексій Башманівський, кандидат педагогічних наук, доцент
Олена Березюк, кандидат педагогічних наук, професор
Оксана Джус, доктор педагогічних наук, професор
Івана Добротова, доктор гуманістичних наук, доцент
Євгеній Жуковський, кандидат педагогічних наук, доцент
Василь Каплінський, доктор педагогічних наук, професор
Інеса Новіцька, кандидат педагогічних наук, доцент
Віта Павленко, кандидат педагогічних наук, доцент
Людмила Петько, кандидат педагогічних наук, доцент
Уляна Холод, доктор гуманістичних наук
Віктор Шаверський, кандидат з фізичного виховання та спорту,
доцент
Тетяна Яворська, кандидат з фізичного виховання та спорту,
доцент

Doc. dr Aleksy Baszmaniowski
Prof. dr Helena Berezyuk
Doc. dr hab. Oksana Dżus
Doc. dr Iwana Dobrotowa
Doc. dr Eugeniusz Zukowski
Doc. dr hab. Wasyl Kapliński
Doc. dr Inessa Nowicka
Doc. dr Vita Pavlenko
Doc. dr Ludmiła Petko
Doc. dr Uliana Cholodowa
Doc. dr Wiktor Shawerski

Doc. dr Tatiana Yaworska

Філософські дослідження:

Анжела Бойко, доктор філософських наук, професор
Наталія Бойченко, доктор філософських наук, професор
Олександр Буравський, доктор історичних наук, доцент
Костянтин Вергелес, доктор філософських наук, доцент
Людмила Горохова, кандидат філософських наук, доцент
Віктор Зінченко, доктор філософських наук, професор
Пьотр Кондерак, доктор габілітований, доцент
Сергій Костючков, доктор філософських наук, професор
Анджей Войцех Новак, доктор габілітований, професор
Павло Осинський, доктор філософських наук, професор
Гжегож Осташ, доктор габілітований, професор
Володимир Ратников, доктор філософських наук, професор
Петро Саух, доктор філософських наук, академік НАПНУ,
професор
Дмитро Сепетий, доктор філософських наук, доцент
Вадим Слюсар, доктор філософських наук, доцент
Олег Соколовський, доктор філософських наук, професор
Юстина Стецко, доктор філософії, доцент
Світлана Сторожук, доктор філософських, професор
Андреас Умланд, кандидат політичних наук, доцент
Оксана Чаплінська, кандидат філософських наук
Світлана Шкіль, доктор філософських наук, професор
Михало Якубович, кандидат історичних наук, доцент
Олег Ярош, кандидат філософських наук, старший науковий
співробітник

Prof. dr hab. Anżela Bojko
Prof. dr hab. Natalia Bojczenko
Doc. dr hab. Aleksander Burawski
Doc. dr hab. Konstanty Wergeles
Doc. dr Lyudmyła Horokhowa
Prof. dr hab. Wiktor Zinzchenko
Adiunkt dr hab. Piotr Konderak
Prof. dr hab. Sergiusz Kostyuczkow
Prof. dr hab. Andrzej Wojciech Nowak
Prof. dr Paweł Osinśkiy
Prof. dr hab. Grzegorz Ostasz
Prof. dr hab. Wołodymyr Ratnykow
Prof. dr hab. Piotr Sauch
Doc. dr hab. Dmytro Sepetyi
Doc. dr hab. Wadym Slusar
Prof. dr hab. Oleh Sokolowskiy
Adiunkt dr Justyna Stecko
Prof. dr hab. Switłana Storożuk
Doc. dr Andreas Umland
Dr Oksana Czaplinska
Prof. dr hab. Switłana Szkil
Doc. dr Mychajło Jakobowycz
Doc. dr Oleg Jarosz

Філологічні дослідження:

Тимон Адамчевський, кандидат філологічних наук
Вікторія Білявська, кандидат філологічних наук, старший викладач
Міхал Глушковський, доктор філологічних наук, професор
Вікторія Жуковська, кандидат філологічних наук, доцент
Катажина Кончевська, доктор гуманітарних наук, кандидат
філологічних наук
Хелена Красовська, професор, доктор габілітований
Тетяна Недашківська, кандидат філологічних наук, професор
Степан Черничко, професор, доктор гуманітарних наук
Ірена Ярось, професор, доктор габілітований
Леся Ящук, кандидат філологічних наук, доцент

Dr Tymon Adamczewski
Dr Wiktoria Bilawska
Prof. dr hab. Michał Głuszkowski
Doc. dr Wiktoria Żukowska
Dr Katarzyna Konczewska
Prof. dr hab. Helena Krasowska
Prof. Tetiana Nedaszkowska
Prof. dr hab. Stepan Czernińko
Prof. dr hab. Irena Jaros
Doc. dr Lesia Jaszczuk

Свідоцтво Міністерства юстиції України про державну реєстрацію:

Серія КВ № 11732-603Р від 13. 09. 2006 р

Наукове періодичне видання

УКРАЇНЬСЬКА ПОЛОНІСТИКА
UKRAIŃSKAPOLONISTYKA

Випуск 21, 2023 р.

Виготовлено з оригінал-макету авторів

Сайт видання: <http://polonistyka.zu.edu.ua/>

В усіх статтях збережено орфографію та пунктуацію авторів

Підписано до друку 28.04.2023 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Гарнітура TimesNewRoman.

Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 8,5. Обл.-вид. арк. 13,2 Тираж 100. Замовлення 7/12.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: серія ЖТ №10 від 07.12.04 р.

електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua, ktytar@ukr.net

Україна, 10008, м. Житомир, вул. В. Бердичівська, 40. тел. 46-75-60, 43-14-17

ISSN 2220-4555
ISSN 2786-636X

© Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2023

ФІЛОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 821.162.1 Грабовський М.
DOI 10.35433/2220-4555.21.2023.fil-1

Ірина Андерсон,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри східноєвропейських мов
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0001-7013-079X
iryna-rudenko@ukr.net

МІХАЛ ГРАБОВСЬКИЙ ЯК ПЕРЕКЛАДАЧ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

У статті розглянуто перекладені польською мовою українські козацькі думи та пісні зі збірки Михайла Максимовича 1834 року. Польський літературний критик, письменник доби романтизму Міхал Грабовський у своїй найвідомішій праці «Література і критика» 1837 року підніс українську народну поезію на щабель зразків світової літератури, козацький епос прирівняв до лицарського епосу, а збірку українських народних пісень Михайла Максимовича визнав зібранням національних шедеврів літератури. Проаналізовано такі віршовані пісні:

«Ой на морі, на морі синьому», «Гомін, гомін по діброві», «Ой панове-молодці, відкіль ідете?», «Пісні про Свирговського», «Пісні про Морозенка», «Вітер гуде, трава шумить», «Пісня про Богданка», «Туман поле покриває», «Пісня Богуславцю (Гея із устя Дніпра)», «Про козака Байду (А в містечку славним Берестечку)», «А що в тій Чорногорі за вороні коні!», «Ой мала вдова сина-сокола», «Наїхали козаки до Марусі в гості», «Повстання Наливайка», «Похід на поляків», «Про Хмельницького та Барабаша», «Про похід Хмельницького в Молдавію», а також думи «Про Івася Коновченка», «Чорноморська буря», «Про Федора Безродного» та «Втеча трьох братів з Азова».

Установлено, що Міхал Грабовський при перекладі допустив такі погрішності в перекладених поезіях: порушення часового принципу, пропуск строф, недотримання малої/ великої літери при тлумаченні, заміна категорії роду іменників, власні доповнення, неправильний переклад певних частин тіла, порушення граматичних форм, зокрема й недотримання правил передавання ступенів порівняння прикметників. Окрім того, не завжди влучно підібрано відповідники до семантики слів із оригіналу тексту, а також фразеологічних одиниць. Однак це жодним чином не применшує заслуги польського літературознавця та не є приводом недооцінювати його сміливий учинок, що мав на меті познайомити польськомовне суспільство з українським фольклором.

Ключові слова: фольклор, переклад, дума, козацький епос, романтизм.

Iryna Anderson. Michał Grabowski jako tłumacz ukraińskiej poezji ludowej

W artykule omówiono przetłumaczone na język polski ukraińskie wiersze i pieśni kozackie, pochodzące ze zbioru Mychajła Maksymowicza z 1834 roku. W swoim najśłynniejszym dziele „Literatura i krytyka” z 1837 roku polski krytyk literacki i pisarz epoki romantyzmu Michał Grabowski podniósł ukraińską poezję ludową do poziomu przykładów literatury światowej, zrównał epopiej kozacką z eposem rycerskim, a uznał zbiór ukraińskich pieśni ludowych Mychajła Maksymowicza za zbiór narodowych arcydzieł literatury. Rozważano następujące pieśni poetyckie: „O, nad morzem, nad błękitnym morzem”, „Duch, dudnienie na drewnie”, „Och, młodzi panowie, skąd przybywacie?”, „Pieśni o Svirhovskij”, „Pieśni o Morozence”, „Wiatr wyje, trawa szeleści”, „Pieśń o Bohdanku”, „Mgła pokrywa pole”, „Pieśń do Bohuslavtsa (Geja z ujścia Dniepru)”, „O kozackiej Baydzie (A w mieście chwalebnej Berestechki)”, „Co to za wrony w Czarnogórze!”

„Och, mała wdówka po synu sokoła”, „Kozacy przybyli z wizytą do Marusa”, „Powstanie Nalivayka”, „Kampania przeciw Polakom”, „O Chmielnickim i Barabaszu”, „O kampanii Chmielnickiego w Mołdawii”, a także manekiny „O Iwasie Konowczence”, „Burza czarnomorska”, „O Fiodorze Bezrodny” i „Ucieczka trzech braci z Azow”.

Ustalono, że podczas przekładu Michała Grabowskiego w tłumaczonych wierszach popełniono następujące błędy: naruszenie zasady temporalnej, pominięcie zwrotek, nieprzestrzeganie malej/wielkiej litery przy tłumaczeniu, zamiana rodzaju rzeczowników na kategorie, własne dodatki, błędne tłumaczenie niektórych części ciała, naruszenie form gramatycznych. W tym nieprzestrzeganie zasad przenoszenia stopni porównania przymiotników. Ponadto nie zawsze dobrze dobrane odpowiedniki oddają semantykę wyrazów z tekstu oryginalnego, a także jednostki frazeologiczne. Nie umniejsza to jednak w żaden sposób zasług polskiego krytyka literackiego i nie jest powodem do niedoceniań jego odważnego czynu, który miał na celu przybliżenie społeczeństwu polskojęzycznemu folkloru ukraińskiego.

Słowa kluczowe: folklor, przekład, myśl, epopeja kozacka, romantyzm.

Iryna Anderson. Michal Grabovskij as a translator of Ukrainian folk art

This article examines Polish translations of Ukrainian Cossack poems and songs from Mykhailo Maksymovych's collection of 1834. In his most famous work, "Literature and Criticism" (1837), the Polish literary critic and writer of the Romantic era, Michal Grabowski, elevated Ukrainian folk poetry to the status of examples of world literature, equated the Cossack epic with the knightly epic, and acknowledged the collection of Ukrainian folk songs by Mykhailo Maksymovych as a collection of national masterpieces of literature. The following poetic songs were considered: "Oh on the sea, on the blue sea", "Rumble, rumble on the wood", "Oh, young gentlemen, where are you coming from?", "Songs about Svirhovsky", "Songs about Morozenka", "The wind is howling, the grass is rustling", "Song about Bohdanek", "Fog covers the field", "Song to Bohuslavts (Gay from the mouth of the Dnieper)", "About the Cossack Bayda (And in the town of glorious Berestechka)", "What kind of crow horses are these in Montenegro!", "Oh little widow of the son of a falcon", "Cossacks came to visit Marusa", "Nalivayka Uprising", "Campaign against the Poles", "About Khmelnytskyi and Barabash", "About Khmelnytskyi's campaign in Moldavia", as well as dummies "About Ivas Konovchenko", "The Black Sea Storm", "About Fyodor Bezrodny" and "The Escape of Three Brothers from Azov".

It was established that Michal Grabovsky's translation of the poems contained the following mistakes: violation of the temporal principle, omission of stanzas, failure to observe the lowercase/uppercase letter when interpreting, replacement of the gender category of nouns, one's own additions, incorrect translation of some body parts, violation of grammatical forms. Including breaking the rules for transferring the degrees of comparison of adjectives. In addition, phraseological units and word counterparts from the original text are not always well-chosen to convey the semantics of those words. However, this in no way diminishes the merits of the Polish literary critic and is not a reason to underestimate his brave act, which was aimed at introducing the Ukrainian folklore to Polish-speaking community.

Key words: folklore, translation, thought, Cossack epic, romanticism.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Польський літературознавець Міхал Грабовський був не лише літературним критиком та письменником доби романтизму в Польщі, громадським і культурним діячем. Він також мав чималий перекладацький доробок. Метою такої діяльності стало прагнення познайомити польськомовне суспільство з перлинами української народної творчості. У 1837 році побачила світ найвизначніша літературно-критична праця польського літературознавця, критика Міхала Грабовського – перший том «Літератури і критики». У цій розвідці, окрім ґрунтовних літературно-критичних міркувань, знаходимо переклади української народної творчості польською мовою. Автор узяв на себе місію, яка була дуже сміливою і складною на той час. Орієнтуючись на польського читача, чимало текстів пісень

критик наводить у власному перекладі для ознайомлення широкого кола польських та польськомовних читачів із автентичним українським фольклором. Він намагався якомога точніше передати зміст і дух пісні, проте сам визнавав, що немає перекладу, який би не втратив частину енергії та краси порівняно з оригіналом. Перекладна спадщина Міхала Грабовського не була предметом жодного ґрунтовного дослідження, проте заслуговує на окреме вивчення. У цьому й полягає **актуальність** цієї розвідки.

У нашій невеличкій праці наведено багато уривків із таких українських пісень і дум, як «Ой на морі, на морі синьому», «Гомін, гомін по діброві», «Ой панове-молодці, відкіль ідете?», «Пісні про Свирговського», «Пісні про Морозенка», «Вітер гуде, трава шумить», «Пісня про Богданка», «Туман поле покриває», «Пісня Богуславцю (Гей із устя Дніпра)», «Про козака Байду (А в містечку славним Берестечку)», «А що в тій Чорногорі за вороні коні!», «Ой мала вдова сина-сокола», «Наїхали козаки до Марусі в гості», «Повстання Наливайка», «Похід на поляків», «Про Хмельницького та Барабаша», «Про похід Хмельницького в Молдавію», а також думи «Про Івася Коновченка», «Чорноморська буря», «Про Федора Безродного» та «Втеча трьох братів з Азова». Ці поезії й стали **об'єктом нашого дослідження**, про кожна з них піде мова детальніше в статті. Чому саме ці поезії викликали захоплення в польського літератора і з якої причини він не став перекладати інші – залишається дискусійним питанням.

Мета статті – проаналізувати перекладацький доробок Міхала Грабовського з погляду передавання змісту та граматичної коректності поетичних творів.

Методологічна база. Наше дослідження стало можливим завдяки таким загальнонауковим та філологічним методам: вибірковий спосіб, зіставний та метод аналізу.

Сам Міхал Грабовський констатував про наведені народні думи як про окремі завершені твори, що належать, за його переконанням, до шедеврів фольклору. Як бачимо, усі перекладені поезії є на козацьку тематику. Вони засвідчують, що українська народна творчість полонила літературного діяча, якщо він сприймав як свій обов'язок донести їх до широкого загалу польських читачів. Літературознавець С. Козак високо оцінює Міхала Грабовського як перекладача. Він зазначає, що критик зміг відчутти дух українських пісень та влучно його передати, враховуючи мовні особливості двох народів [3, с. 77]. Так, наприклад, в одній із перекладених поезій «Гомін, гомін по діброві» Міхал Грабовський самовільно змінює слово «гомін» на «шум», оскільки перше, на його думку, не зовсім відповідає польській мові [4, с. 137; 7, с. 66]. І тут же в примітці дає пояснення свого вчинку, що «шум» – ширше поняття за «гомін». Розгляньмо детальніше перекладені поезії.

У думі «Чорноморська буря» митець не дотримався часового принципу, унаслідок чого переклав «пропав» замість оригінального «пропадаю» [7, с. 76]. У думі «Про Федора Безродного» спостерігається той самий недолік, коли замість форм «пробігав», «махав», «промовляв» перекладач застосував «пробігає», «махає», «промовляє» [7, с. 86]. У цій же думі спостерігаємо пропущення одного рядка «Шаблі із похв повиймайте, тіло моє порубайте» [4, с. 10] порівняно з оригіналом, що, цілком можливо, сталося або через неухважність літературознавця або з погляду меншовартості певних, на думку літературознавця, строків. У кількох інших творах нами зафіксовані подібні випадки, про що йтиметься далі. У «Думі про Федора Безродного» трапляються також вислови, яких немає в польській мові, але вони є калькуванням українських відповідників, наприклад: «obiaduje», «połodce» [7, с. 86].

У перекладі думи «Втеча трьох братів з Азова» спостерігаємо неточності та перекладацькі доповнення, відсутні в оригіналі, а саме: «хто грішний», «без весла» [7, с. 74]. У примітці до цього ж твору Міхал Грабовський повторив пояснення Михайла Максимовича та висунув припущення, що козацький ватажок, про якого йдеться в думі, є польський шляхтич Самуель Зборовскі родом з Коломиї [7, с. 74]. І знову тут не завжди зберігається часовий принцип, наприклад: у другій строфі перекладач уживає «утікають» замість «утікали» [7, с. 87].

Варті уваги й чотири поезії, з яких складається «Пісня про Свирговського». У перекладі першої пісні також характерною рисою є недотримання часового принципу, коли теперішній

час уживається замість минулого: «ściąga», «nabiega», «kładzie», «się smuci», «płacze», хоча в оригіналі «набігала», «клала», «сумувала», «оплакала». [4, с. 71; 7, с. 52]. Четвертий уривок згаданої поезії також має особливості: «недоля» в оригіналі написано з малої літери, а в перекладі з великої, в автентичній пісні маємо в оригіналі «піймала», а перекладач пропонує – «wугwała». Останні дві строфи дещо не зовсім передають зміст думи. В оригіналі:

Ой доню-ж, доню, моя доню!

Що нашого молодого Йвана в могилі шукати! [4, с. 74].

А в перекладі натомість:

O córko, moja córko, dosyć się smucić:

Młodemu Iwanowi w mogile życia nie wtócić [7, с. 54].

У польському варіанті «Пісні про Морозенка» маємо певні викривлення категорії роду іменника: замість «Татарюго» перекладено «Татаринко», тобто чоловічу форму замінено жіночою [4, с. 76; 7, с. 55]. Для «Пісні про Богданка» характерне передання слова «оксамиті» за допомогою фонемі /x/ – «ахатісіє», нетипової для польської мови. Окрім того, спостерігаються певні порушення граматичної форми, наприклад «jednę nos posowali» замість «jedną nos posowali» [4, с. 77; 7, с. 56].

У вірші «Пісня Богуславцю» натрапляємо на такий архаїзм як «przu rudłu», що означає кермо на водному судні [4, с. 81; 7, с. 58], а в пісні «Туман поле покриває» чомусь номінатив «wierzchowinę» написано з малої літери, хоча в оригіналі тексту – «Верховини» [4, с. 102; 7, с. 59].

У черговому фольклорному шедеврї «А в містечку славнім Берестечку» вчергове спостерігаємо певні порушення граматичних форм: «ani nos jednę», «ani jedną godzinę», а правильно було б зафіксувати в обох випадках форму «jedną» [4, с. 71; 7, с. 60]. У цій же пісні виявили порушення правил передавання ступеня порівняння прикметників: славнесенький – «mężu sławnu» [4, с. 106; 7, с. 61]. Фіксуємо також неточність у тлумаченні назви частини тіла: «в потилицю» перекладено як «w plesu», хоча загальний зміст думки було збережено [4, с. 106; 7, с. 61].

У перекладі твору «Ой на морі, на морі синьому» маємо заміну іменника жіночого роду на чоловічий: «лебідка» – «łabędź», а зменшено-пестливі форми в оригіналі: «орлоньку», «правдоньку в перекладі втрачають свою пестливість: «orle», «prawdę» [4, с. 116; 7, с. 63].

Поезія «Ой мала вдова сина-сокола» теж має свої особливості. Наприклад, іменник «вдова» перекладено як «matka», що, на наш погляд, дещо викривлює зміст думи. Недотримано категорії роду займенників: оригінальний «його» перекладено «je» [4, с. 117; 7, с. 63], а іменник «служеньки» витлумачено як «starsi», що є не зовсім влучним відповідником.

Як і всі попередні, дума «Ой панове-молодці, відкіль ідете?» також містить певні особливості: слово «ідете» перекладено як «wgasacie». Звертання «Гетьмане» передано лексемою «atamanie», а «бусурман» тричі написано з великої літери [4, с. 144; 7, с. 68].

У фольклорному творі «Вітер гуде, трава шумить» дієслово «гуде» перекладено як «wieje», що, на наш погляд, не передає того конотаційного забарвлення, яке має лексема «гуде». Окрім того, у цьому вірші всі тлумачення слова «козак» подано з великої літери [4, с. 151; 7, с. 69].

У перекладі поетичного твору «Наїхали козаки до Марусі в гості» наявна підміна часової категорії дієслова, а саме: «вийшла» передано як «wychodzi» [4, с. 172; 7, с. 71].

Вірш «А що у той Чорногорі за вороні коні!», як і у випадку з поезією «А в містечку славнім Берестечку», містить неточність у тлумаченні частин тіла: «межи плечима» перекладено як «między plesuma», що жодним чином не вплинуло на загальний зміст думи [4, с. 173; 7, с. 72].

Дума «Повстання Наливайка» перекладена не повністю. У варіанті Міхала Грабовського двічі пропущені строфи «Тільки Бог святий знав, що він думав, гадав, замишляв, як незгоди на Українську землю посилав» [4, с. 21; 7, с. 39], а також відсутні рядки з оригіналу «Да й біля третього переходу станом стали; пустили коней на попасання. – Самі собі дали на три години

одпочивання. А що Гетьман Наливайко думає, гадає? Що він на незгоду ляхів замишляє? Тільки Бог то знає, що йому помагає!» [4, с. 22; 7, с. 40]. Також трапляються фрагменти, де елементарно переказано зміст польською мовою [4, с. 23; 7, с. 41]. Зауважено вставне слово «*pięwatpliwie*» в тлумаченні, якого немає в автентичній поезії зі збірки Михайла Максимовича [4, с. 24; 7, с. 42].

Поетичний твір «Похід на поляків», на думку Міхала Грабовського, написаний тим же автором, що й «Повстання Наливайка» [7, с. 43]. Тут також слово «гомін» виправлено у перекладі на «шум» [7, с. 45]. Лише в цьому творі маємо пунктуаційні неточності: замість тире стоїть знак питання і трикрапка; дужки, яких в оригіналі немає, зате є знак оклику й тире; пропущено трикрапку; знак питання замість знака оклику [4, с. 28; 7, с. 44–45]. В оригіналі твору у звертанні до свого ватажка Стецька Кукурудзи козаки звертаються із запитанням «Чи ти вмер», натомість у перекладі маємо «*Czyś ty nie umarł*», тобто додано заперечна частка [4, с. 30; 7, с. 46]. Також упадає в око переклад фразеологізму «Рахування – не в поминання», який передано фразою «*Nie ma co myśleć o śmierci*», що, на нашу думку, є досить непоганим і влучним варіантом для передання основного змісту наведеного вище сталого вислову [4, с. 30; 7, с. 47]. Порівняно з оригіналом у перекладному творі пропущена строфа: у думі, зібраній Михайлом Максимовичем, маємо «Да те все однакове, Що Яким, що Яків!», а в перекладі – «*Wszystkoć to jedno!..*» [4, с. 30; 7, с. 47]. У передмові до перекладу цієї пісні Міхал Грабовський зазначив, що цей твір Михайло Максимович вважає чудовим, проте сам М. Грабовський не сприймав цю поезію як думу, хоча згаданий і попередній твір називав уламками високої поезії [7, с. 48].

У думі «Про Хмельницького і Барабаша» також зауважено порушення часової категорії дієслів: замість «одбирав» в оригіналі у перекладі наведено «*odbiera*» [4, с. 38; 7, с. 49].

Дума «Про похід Хмельницького в Молдавію» перекладена лише частково – останні 6 строф [4, с. 42; 7, с. 50–51]. Чотири останні думи перекладені прозою, тобто Міхал Грабовський починав нову строфу в тому ж рядку, де закінчувалась попередня, лише починав її з великої літери.

На початку XIX ст. українська народна пісня стала об'єктом досліджень та уваги багатьох митців. Схвальним відгук цій творчості дав Й. Гердер, пророкуючи Україні в європейській культурі таку роль, яку колись відігравала стародавня Греція. Першою спробою систематизації українського фольклору стала збірка М. Цертелєва «Досвід зібрання старовинних малоросійських пісень» (1819). У передмові автор сформулював ряд уваг про народну творчість українців, її поетичну красу та мелодійність, багато уваги приділив і виконавцям цих пісень [6, с. 62]. Згодом вийшла й збірка пісень М. Максимовича (1827). Міхал Грабовський також уважав, що міфи, пісні й легенди різних народів так само відрізняються, як і самі народи [8, с. 44]. Тут варто зазначити, що інший польський літературний діяч Кароль Бродзінський визнавав українську мову найближчою до старослов'янської і український фольклор як найближчого нащадка загальнослов'янського [6, с. 69].

Цікавість до української усної словесності в той період підтверджували й слова В. Щурата, який зауважував, що «не появлявся на польській мові ані літературний часопис, ані альманах, де не можна було б придбати як не статті, або згадки про народну пісню, чи то її саму в перекладі, у переробці чи навіть в українському оригіналі» [1, с. 36].

Міхал Грабовський, як один із відомих культурних діячів свого часу, уважно стежив за новими виданнями, що з'являлися в царській росії того часу. Його увагу зокрема привернула збірка українських народних пісень, що побачила світ у Москві 1834 р. Це була видана Михайлом Максимовичем антологія поезій, котра суттєво вплинула на український, російський, польський фольклор. Саме це видання, на нашу думку, стало для М. Грабовського своєрідним поштовхом до роздумів про українську словесність. Найбільше зацікавили митця історичні пісні та героїчні думи, які складають значну частину книги. Міхал Грабовський не міг обійти своєю увагою теми, що були близькими як для української, так і для польської народної творчості.

Найкращих фольклорних публікацій на той час можна було сподіватися від збирача та знавця старожитності Зоріана Доленги-Ходаковського, але його смерть розвіяла надії сучасників, ця місія перейшла до рук Михайла Максимовича, який у 1827 році видав першу частину українських пісень, а потім, за допомогою кількох російських літераторів, виокремив у збірці чотири частини, куди увійшли козацькі пісні та українські думи, жіночі пісні, веселі та «гіляцькі», обрядові. Тільки з виходом цього видання можна було сказати, що поляки познайомилися з українською поезією. «Лише праця пана М. Максимовича надає форму й тіло тому, що ми до цього бачили в пітьмі та сутінках» [7, с. 34–35, 36].

Важливе місце в українській народній творчості належало також козацьким пісням. У період романтизму їх було визнано й розпочато пошук таких пісень. Польські романтики у своїх зверненнях до історичного минулого часто використовували тематику національної визвольної боротьби. Важливу роль тут відіграла тема козацтва й образ козака як уособлення сили та незламного духу народу.

У другому розділі своєї ґрунтовної праці Міхал Грабовський розглянув структуру збірки Михайла Максимовича. Критик зазначав, що вона ділиться на три підрозділи: українські думи; козацькі пісні, засновані на історичних подіях; пісні, що ілюструють побут малоросів і мають додаткову внутрішню структуру відповідно до хронологічних періодів. Перекладач намагався проаналізувати окремі думи, наведені Михайлом Максимовичем, і робив припущення про їх авторство, час написання та схожість зі світовими пісенними зразками того часу. Ось як він говорив про думу «Ой пішли козаки на чотири поля» з частини першої збірки Михайла Максимовича: «Немає в ній жодної простоти чи пластичності народної поезії, ні плинності пісні, ані протяжності повісті; це сьогоденна поезія, дифірамічна, байронівська» [7, с. 43]. Міхал Грабовський уважав, що власне українське слово «дума» є не що інше, як лицарська елегія. У дослідженні він визначав деякі українські пісні як уривки з лицарської поезії, інші – як вірші зі збірки Зоріана Доленги-Ходаковського, нібито перекладені з іспанської мови [7, с. 52, 56].

Польський літературознавець зауважував, що лише з появою збірки українського фольклору М. Максимовича «можна вважати, що ми знаємо українську поезію. Досі про неї міркували більше на підставі чуток, а не ґрунтовного знайомства» [7, с. 35].

Критик Грабовський, як і Михайло Максимович, повсякчас усвідомлював, що, аби пізнати народ, «треба увійти в його епоху, край, у коло його думки й відчуттів, побачити, як він живе, як вихований, які предмети бачить, що пристрасно любить, яке його повітря, його небо, клімат, танці й музика. Дослідник повинен пізнати все це не як чужинець чи ворог, а як приятель і родич» [3, с. 79].

Міхал Грабовський не лише схвалював збирання фольклору, а й сам займався цією діяльністю. У листі до Богдана Залеського від 13 березня 1828 р. він писав про те, що з Яном Креховецьким і Северином Гощинським вони зібрали багато зразків усної словесності, зокрема українських пісень, і деякі з них були на рідкість унікальні своєю поетичністю [5, с. 48]. Однак польський літератор оцінював не все, що походило з народної фантазії, як «добре», а лише те, на що впав пильний погляд поета, й те, що було перероблене його вмілою рукою. Тоді народна байка ставала епопеєю.

Висновки. Міхал Грабовський уважав українські думи одним із найбільш високих взірців літературної поезії, прагнув познайомити польськомовних читачів зі зразками українського фольклору на сторінках своєї найбільш відомої праці «Література і критика». Як і в будь-якому перекладі, він допускав певні неточності та погрішності, що певною мірою могли не передати всю досконалість, красу і велич козацьких дум. Однак своєї мети він досягнув, і на той час це був дуже сміливий учинок, котрий без сумніву мав свої наслідки, позитивні для української літератури й фольклору зокрема. Не маємо відомостей за яким критерієм польський критик робив вибірку для перекладу, проте маємо свідчення, що абсолютно всі твори зі збірки Михайла Максимовича викликали в нього захоплення та становили цінність для збереження й вивчення самотності українського народу, героїчної

історії, побуту, людських взаємин тощо. Окрім перекладу, Міхал Грабовський також здійснив аналіз видання Максимовича, намагався встановити авторство деяких дум, шукав у них взаємно характерні спільні та відмінні риси, виконував спроби розібратися з автентичними та видуманими персонажами в поезіях.

Аналізуючи перекладацьку майстерність Міхала Грабовського, варто відзначити, що дух та характер української думи було повністю збережено й відтворено польською мовою, що було для Міхала Грабовського основним завданням. Варто наголосити й на певних погрішностях у перекладених поезіях, а саме: порушення часового принципу, пропуск рядків, недотримання малої/великої літери в тлумаченні, заміна категорії роду іменників, власні доповнення та реструктуризація українських слів на польський лад, неправильний переклад певних частин тіла, порушення граматичних форм, зокрема й недотримання правил ступенювання прикметників. Окрім того, не завжди влучно підібрано відповідники для передачі семантики слів із оригіналу тексту, а також фразеологічних одиниць. Приклади до будь-якого із цих незначних зауважень було наведено в основному тексті цієї розвідки й показано частоту застосування.

Не зважаючи на все вказане вище, жодним чином не можна применшувати заслуги польського літературознавця та його сміливий учинок, яким українську народну поезію було поставлено в один ряд із найкращими шедеврами світової літератури, козацький епос прирівняно до лицарського, а збірку українських народних пісень Михайла Максимовича визнано за зібрання національних шедеврів літератури. Цінність праці Міхала Грабовського «Література і критика» та перекладів у ній українських фольклорних шедеврів полягає в тому, що своїми ідеями він орієнтував сучасників у тодішньому хаосі літературних думок, а інколи й у їх відсутності. «Література і критика» на той час багато в чому визначила подальший шлях розвитку літератури. Міхал Грабовський прагнув стати одним із поводитирів романтичного руху в тогочасній Польщі, указати на власне його «обличчя», а може, і вплинути на розвиток напрямку, тлумачив його генезу й необхідність прояву в цій добі, аналізував його прояви й характерні риси, з'ясовував значення й вартість для польської культури, переважно спираючись на результати сучасних йому німецької та французької філософії. Його літературно-критична діяльність тривала майже сорок років, і впродовж цього часу він писав критичні праці, художні твори, статті з історії, археології, цукроваріння, і, звичайно ж, перекладав українські козацькі пісні.

Список використаних джерел та літератури

1. Кирчів Р. Україніка у польських альманахах доби романтизму : монографія. Київ, 1965. 132 с.
2. Кирчів Р. «Українська школа» польського романтизму в контексті міжнародних фольклорно-літературних взаємин. *Романтизм: між Україною та Польщею. Київські полоністичні студії*. Київ, 2003. Т. V. 464 с.
3. Козак С. Міхал Грабовський і українська народна поезія : пер. з пол. А. Вишняускас. *Наукове Товариство імені Шевченка. Записка НТШ. Праці філологічної секції*. Львів, 1997. Т. ССXXXIV. С. 66–87.
4. Максимович М. Украинские народные песни, изданные Михайлом Максимовичем. Москва : В университетской типографии, 1834. 181 с.
5. Bar A. Michała Grabowskiego listy literackie. Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1934. 450 s.
6. Brodziński K. O klasyczości i romantyczności tudzież o duchu poezji polskiej. Kraków : Przełom, 1946. 80 s.
7. Grabowski M. Literatura i krytyka: Pisma. Wilno : Nakładem Teofila Glückberga, 1837. Т.1. 138 s.
8. Grabowski M. Witolorauda. *Tygodnik Petersburski*. 1841. № 8. S. 42–46; № 9. S. 50–52; № 10. S. 55–56.

References (translated & transliterated)

1. Kyrchiv, R. (1965). Ukrainika u polskykh almanakhakh doby romantyzmu [Ukrainica in the Polish almanacs of the era of romanticism]. Kyiv [in Ukrainian].

2. Kyrchiv, R. (2003). «Ukrainska shkola» polskoho romantyzmu v konteksti mizhnatsionalnykh folklorno-literaturnykh vzaiemyn ["Ukrainian school" of Polish romanticism in the context of international folklore and literary relations]. *Romantyzm: mizh Ukrainoiu ta Polshcheiu. Kyivski polonistychni studii – Romanticism: between Ukraine and Poland. Kyiv polonistic studios. (Vol. V), (pp. 22–59). Kyiv [in Ukrainian].*
3. Kozak, S. (1997). *Mikhal Hrabovskyi i ukrainska narodna poeziia [Michal Hrabovskyj and Ukrainian folk poetry]. A. Vyshniauskas (Trans). Naukove Товариство імені Шевченка. Zapysky NTSH. Pratsi filolohichnoi sekcii – Shevchenko Scientific Society. Notes of NTSH. Proceedings of the philological section. (Vol. CCXXXIV), (pp. 66–87). Lviv [in Ukrainian].*
4. Maksimovich, M. (1834). *Ukrainskije narodnye pesni, izdannye Mikhailom Maksimovichem [Ukrainian folk songs published by Mikhail Maksimovych]. Moskva: In the university printing house [in Ukrainian/russian].*
5. Bar, A. (1934). *Michała Grabovskega listy literackie [Mykhajla Grabovskiego literary letters]. Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności [in Polish].*
6. Brodzhinski, K. (1946). *O klasychnoshci i romantychnoshci tudziezh o dukhu poezji polskej [About classical and romanticism as well as the spirit of Polish poetry]. Kraków: Przełom [in Polish].*
7. Grabovski, M. (1837). *Literatura i krytyka: Pisma M. Grabovskega [Literature and criticism. Writings M. Gr.]. (Vol. 1). Wilno: Nakładem Teofila Glückberga [in Polish].*
8. Grabovski, M. (1841). *Vitolorauda [Vitolorauda]. Tygodnik Petersburski – Petersburg Weekly, 8, 42–46; 9, 50–52; 10, 55–56 [in Polish].*

Статтю отримано 24.01.2023 року.

Прийнято до друку 02.03.2023 року.

Алла Болотнікова,
кандидат філологічних наук,
завідувач кафедри загального мовознавства та іноземних мов
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
ORCID: 0000-0003-4781-7475
a.p.bolotnikova@gmail.com

Світлана Галаур,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального мовознавства та іноземних мов
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
ORCID: 0000-0002-9333-3052
svitlana.galaur@gmail.com

ПОЛОНІЗМИ ТА ЇХНІЙ РЕГУЛЯТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Стаття є спробою проаналізувати полонізми не лише як традиційні номінативні, але і як регулятивні засоби в структурі художнього тексту, розглянути їх з погляду їхніх логіко-інтелектуального, емоційного та оцінного складників. Ідеться про те, що читач легко вирізняє іншомовні елементи, що часто постають сигналами необхідної інформації. За умови правильного розшифрування інформативного коду полонізму, читач адекватно сприймає й глибоко розуміє твір. Переважно українські письменники застосовують полонізми – власні назви, демонструють їх у формулах ввічливості, ремінісценціях, білятекстових конструкціях, передаючи важливу культурну інформацію. З метою посилення регулятивного ефекту полонізмів автори вводять їх до складу художніх засобів.

Ключові слова: полонізм, художній текст, регулятивні одиниці, номінативна / регулятивна функція запозичень.

Alła Bołotnikowa, Switłana Hałaur. Polonizmy i ich potencjał regulacyjny w utworach literatury ukraińskiej

Artykuł jest próbą analizy polonizmów zarówno tradycyjnych środków nominatywnych, jak środków regulacyjnych w strukturze tekstu literatury pięknej, badania je z punktu widzenia ich komponentów logiczno-intelektualnych, emocjonalnych i wartościujących. Prace naukowców pozwoliły przedstawić bogaty materiał językowy dotyczący polonizmów, który pojawia się w utworach pisarzy ukraińskich jako potężny środek kształtowania smaku językowego. Materiałem badań są ukraińskie teksty literackie XIX-XXI wieku. Metody badawcze to obserwacja, opis, analiza dyskursywna, analiza regulacyjna. Chodzi o to, że czytelnik z łatwością rozróżnia elementy języka obcego, które często pojawiają się jako sygnały potrzebnych informacji. Pod warunkiem prawidłowego rozumienia informacyjnego kodu polonizmu, czytelnik właściwie postrzega i głęboko rozumie dzieło. Z reguły ukraińscy pisarze posługują się polonizmami, na przykład to są nazwy własne, manifestują polonizmy w formułach grzecznościowych, reminiscencjach, konstrukcjach bliskotekstowych, przekazując ważne informacje kulturowe. Aby wzmocnić regulacyjne działanie polonizmów, autorzy dodają je do kompozycji środków artystycznych. Polikodowy charakter polonizmów, a także różne uzupełniające autorskie techniki regulacyjne (pozycjonowanie, powtórzenie, gra językowa) pomagają pisarzowi przedstawić ważne informacje, ujawnić informacje ukryte i stworzyć tak ważne elementy stylistyczne, jak ironia i satyra. Autorkom wydaje się ważnym badanie wpływu słów autora na czytelnika jest. Opis funkcji polonizmów w tekstach literatury ukraińskiej przyczyniają się do rozwoju kategorii normatywnej, w szczególności systematyzacji jej jednostek regulacyjnych i techniki jednej z jej metod regulacyjnych – kontrastu. Na tle kontrastu

polskie zapożyczenia orientują adresata w przestrzeni artystycznej, pomagają ustalić lokalno-chronologiczne powiązanie denotacji z pewnym punktem kontinuum czasoprzestrzennego.

Słowa kluczowe: *polonizm, tekst artystyczny, jednostki regulacyjne, nominatywno-regulacyjna funkcja zapożyczeń.*

Alla Bolotnikova, Svitlana Halaur. Polonisms and their regulatory potential in works of Ukrainian literature

The observations of scientists have made it possible to represent the rich language material about polonisms that appeared in the works of Ukrainian writers as a powerful means of forming the linguistic flavor of the part of the territories of Ukraine. At the same time, nowadays, polonisms are interesting not only as traditional nominative means but also as regulatory ones in the structure of the literary text, so it is important to consider their logical-intellectual, emotional, and evaluative components. The material for the research is the Ukrainian literary texts of the 19th - 21st centuries. Research methods include observation, description, discursive analysis, and regulatory analysis.

The point is that the reader easily distinguishes foreign language elements, which often become signals of the necessary information. With the correct decoding of the informative code of polonism, the reader adequately perceives and deeply understands the work. As a rule, Ukrainian writers use polonisms – proper names, demonstrate them in politeness formulas, reminiscences, and near-text constructions, conveying important cultural information. The authors introduce polonisms into the composition of literary means in order to enhance their regulatory effect. The polycoded nature of polonisms, as well as various additional authorial regulatory techniques (special positioning, repetition, language play) help the writer to emphasize important explicit information, reveal implicit information, and create such important stylistic colors as ironic and satirical.

Studying the influence of the author's words on the reader is a promising direction for research.

The observations about the function of polonisms in the literary texts of Ukrainian literature contribute to the development of the regulatory category, in particular, the systematization of its regulatory units and the technique of one of its regulatory method - contrast.

Key words: *polonism, literary text, regulatory units, nominative / regulatory function of loanwords.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Полонізми у творах українських письменників постали передовсім як потужний засіб формування мовного колориту частини територій України. На нашу думку, важливим є і їхній прагматичний потенціал, що потребує особливого опису. **Метою** статті є встановлення регулятивних параметрів цих різновидів мовних одиниць на прикладі різних творів українських письменників. Регулятивність ідентифіковано як одну з основних категорій художнього тексту, яка покликана зацентрувати увагу на лінгвальних стимулах пізнавальної діяльності адресата з метою актуалізації необхідного змісту й забезпечення адекватного сприйняття й розуміння тексту [10, с. 287].

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Особливостям функціонування запозичень із польської мови в художніх текстах українських письменників, зокрема Л. Костенко, М. Смотрицького, Лесі Українки, Ю. Федьковича, І. Франка та інших авторів, присвячено чимало досліджень. Учених цікавили причини вживання митцями полонізмів (Н. Демяненко, Г. Дуброва, І. Ліпкевич та О. Гречнева, Н. Місяць та інші), їх розмаїття в художній літературі, пристосування до українських фонетичних і граматичних норм (В. Косс, І. Ліпкевич та інші). Окреме місце в мовознавстві відведено білінгвальній творчості письменників українсько-польського покордоння (О. Остапчук, Н. Совтис та інші). Усі спостереження науковців дали змогу репрезентувати як українській, так і польській спільноті багатий мовний матеріал та спонукали до цікавих висновків про міжмовну взаємодію.

Дослідження виконано в руслі актуальних тенденцій щодо розгляду впливу тексту на реципієнта, інтерактивної діяльності адресанта й адресата. Тому розбір будь-якого комунікативного явища передбачає врахування п'яти складників: Хто повідомляє? Що повідомляє? Якими засобами? Кому повідомляє? З яким результатом? Розвідка є органічним складником серії останніх публікацій про полонізми, зокрема М. Дячок, Л. Підкуймухи, Л. Пулатової та ін.

Виклад основного матеріалу. Запозичення з польської мови традиційно називають полонізмами. З-поміж них трапляються також слова, їх сполучення або ідіоми, які надійшли в українську лексику з інших мов через посередництво польської, виразно зберігши ознаки останньої. Полонізми визначають за формальними та семантичними критеріями. Згідно з ними встановлюються «фонетичні риси, словотвірні афікси, морфологічні показники та значення слів, що можуть бути свідченням запозичення з польської мови» [7, с. 4]. Наприклад, фонетичними ознаками полонізму можуть уважати носові голосні (*вензель, ксьондз*), приголосний [дз] (*дзінькувати, дзбан*), початковий [й] (*єдинак*), особливі поєднання приголосних (*шмаровидло, крєвний*). Прикметниковий суфікс -ов- (*адресовий, вагоновий*), іменникові -іст-, -ист-, -ств-, дієслівний префікс за- із семантикою результативності дії номінують словотвірними ознаками полонізмів. Морфологічний критерій застосований передовсім до слів, для запозичення яких польська мова стала посередником. Ідеться, зокрема, про закінчення -а іменників жіночого роду (*діагноза, екстаза*) та чоловічого роду на позначення осіб чоловічої статі (*органіста, цимбаліста*). У творчості В. Винниченка, наприклад, натрапляємо також на власне польську морфологічну форму та синтаксичну конструкцію do + Р.в.: *Я прочитала вашу заяву. Вона до мене не стосується* (В. Винниченко. Між двох сил). З-поміж синтаксичних ознак полонізмів можна виокремити порядок слів у реченні, бо, за нормами польської мови, характерною є постпозиція для прикметника щодо означуваного іменника, а для української мови переважною є препозиція (*програма політична*). За допомогою семантичного критерію доводять, що слово мігрувало до української через посередництво польської мови з тим значенням, яке було притаманним саме їй, а не мові-донору (пор.: *альтанка* – італ. «веранда на даху», пол. «невелика будівля для відпочинку й захисту від сонця чи дощу»).

Загалом полонізми активно вживані у творах українських письменників для надання їм необхідного колориту, така лексика настільки часто й регулярно репрезентована в оповіданнях, романах, повістях, що часто не потребує авторських пояснень та коментарів. Спостерігаємо навіть утрату екзотизмом національного компонента значення й перехід його до розряду запозичених слів та освоєння лексеми мовою-реципієнтом. Митці для надання текстам польського колориту, що легко вгадується, використовують типові полонізми, що «перетікають» з одного твору до іншого, від автора до автора за умови, що сюжетно твір пов'язаний з польською лінгвокультурою чи її представниками. Відтворення локального колориту та національної маркованості вважають основною функцією вживання полонізмів. Саме лексичні запозичення посилюють достовірність описуваних подій або характеристик героїв, тобто виконують номінативну функцію.

Польські елементи у творах українських письменників продемонстровані передовсім власними іменами – традиційні прізвища на -ски, -dzki, -ski, -owicz: *Дося Петрієва, Кралінська з дому* (І. Франко. *Петрії і Довбушуки*), *Любив я панну. Тимченко-Заглобську* (Л. Костенко. *Маруся Чурай*); імена політичних діячів: *Потоцький йде назустріч Радзивілу* (Л. Костенко. *Маруся Чурай*); сакральні імена: *О пан Єзус! Що я чую!* (В. Малик. *Таємний посол*); *Матко Боска, думаю собі, що ж стряслося?* (О. Афанасієва. *Коли плаче біла вовчиця*). Найпоширенішими в текстах українських митців після антропонімів є топоніми: *Згадую сповідальню в старовинному костьолі у Кракові* (Л. Костенко. *Зоряний інтеграл*).

Сучасна українська література вбирала в себе лексеми польського походження від початку свого розвитку, й інтенсив польських вкраплень у художні тексти протягом років був різний. Так, у XIX – на початку XX століття письменники використовували польські слова й

звороти не досить активно. Дослідники вважають, що митці слова робили це переважно «несвідомо й недобровільно» [3, с. 68], намагаючись підібрати адекватні лексичні одиниці, яких не вистачало у власній мові для опису необхідних ситуацій. За висновками Н. Дем'яненко, «на початок ХХ століття в літературно-мовному процесі функціонувало близько 130 чистих полонізмів» із різних тематичних напрямів. Учена виокремлює такі групи їх: службові / неповнозначні слова (*аби, бо, поза*), назви предметів (*закрутка, ліжко, черевик*), установ (*кав'ярня, шинок, шпиталь*), споруд та їхніх частин (*паркан, сходинка*), осіб (*злодій, наречений*), речовин (*напій, повітря*), процесів (*запалення, зволікання*), кольорів (*червоний*), явищ природи (*блискавка*), відрізків часу (*рік, час*), рослин (*смерека*), абстрактні (*лихо, пекло*) та географічні (*місто*) назви, терміни (*питання*) тощо [4, с. 31].

Деякі письменники, досконало володіючи польською мовою, уводячи в художній текст полонізми з номінативною метою, надавали їм і прагматичного ефекту, завдяки якому ці одиниці набували здатності регулювати сприйняття читача.

Запозичення, зокрема й польські, слід уважати регулятивними засобами (регулятемами) в структурі художнього тексту. Це означає, що читач вирізняє їх і сприймає по-особливому: вони постають для нього специфічними квантами знання, сигналами необхідної інформації, зрештою, кодом, який необхідно розшифрувати. У художньому тексті зафіксовано подвійний статус полонізмів-регулятем: інформативний і прагматичний. Стосовно другого, то примітно, що сферою дії на читача запозичень є передовсім емоційна: вони здатні викликати безпосередні емоції й формувати усвідомлений «кластер» емоцій – почуття, що вже характеризуються предметним характером та стійким ставленням до об'єкта мовлення. Емоційна функція таких регулятивних засобів, як бачимо, употужнюється оцінною. Усі три складники регулятеми – логіко-інтелектуальний, емоційний та оцінний взаємодіють між собою, вибудовуючи, власне, її регулятивний профіль: спостережено маркування суб'єктивної передачі та суб'єктивного сприйняття інформації, у полі дії регулятивності – важливість змісту тексту як мовно-мовленнєвого продукту.

Розглянемо запозичення з польської мови з погляду номінування й водночас регулятивного впливу в деяких українських художніх текстах.

Найперше звернімося до творів Лесі Українки, що, як відомо, зростала в інтелігентній сім'ї, члени якої мали тісний зв'язок із польською шляхтою, захоплювалися нескореністю та волелюбством поляків, і тому вивченню польської мови приділяли достатню увагу. Дослідники диференціюють ужиті у творах Лесі Українки лексичні полонізми на такі групи: загальноновживана лексика, пов'язана «зі сферою взаємин між людьми» (*зважувати, викеровувати*), експресивна лексика – «прикметники та прислівники, які виражають якісну оцінку предметів» (*святчена, доткнуво*), полонізми, «семантично пов'язані зі сферою культурно-офіційного життя» (*одчит, квестія, діаріуш*) та абстрактна лексика (*триб, видатки, трафунок*)» [4, с. 32–33]. Леся Українка використовує невластиву для української мови фонетичну форму слів (*жичу, часопись, злотисті*), специфічні польські суфікси, префікси (*радія, одважуюсь, одказую, велемудрі, запевне*), граматичне оформлення слів та сполучень слів (*етикети, скрикували з болю*), надаючи словам польського звучання. Не цурається мисткиня й семантичних полонізмів, як-от: *Сліпая милість – се для мене кара* (милість у значенні любов) (Леся Українка. Грішниця). Аналіз поетичних творів Лесі Українки продемонстрував, що полонізми в її творах мають контрастувальне підґрунтя, легко помітні для адресата, тримають на собі його увагу, тобто виконують регулятивну функцію. Зазвичай вони стають складниками гіперболи, антитези, що дають змогу створити ефект комізму, сатири:

Кажуть, голод в них почався, –

Якщо правда, дуже жаль.

Я б зібрався, розпитався,

але ж нині маю баль (Леся Українка. Веселий пан).

Леся Українка використовує полонізми і як повторюваний елемент, що також допомагає легко сприйняти задум письменниці, її інтенції:

Тута остатні «огні догоріли»,

Тута остатні «квітки облетіли»,

Тільки зосталася муза одна,

Що не лишила співця до могили,

Тута витає сумна (Леся Українка. Надсонова домівка в Ялті).

Високим функціонуванням польські лексеми позначені в західноукраїнському мовно-літературному середовищі. Учені погоджуються, що загалом «уведення в художній текст полонізмів – це [...] намагання автора передати правдивий мовний колорит Західної України» й демонстрація того, що «польське слово протягом віків звучало поруч з українським, нерідко було назвою реалії, на позначення якої не існувало українського відповідника» [5, с. 55]. Сказане вище, наприклад, potwierджують І. Ліпкевич та О. Гречнева [6], які дослідили полонізми у творах Ю. Федьковича й виявили, що вони загалом маніфестують загальноновживану лексику: загальні поняття (*ліпше, трохи*), назви одягу (*кармазин*), будівельних споруд (*цукерня*), родинних стосунків (*стрий, вуйко*), дій, процесів (*по спацірах ходити, трафити*). Регулятивність таких лексичних одиниць засвідчена в тих творах, що описують воєнні дії, для характеристики персонажа, щоб насамперед яскравіше підкреслити польське походження воєнного начальства. Автор навіть використовує вирази польською мовою: – *Cochcesz!* – *крикнув капітан, а очі ходя в него, знай у тої гадини пожаристої* (Ю. Федькович. Три як рідні брати).

Значне місце посіли полонізми в українській літературі міжвоєнного періоду минулого століття, відображуючи міське койне львів'ян. Вивчивши лексику в текстах літературного угруповання «Дванадцятка», Л. Підкуймуха виокремила такі лексико-семантичні групи, у межах яких функціонували полонізми: назви абстрактних понять (*метода, пошукування*), лексеми, пов'язані з адмініструванням, урядуванням (*амбасади, візитація*), правнича лексика (*посідання, уневажнення*), лексика, що відображає промислові та фінансово-економічні відносини (*виплата, льосування*), соціально-побутові поняття (*авантюра, справунок*), лексика, що ілюструє інтелектуальні процеси (*опінія, помисел*), лексика зі сфер мистецтва, культури, дозвілля, науки, освіти, навчання, медичної галузі (*вистава, урльоп, вакацій, студіювати, виклади, академік, флюксія, серцева атака*), побутова лексика (*двірець, плебанія, диван*) тощо [8, с. 68–83]. Більшість із цих слів орієнтовані на побутово-звичасву сферу, номінують предмети щоденного вжитку, якісні ознаки людини, її поведінку, взаємини, рецепцію довкілля. У художніх текстах ці мовні одиниці переважно виконують номінативну функцію, зображуючи життя Львова у міжвоєнний період, увиразнюючи соціальну стратифікацію міста та появу у зв'язку із цим професійної й абстрактної лексики, термінології. З погляду регулятивної функції полонізмів цікавими є формули етикету, що водночас постають індикаторами важливої культурної інформації про спосіб взаємодії мовців, створення ними особливого комунікативного простору. Сказане стосується, зокрема, звертань пан / пані: *Пане інспекторе, я собі, власне, так міркую... Чи не можна б замкнути мене аж по змаганнях?..* (І. Керницький. Герой передмістя); – *А скільки Ви маєте літ? Він відповів почервонівши: – Тридцять, пані добродійко!* (Курдидик А. Меценат). Згадані формули звертання по-різному використовувалися на різних теренах однієї і тієї ж держави – як стилістично марковані і як стилістично нейтральні.

У польській мові гоноративи пан / пані мають займенниковий статус, в українській мові дослідниця граматичних індикаторів категорії ввічливості А. Болотнікова пропонує розглядати ці звертання як гоноративні займенникові іменники, скориставшись кількома лінгвістичними прийомами. По-перше, використання прийому синтаксичного поширення дає підстави вважати, що гоноративні займенникові іменники пан, пані не можуть поєднуватися з вказівними займенниками той, та, пор.: *Може, пані бажає щось купити? Шкіра, взуття, сукні, парфуми?* (Л. Романчук Л. Софія). – **Може, та пані бажає щось купити?* По-друге,

прийом підстановки потверджує синонімію прагматичної функції гоноративів до цих прагмем: *Може, пані бажає щось купити?* → *Може, Ви бажаєте щось купити?* Треба наголосити на специфіці синтаксичного зв'язку між займенником і формою дієслова: гоноративний займенник Ви передбачає зміну особової форми дієслова бажаєте, що має значення другої особи множини шани. Гоноратив пані формально позначає третю особу, але має значення другої, бо спрацьовує прагматично-ситуативний фактор: ти – тут – тепер, де ти ввічливо марковане лексемою пані. В іншій ситуації, коли немає потреби впливу на адресата, а йдеться про звичайний опис фрагменту дійсності, гоноратив не виконує прагматичної функції, а демонструє значення третьої особи. Цей факт потверджує й прийом підстановки, пор.: *Може, та пані бажає щось купити?* → *Може, вона бажає щось купити?*, де обидва варіанти зберігають значення третьої особи. У цьому й полягає суттєва відмінність між прагматичною займенниковою функцією лексем пан, пані й іменниковою. Отже, у ввічливих висловленнях на зразок: *То, може, пан буде такий ласкавий і допоможе дізнатися, чи є тут мій тато?* (Н. Гуменюк. Вересові меди); *Чи не могла б пані позичити мені праску?* (Р. Самбук. Марафон завдовжки в тиждень) ідеться про контекстуально зумовлену дейктичну функцію лексем пан, пані (указівка на адресата – Ви) [2, с. 116–118].

В українській літературі майстри слова використовують різноманітні форми ввічливого звертання, які репрезентують різні рівні ввічливості: *Може, хай би пан спочатку замовив собі каву з десертном?* (М. Іванцова. Живі книги). У такий спосіб збільшується соціальна дистанція між співрозмовниками, адресатну одиницю сприймають відсторонено, а тому більш поштиво. Ця прагмема демонструє не тільки повагу до адресата, але й указує на те, що він її вартий. Аналізуючи регулятивний потенціал полонізмів в українській літературі, зазначимо, що на українському ґрунті такі прагмеми мають ще одну тенденцію, яка не зафіксована в польському узусі – це вживання третьої особи множини (вони) разом із гоноративними займенниковими іменниками пан, пані: *Чи пані Софія певні, що та молода дівчина є цілком... надійна* (Л. Романчук. Софія); *Дарують пан, але я пана не розумію* (І. Франко І. Украдене щастя); *Нехай пані дозволять мені краще взяти її на руки: тут щохвилини можна зірватися* (М. Старицький. Кармелюк). Виникає транспозиція особових площин: третя особа множини вживається в значенні другої особи однини, надаючи висловленню відтінку гіперувічливості. Вона можлива за умови маркованості ознаками персональності, адресатності й увічливості, що й викликає нейтралізацію типового для третьої особи значення «неучасника акту комунікації» [1, с. 198]. Мовець у такий спосіб, апелюючи до конкретного адресата, демонструє повагу та пошану, хоча іноді такі висловлення можуть мати значення іронії, жарту: *Пані просять пити чай*. Українська література засвідчує і порушення стандартних підходів до використання звертань (неправильний вибір апелювання, зміна регістру, дистанції, оцінки тощо). Така своєрідна мовна гра мала сильний регулятивний ефект, і читач легко відчував іронію: *Короткозорий добродій попросив партнерів, щоб посвітили сірничком, бо він далєбі не може відрізнити хлопця від дами. – А то вже зле, ваша достоїнсте, якщо ви не відрізняєте хлопця від дами, чи навпаки, – з філософічним спокоєм сказав пан Тосько, блиснувши сірничком* (І. Керницький. Герой передмістя). У художніх текстах відображені й інші особливості польського етикету, наприклад, використання формули *sałuję rączki*: *Цілую ручки! І вислизнув з кнайпи, ніби його тут ніколи й не було* (Р. Іванчук. Саксаул у пісках).

Репресивна радянська мовно-культурна політика 30–80 років минулого століття в Україні пасивізувала чимало полонізмів в українській літературі. Закономірно, що на пострадянському етапі її розвитку, який відобразив демократизацію мовних норм, спроби уникнути наслідки кількадесятирічної русифікації та поповнити сучасний фонд української мови давно запозиченими словами, спостережено процесі актуалізації польських слів.

Одним із найвідоміших письменників, причетних до зазначеного вище процесу, став Ю. Винничук. Специфічною рисою його стилю вважають увагу до галицької говірки, а отже, і до полонізмів. Цікавим у художніх текстах Ю. Винничука є батярське аргю – специфічна львівська українсько-польська говірка, що стала засобом характеристики батярів як носіїв

вуличної субкультури першої третини минулого століття: *гебра, жльокати, кумпель, вар'ят, перша / вища кляса* та ін. Захоплюючись галицькою мовою як культурним феноменом, активно використовуючи її у творах з регулятивною метою, письменник провів своє лінгвістичне дослідження й зробив висновки, що багато галицьких слів, суголосних польським, не слід уважати полонізмами, вони радше є свідченням неможливості однозначного тлумачення їхнього походження, результатом взаємозбагачення обох мов. Як регулятивні одиниці цей письменник використовує і культурами-ремінісценції, що відсилають читача до текстів польських письменників Вітольда Гомбровича, Марека Гласко, Владислава Оркана, творчість яких для Ю. Винничука була за взірцем.

Достатньо поширені полонізми й у творах Софії Андрухович. Тут вони набувають різнорівневого характеру: письменниця послуговується звуком [г] замість природного для української [ґ]: *проміння Рентгена, гумові велінтони, доктор Ангер*; польською манерою називання осіб жіночої статі: *пані докторова, пані баронова*; невідповідністю роду: *салата*; порядком слів, що відповідає польському: *Що ся стало?; Я би дуже просив пані, щоб пані зняла з себе цю каравелу* (С. Андрухович. Фелікс Австрія). З-поміж полонізмів – регулятивних одиниць – вона уживає оніми – імена та прізвища людей, назви вулиць, товариств, свят. Такі легко помітні для читача польські одиниці виконують свою безпосередню функцію – формують художні образи, дають змогу вияскравити історичне тло, на якому розгортаються описувані події, допомагають транслювати польський колорит й водночас посилюють виразність тексту.

Роман Володимира Лиса «Століття Якова» – цікавий з мовознавчого погляду вживанням західнополіського діалекту, а також великої кількості полонізмів різночастиномовного характеру: *камізька, кобіта, уродзона, бялим, мувите, беже, муй, завше, вечором, іден, альбо, нєх* та ін. Невелика група цих полонізмів ужита автором без фонетико-граматичних пристосувань до української мови, більша ж частина уведена до тексту з адаптацією до українських мовних традицій. Найбільш повно ці полонізми досліджувала Л. Пулатова, яка зауважує, що найпотужніший ярус польських слів у творі становить побутова лексика, уживана в діалогах загорян, спрямована на глибинний «показ особливостей народної мови західноукраїнського поліського села ХХ століття» [9, с. 231]. Звісно, ця лексика має особливий вплив на читача, привертає увагу, спонукає до інтерпретацій.

Значну частку полонізмів регулятивного спрямування містять твори Ліни Костенко. Це географічні назви, імена та прізвища культурних та політичних діячів Польщі, пересічних поляків. У цьому контексті авторка досить часто використовує інтердепенденцію як регулятивний прийом, відверто глузуючи з українців, що піддалися ополяченню й змінюють свої прізвища на польські: *Які шляхетні прізвища тут панські! Бидловські, Козебродські, Себастьянські. Яка в них гідність чується велика! – Рох Яблоновський і Тадеуш Пика* (Л. Костенко. Маруся Чурай). Досить часто полонізми постають у її творах як екзотизми, що позначають реалію іншої країни: *полонеза, мазурка, полька, ксьондз, вилога, каптур, котурни, ковнір, камізька, остроги, рихтунок, плис*, чи як етнофобізми – онімні одиниці з образливим чи принизливим маркуванням тієї або тієї етнічної групи: *ляхи, панки*.

У контексті регулятивності слід говорити й про білятекстові елементи, що сприяють правильному сприйняттю твору, налаштовують читача на необхідну для автора ідейну позицію. Для попередньої інтерпретації своїх творів досить часто письменники використовують епіграфи, про що свідчать, наприклад, поезії П. Куліша «До Шевченка»: *O piesni gminna! Ty stoisz na strazy / Narodowego pamiatek kosciola, / Z archanielskiemi skrzydlami i glosem / Tu czasem mieszasz i bron archaniola. Mickiewicz*; Лесі Українки «На мотив Міцкевича»: *...I znowu sobie zadaje pytanie: / Czy to jest przyjaźń, czy to jest kochanie? Mickiewicz*.

Висновки. У художніх творах українських письменників спостережено різноманітні полонізми. Традиційно письменники використовували їх із номінативною функцією, вони засвідчують українсько-польські мовно-культурні контакти, що мають давню історію. Репрезентуючи певний локальний колорит, маркуючи повідомлюване просторово та

хронологічно, характеризуючи мовлення тих чи тих героїв твору, надаючи йому не тільки виразності, такі іншомовні елементи одночасно є компонентом мовної картини твору й складником його поетики. Не менш важливим є і їхній регулятивний потенціал. Польські запозичення на тлі своєї контрастності орієнтують адресата в художньому просторі, допомагають йому встановити локально-хронологічну прив'язку денотата до певної точки просторово-часового континууму. Полікодовість полонізмів, а також різні додаткові авторські регулятивні прийоми – особливого позиціювання, повтору, мовної гри – допомагають письменникові наголосити на важливій експліцитній інформації, виявити імпліцитну, створити такі важливі стилістичні колорити, як іронічний і сатиричний.

Перспективи використання результатів дослідження. Вивчення впливу слова автора на читача є перспективним напрямом дослідження. Із цього погляду спостереження за функціонуванням полонізмів у художніх текстах української літератури сприятимуть розробленню категорії регулятивності, зокрема систематизації її регулятивних одиниць та технік одного з її регулятивного прийому – контрасту. Дослідження запозичень з польської мови в художньому тексті конкретного автора є також перспективним з погляду вивчення специфіки його поетики, питання вживання індивідуально-авторських полонізмів та визначення тих лінгвістичних засобів, за допомогою яких виражається емоційний зміст тексту.

Список використаних джерел та літератури

1. Баландіна Н. Ф. Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті. Київ : АСМІ, 2002. 332 с.
2. Болотнікова А. П. Граматичні індикатори вираження категорії ввічливості в українській мові : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01. Полтава–Запоріжжя. 2018. 257 с.
3. Грицак Є. Українська літературна мова в Галичині в половині XIX сторіччя // Грицак Є. Вибрані українознавчі праці. Перемишль : Перемишльський відділ ОУП, 2002. С. 31–71.
4. Дем'яненко Н. Б. Польські запозичення у поетичних творах Лесі Українки. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2012. Вип. 17. С. 28–38.
5. Ліпкевич І. Полонізми у творах Івана Франка. *Вісник Запорізького державного університету : Філологічні науки*. 2001. № 1. С. 55–58.
6. Ліпкевич І. Функціонування полонізмів у прозових творах Ю. Федьковича. *Науково-практична конференція «Сучасні питання слов'янської філології та культури»* (8 квітня 2005 р.). Режим доступу: <http://odrodzenie.org.ua/pagec9f0.html?8> (дата звернення: 20.01.2023).
7. Піддубна В. В. Полонізми в українській лексикографії 20–40-х рр. XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Харків, 2009. 18 с.
8. Підкуймуха Л. М. Лексичний склад західноукраїнського варіанта літературної мови (на матеріалі художніх текстів львівських письменників першої пол. XX ст.) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01. Київ, 2018. 336 с.
9. Пулатова Л. Й. Полонізми у мовно-поетичній картині світу Володимира Лиса (на матеріалі роману «Століття Якова»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2014. № 48. С. 229–231.
10. Halaur S., Shramko R., Pedchenko S. Positional emphasis in the modern literary text. *Ad Alta*. 2021. Vol. 11, issue 11. P. 287–291.

References (translated & transliterated)

1. Balandina, N. F. (2002). Funktsii i znachennia cheskykh prahmatychnykh klishe v komunikatyvnomu konteksti [Functions and meaning of Czech pragmatic cliches in the communicative context]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Bolotnikova, A. P. (2018). Hramatychni indykatory vyrazhennia katehorii vvichlyvosti v ukrainskii movi [Grammatical indicators of the expression of the category of politeness in the Ukrainian language]. Candidate's thesis. Poltava–Zaporizhzhia [in Ukrainian].
3. Hrytsak, Ye. (2002). Ukrainska literaturna mova v Halychyni v II polovyni XIX storichchia [The Ukrainian literary language in Halychyna in the second half of the 19th century]. Hrytsak, Ye. *Vybriani ukrainoznavchi pratsi – Selected works of Ukrainian studies*. Peremysl: Peremysl'skyi viddil OUP, pp. 31–71 [in Ukrainian].

4. Demianenko, N. (2012). Polski zapozychennia u poetychnykh tvorakh Lesi Ukrainky [Polish loanwords in Lesya Ukrainka's poetic works]. *Komparatyvni doslidzhennia slovianskykh mov i literatur – Comparative studies of Slavic languages and literatures*, issue 17, pp. 28–38 [in Ukrainian].
5. Lipkevych, I. (2001). Polonizmy u tvorakh Ivana Franka [Polonisms in the works of Ivan Franko]. *Visnyk Zaporizkoho derzhavnoho universytetu: Filolohichni nauky – Bulletin of Zaporizhzhya State University: Philological sciences*, issue 1, pp. 55–58 [in Ukrainian].
6. Lipkevych, I. (2005). Funktsionuvannia polonizmiv u prozovykh tvorakh Yu. Fedkovycha [Functioning of polonisms in the prose works of Yu. Fedkovich]. *Naukovo-praktychna konferentsiia "Suchasni pytannia slovianskoi filolohii ta kultury" – Proceedings of the Scientific and Practical Conference "Modern issues of Slavic philology and culture"*. Retrieved from <http://odrozdzenie.org.ua/pagec9f0.html?8> [in Ukrainian].
7. Piddubna, V. (2009). Polonizmy v ukraïnskii leksykohrafiï 20–40-kh rr. XX st. [Polonisms in Ukrainian lexicography of the 20-40 of the 20th century]. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
8. Pidkuimukha, L. M. (2018). *Leksychnyi sklad zakhidnoukraïnskoho varianta literaturnoi movy (na materialakh khudozhnikh tekstiv lvivskykh pysmennykiv pershoi pol. XX st.)* [The lexical composition of the Western Ukrainian variant of the literary language (based on the literary texts of Lviv writers of the first half of the 20th century)]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
9. Pulatova, L. (2014). Polonizmy u movno-poetychnii kartyni svitu Volodymyra Lysa (na materialakh romanu «Stolittia Yakova») [Polonisms in the linguistic and poetic picture of the world by Volodymyr Lys (based on the material of the novel «The Century of Yakov»)]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Filolohichna" – Scientific notes of the National University "Ostroh Academy"*. Philological series, issue 48, pp. 229–231 [in Ukrainian].
10. Halaur, S., Shramko, R., & Pedchenko, S. (2021). Positional emphasis in the modern literary text. *Ad Alta*. Vol. 11, issue 11, pp. 287–291 [in English].

Статтю отримано 26.01.2023 року.

Прийнято до друку 02.03.2023 року.

Olesia Bondarczuk,
doktor nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa
Katedra Literatury Ukraińskiej, Powszechnej i Dydaktyki
Żytomierskiego Uniwersytetu Państwowego imienia Iwana Franki
ORCID: 0000-0002-5642-4238
olesiabondar@ukr.net

PROBLEMATYKA SPOŁECZNO-HISTORYCZNA PIERWSZEJ POŁOWY XIX WIEKU W PAMIĘTNIKACH T. BOBROWSKIEGO

W artykule zbadano dziedzictwo pamiętnikarskie T. Bobrowskiego, a mianowicie pierwszy tom „Pamiętnika mojego życia. O sprawach i ludziach mego czasu” z punktu widzenia problematyki, mającej wyraźne ukierunkowanie społeczno-historyczne. Twórczy dorobek autora ma detalizowany, skrupulatny, encyklopedyczny i wielostopniowy system problematyki, prezentowany w opisach wydarzeń kulturowo-historycznych przez pryzmat autorskiej wszechstronnej analizy epoki i obserwacji natury ludzkiej. Podczas badania tendencyjnego ukierunkowania społeczno-historycznego utworu T. Bobrowskiego na szczególną uwagę zasługuje zasada analizy problemów tekstu pamiętnikarskiego autora. Artysta objął szeroki diapazon problemów swojej epoki, starannie zachował i odtworzył wspomnienia własne, opowieści otaczających go osób oraz dołączył elementy dokumentów oficjalnych. To wszystko doprowadziło do tego, że ostateczny wariant pamiętników ułożył się w utwór o skomplikowanej strukturze, dlatego jego badanie nie może być przeprowadzone tylko na zasadzie chronologicznej, warto uwzględnić również zasadę autorskiego wyboru pytań. Dlatego selekcja faktów, wspomnień i dokumentów doprowadziła do gradacji autorskiej znaczenia pewnych wydarzeń, co z kolei odzwierciedla się w ujawnianiu ważnej problematyki historycznej poprzez kontekst socjalno-bytowy. Powstanie Listopadowe 1831 r., wymuszone oddalenie od rodzimego kraju wskutek emigracji albo zesłania, prześladowania „neugodnych” polskich i ukraińskich organizacji, a także uświadomienie zdrady ojczyzny rozpatruje się w pamiętnikach poprzez autorskie wspomnienia rodzinne oraz opisy życia literacko-kulturalnego Prawobrzeża. Pytania przejścia życia prawnego kraju na ustawodawstwo rosyjskie oraz problem niesprawiedliwego urzędnika zostały przedstawione przez pamiętnikarza za pomocą opisów wypadków z powszedniego życia szlachty polskiej. Problematyka „swój – obcy” pokazywana dyskretnie w licznych wątkach pobocznych, na przykład nowela o historii miłości między Polką a rosyjskim żołnierzem, która w owym czasie mogła mieć tylko tragiczny koniec. Połączenie takich różnych zagadnień pozwala czytaczom na sformułowanie opinii o życiu społeczno-politycznym Ukrainy Prawobrzeżnej XIX w.

Wyrazy kluczowe: T. Bobrowski, pamiętniki, problem, „swój – obcy”, bałagulszczyzna, ukraińsko-polskie pogranicza.

Олеся Бондарчук. Суспільно-історична проблематика першої половини XIX ст. в мемуарах Т. Бобровського

У статті досліджено мемуаристичну спадщину Т. Бобровського, а саме першого тому «Мемуари мого життя. Про справи та людей мого часу», з погляду проблематики, яка має чітку суспільно-історичну спрямованість. Творчий доробок автора має виразну деталізовану, скрупульозну, енциклопедичну та багаторівневу систему проблематики, що відтворюється в описах історико-культурних подій крізь призму авторського всебічного аналізу епохи та тонких спостережень людської природи. Під час дослідження тенденційної суспільно-історичної спрямованості твору Т. Бобровського особливої уваги заслуговує принцип аналізу проблемного комплексу мемуаристичної спадщини автора. Митець охопив широкий діапазон проблем своєї епохи, старанно зберіг та відтворив власні спогади,

розповіді інших та елементи офіційних документів. Це спричинило те, що остаточний варіант мемуарів перетворився в складноструктурований конволут, дослідження якого не може проводитися лише за хронологічним принципом, варто врахувати також принцип авторського вибору питань. Так, селекція фактів, спогадів та документів призвела до авторської градації значення певних подій, що зі свого боку віддзеркалюється в розкритті важливої історичної проблематики через соціально-побутовий контекст. Листопадове повстання 1831 р., примусове віддалення від рідного краю внаслідок еміграції або заслання, переслідування «неугодних» польських та українських організацій, а також усвідомлення зради батьківщини розглядається в мемуарах через авторські родинні спогади та описи літературно-культурного життя Правобережжя. Питання переходу правового життя краю до російського законодавства та несправедливого урядовця розкриваються мемуаристом за допомогою описів випадків із буденного життя польської шляхти.

Проблематика «свій – чужий» розкривається не лінійно, а в численних сюжетних вставках, як, наприклад, вставна новела про історію кохання між дівчиною-польською та російським солдатом, яка тоді могла мати лише трагічний кінець. Переплетіння таких різних питань дозволяє читачам сформуванню уявлення про суспільно-політичне життя Правобережної України XIX ст.

Ключові слова: Т. Бобровський, мемуари, проблема, «свій – чужий», балагульщина, українсько-польське пограниччя.

Olesia Bondarchuk. Socio-Historical Issues of the First Half of the Nineteenth Century in the Memoirs of T. Bobrowski

The article analyzes the memoir heritage of T. Bobrowski, specifically the first volume of "Memoirs of My Life. About the Affairs and People of My Time", from the point of view of issues that have a clear socio-historical orientation. The author's creative work has an expressive detailed, scrupulous, encyclopedic, and multi-level system of issues, which is reflected in the descriptions of historical and cultural events through the prism of the author's comprehensive analysis of the era and subtle observations of human nature. When studying the tendentious socio-historical orientation of T. Bobrowski's work, special attention should be paid to the principle of analysis of the issue complex of the author's memoirs. The artist covered a wide range of problems of his era, diligently collected and reproduced his own memories, the stories of others, and elements of official documents. This led to the fact that the final version of the memoirs became a complexly structured convoluted work, which cannot be studied only on the chronological principle; the principle of the author's choice of topics should also be taken into account. Thus, the selection of facts, memories, and documents led to the author's gradation of the significance of certain events, which in turn is reflected in the presentation of important historical issues through the social and household context. The uprising of November 1831, the forced separation from the native land as a result of emigration or exile, the persecution of "undesirable" Polish and Ukrainian organizations, and the awareness of betrayal of the homeland are addressed in the memoir through the author's family memories and descriptions of the literary and cultural life of the Right Bank Ukraine. The issues of the transition of the legal life of the region to Russian legislation and the unjust government are revealed by the author through descriptions of incidents from the everyday life of the Polish gentry. The problem of "friend or foe" is not revealed linearly, but in numerous story inserts, such as an insert novella about a love story between a Polish girl and a Russian soldier, which at the time could only have a tragic ending. The interweaving of these different issues allows readers to form an idea of the social and political life of nineteenth-century Right-Bank Ukraine.

Key words: T. Bobrowski, memoirs, issue, "friend or foe," Balahulshchyna, Ukrainian-Polish borderland.

Wprowadzenie. Interpretacja problemów społeczno-historycznych w twórczości T. Bobrowskiego zależy nie tylko od ogólnych cech, właściwych gatunkom pamiętnikarskim, lecz i od przyczyn subiektywnych: styl indywidualny pisma oraz odosobniony tryb życia. Twórczy dorobek pamiętnikarza odznacza się głębokim obeznaniem, wszechstronnością analizy epoki i doskonałą

obserwacją ludzkiej natury w ekstremalnym okresie życia. Twórczy charakter pisma autora w dużym stopniu zależy od stylu bytu pisarza. Pamiętnikarz znaczną część życia przeprowadził w osamotnieniu i znajdował się daleko od centrum intelektualnego i duchownego życia gromady. Fabuła dwutomowego wydania „Pamiętnika mojego życia” przeważnie składa się z reprodukcji opowieści bliskiego otoczenia, która przeszła przez pryzmat autorskiej percepcji świata. Artysta pracował nad pamiętnikami w ciągu całego życia, najpierw starannie prowadząc dziennik, notując nie tylko własne wrażenia, ale i zbierając krajoznawcze i archiwalne dokumenty, a potem, już w dojrzałym wieku, systematyzował wszystkie zgromadzone materiały w skomplikowany utwór z cechami wielowektorowego polilogu. Encyklopedyczne, skrupulatne i detalizowane odtworzenie wydarzeń historyczno-kulturalnych w pamiętnikach sformowało wielostopniowy system problematyki.

Szerokie spektrum problematyki „Pamiętnika...” określone również rozległym diapazonem opisu wydarzeń, wątek główny ogarnia prawie całe XIX stulecie, od niepowodzenia powstania w 1831 roku do wydarzeń styczniowych 1863 roku. T. Bobrowski, który urodził się w 1829 roku, nie mógł pamiętać wydarzenia wczesnych lat, jednak opowieści bliskich, dziecięce wrażenia i tragiczna atmosfera rozczarowywania, które bujały w rodzinie i gromadzie, sformowały unikatowy tekst z wyraźnym problematycznym kompleksem retrospektywnym, który później będzie zamieniać się na problem aktualny. Faktycznie, pamiętniki kończą się opowieścią o wydarzeniach lat sześćdziesiątych, jednak warto zaznaczyć, że chociaż w tekście wciąż funkcjonują wstawki prospektywne, które przenoszą czytacza w wydarzeniu czasów znacznie późniejszych, lecz sam autor, prawdopodobnie, uważał, że te wydarzenia nie zasługują na część oddzielną w jego utworze. W świadomości autora są ważne socjalne problemy, które ściśle związane z tragedią rodzinną. To są nieszczęścia, które wypadły na los całego narodu polskiego i konkretnie na rodzinę T. Bobrowskiego (uwięzienie i zaśłanie szwagra Apollo Korzeniowskiego razem z rodziną w głąb Rosji, śmierć brata Stefana Bobrowskiego, aktywnego członka społeczności, jednego z przewodniczących Powstania Styczniowego), spowodowały przeplatankę społeczno-historycznej problematyki z socjalno-bytową. Ostatnia często rozwija się obok z społeczno-historyczną i może mieć pewną niezależność (problem utraconej miłości, rodzinnego szczęścia, porozumienia pokoleń itd.), a może uzupełniać i ujawniać główny problem. Pierwszy tom „O sprawach i ludziach mego życia” ma wyraźną historyczno-kulturalną orientację i jednoczy szereg takich pytań historycznych, jak problematykę wydarzeń 1831 r., skutki tych wydarzeń dla Ukrainy Prawobrzeżnej, problemy uwięzienia i przymusowego oddalenia od obszaru rodzimego, uświadomienia zdrady ojczyzny, ruchu Szymona Konarskiego, prześladowania ukraińskich i polskich organizacji, mentalny problem „swoj – obcy”, niesprawiedliwego urzędnika, edukacji i rusyfikacji, które często wyświetlają się przez socjalno-bytowy kontekst.

Materiały i metody. W. Jerszow pisze, że „z kulturalno-historycznego punktu widzenia, problematyka literatury pamiętnikarskiej ukraińsko-polskiego pogranicza po nowemu odtworzyła historyczną rzeczywistość, demonstrując jawne priorytety problemów regionalnych nad ogólnopaństwowymi” [2, s. 355], dlatego podczas badania kompleksu problematycznego „Pamiętnika ...” T. Bobrowskiego, dla analizy szerokiego diapazonu problemów epoki, zachowanego i odtworzonego przez autora, posługujemy się nie tylko chronologiczną zasadą badania, ale i zasadą autorskiego wyboru pytań. Przecież, jak pisze W. Ostrowski, „oglądając wydarzenia z punktu widzenia nabytego doświadczenia i oceny ważności i sensu pamiętanych faktów, autor pamiętnika w naturalny sposób dokonuje w materiale życia selekcji, której towarzyszy refleksja prowadząca do gradacji znaczenia wydarzeń. W perspektywie czasu układają się one w łańcuch przyczyn i skutków, a przez to nabierają pewnego określonego sensu <...> Wynika stąd pewna atmosfera i klimat oraz pewna jednolitość spojrzenia na świat” [15, s. 410].

Prezentacja głównego materiału i uzasadnienie uzyskanych wyników naukowych. Jednym z najważniejszych kompleksów pytań w pierwszym tomie jest historyczna problematyka, która jest refleksją na wydarzenia współczesne. Pierwsza połowa XIX wieku, niewątpliwie, jest ważnym okresem w życiu szlachty prawobrzeżnej, który stanął czasem zjednoczenia pod wspólnymi hasłami wolności i niepodległości. Z jednej strony, po trzech rozbiorach Polski i przyłączenia

prawobrzeżnych ziem Rzeczypospolitej do Imperium Rosyjskiego (1793 r.), w społeczeństwie panowały niezrozumiała euforia, idee zbliżenia kultur, panslawizmu, „umowy społecznej” i „wiecznego pokoju”, które aktywnie podtrzymywały się przez władzę; z innej – zaczęło formować się uświadomienie zdrady ojczyzny i wzrost idei patriotycznej, które spowodowały powstanie 1831 r. To był pierwszy na tyle wielkoskalowy narodowy ruch protestu przeciw moskiewskiej władzy. Problematyka tych wydarzeń odzwierciedliła się w polskojęzycznej literaturze pamiętnikarskiej XIX stulecia. Utwory E. Berzeviczy [5], J. Drewnickiego [8], K. Kaczkowskiego [12], K. Różyckiego [17], M. Czajkowskiego [4] – daleko nie pełny spis prac, dotyczących tego problemu.

Wydarzenia powstania, które zostały przełomowym okresem w życiu całego kraju, w twórczości T. Bobrowskiego mają tylko pojedyncze recepcje, i chociaż dziecięca pamięć autora odnotowała nie tylko odcinki z opowieści bliskich, w tomie „O sprawach ...” powstała dosyć rozległa analiza skutków powstania. Niewątpliwie, dla polskiego narodu 1831 r. – to okres narodowej afekcji, lecz późniejsze reakcje od strony Mykoły I doprowadziły do ucisków i prześladowań przedstawicieli narodu polskiego na terytorium kraju. Pozycja Rosji, która do tego czasu przyjmowała Polaków z pewną lojalnością, zmienia się na tyle, że nawet odzwierciedla się w oficjalnym tytule monarchy. Tytuł „Cesarz i samodzielnik wszechrosyjski, król polski”, z którego korzystali się do powstania, zmienił się krótkim formułowaniem: „CESARZ I KRÓL”; słowo „polski”, wszędzie wykreślane przez cenzurę, tu również znikło.

Wydarzenia 1831 r. wywoływały na terytorium Ukrainy Prawobrzeżnej falę aresztów, represji i ucisków ze strony władzy. „Należy zaznaczyć, że problem uwięzienia i przymusowego oddalenia od rodzimego obszaru – jeden z tych, do których najbardziej aktywnie zwracali się prawobrzeżni artyści, sformuławszy ogromny pokład syberyjskiego i emigracyjnego pamiętnikarstwa” [2, s. 166], – pisze W. Jerszow. Problematyka, która odnalazła szerokie odzwierciedlenie w twórczości N. Olizara [13; 14], A. Pawszy [6], E. Iwanowskiego [11] oraz wielu innych pamiętnikarzy, w twórczość T. Bobrowskiego zawiera tylko pojedyncze refleksje. Jedno z nielicznych wspomnień, dotyczące tego problemu, jest obserwacja ogólnej sytuacji kraju, która w te czasy była bardzo niespokojna. Autor zaznacza: „wielu znowu osób w kraju pod sądem zostało lub odsiadywano kary, które w znacznej części na fortecy się kończyły. O konfliktach, sekwestrach i wyrobkach [s] tych spraw ciągle była mowa. Stosunki z emigrantami srodze były wzbronione, a że prawie każda rodzina miała kogoś w emigracji, ulegać temu zakazowi było niepodobna” [6, s. 77]. Obywatele świadomie popełniali czyn zabroniony i nie mogli poczuwać się w bezpieczeństwie, co z kolei wzmacniało odczucie alarmu i anarchii.

T. Bobrowski później analizując takie zjawisko jak „bałagulszczyzna” zaznacza, że jedną z przyczyn powstania takiego stanu społecznego jest skutkiem rewolucji 1831 r., która „zabrała najżywsze siły społeczne. <...> Po wspomnianych katastrofach któż w kraju pozostał? <...> «ślimaki społeczne», na tyle rozsądne i bojaźliwe, by przed burzą rożki pochować, a na tyle znowu bojaźliwe i rozsądne, by tylko ostrożnie i jedynie dla własnego użytku je wychylać – a takich zawsze w każdej społeczności, a szczególnie w epokach przejściowych – zawsze pod dostatkiem” [6, s. 90–91].

W autorskiej świadomości pamiętnikarza, któremu współcześni krytycy przypisywali „brak pozycji narodowej” oraz „chorobę trzeźwości petersburskiej” [10], wybija się wspomnienie o powrocie rodzimego stryja Mikołaja Bobrowskiego, uczestnika powstania, z głębi Rosji. „Memu stryjowi wypadła najprzód Wiatka, później Astrachań. W 1833 powrócił do kraju otrzymawszy dymisję z połową wysłużonej pensji, bowiem przejść do wojska rosyjskiego nie chciał” [6, s. 54], – wspomina pamiętnikarz. Ważne jest to, że wspomnienie, które ma wyraźną problematykę tragedii przymusowego oddalenia od ojczyzny, rozpoczyna główną linię fabularną całego utworu. Oprócz tego wspomnienie jest przepełnione również chlubą za krewnego, który nie cofnął się od pozycji społecznej.

W danym kontekście ujawnia się inny problem – uświadomienie zdrady ojczyzny. Literacko-salonowe życie Prawobrzeża po listopadowym okresie – to szereg nieskończonych rozrywek, zarysowanych przez epitet „euforia prawobrzeżna”. T. Bobrowski w „Pamiętniku...” przypomina takie słowa Sobańskiej Feliksowej: „Na grobie ojczyzny tańczymy przez miłość dla niej” [7, s. 499].

Ten „czarny” obraz w prawobrzeżnym pamiętnikarstwie nabiera wymiarów groteskowych. W. Bilawska, badając pamiętniki i wspomnienia E. Felińskiej, zauważa, że autorka „dla określenia człowieka końca XVIII – początku XIX w. korzysta z wyrazu «pogrobowiec», które nie ma jednoznacznego tłumaczenia w języku ukraińskim i oznacza – «dziecko, urodzone po śmierci ojca»” [1, s. 47–48]. Problem zdrady ojczyzny w twórczości T. Bobrowskiego ujawnia się nie tylko w autorskim potępieniu i dezaprobach pijaństwa i hulaszczego życia szlachty polskiej, ale i w pozycji społeczno-politycznej niektórych przedstawicieli inteligencji, którzy zdradziły interesy ludowe. Wyraźna pozycja autorska powstaje na przykładzie życiorysu dwóch braci Poradowskich, którzy byli rodzonymi stryjami matki pamiętnikarza. Obraz starszego brata Aleksandra, który z punktu widzenia patriotyzmu aczkolwiek nie był «zmoskwicony», jednak miał cechy pasywnego Polaka, otrzymał o wiele cieplejszą charakterystykę w porównaniu ze swoim bratem Karolem, przecież w odróżnieniu od ostatniego „że formy staropolskiego ugrzecznienia czymości mowy, pomimo długoletniej służby w wojsku rosyjskim, a także uczucia rodzinne przechował” [6, s. 67]. Autor, za pomocą problematyki rodzinnych relacji, pogłębia analizę ostrego społeczno-politycznego pytania i przekazuje odbiorcom duch czasu.

Listopadowe wydarzenia doprowadziły do wprowadzenia szeregu ograniczeń od strony rządu przeciw prawom i wolnościom dla przedstawicieli narodowości polskiej i ukraińskiej. Represje polityczne spowodowały powstania niezadowolenia i protestów na Prawobrzeżu, wynikiem których stało utworzenie tajemnej organizacji „Stowarzyszenie Ludu Polskiego”, organizatorem której został Szymon Konarski. Niestety, za kilka lat zjednoczenia przestało funkcjonować, carska służba tajemna wykryła większość uczestników, którzy zaznali strasznych ukarań. Mówiąc o problematyce ruchu S. Konarskiego, należy zauważyć, że po odtajnieniu tej spółki na terytorium całego kraju była wzmocniona tajemna obserwacja za „niedobroczyńnymi” obywatelami.

W twórczości T. Bobrowskiego, również jako i w pamiętnikach innych autorów XIX w., problematyce konarszczyzny należą tylko pewne odcinki, wplatające się do tematycznej kanwy innej fabuły. Dzieło Konarskiego dostało na Prawobrzeżu szerokiego rozgłosu, pod sąd utrafiły więcej dwustu jaźni. Konspiracja, alarm i niepokój bujały w domach polskiej szlachty. „Prześladowanie z powodu konarszczyzny trwało lat ze trzy. A panika wywołana represją daleko dłużej” [6, s. 82], – przypomina autor. Z punktu widzenia pamiętnikarza, takie śledztwo miało na celu poprzeć daleko nie narodowe interesy, a dało możliwość pewnym urzędnikom utrzymać swoje położenie w społeczeństwie. „Rzeczywiście spisek ten nie był tak bardzo rozgałęziony, jak to dowieść cesarzowi ówszechny gen.-gubernator Bibikow i jego prawa ręka naczelnik jego kancelarii Pisarew usiłowali – pierwszy, by się stać koniecznym, drugi, by łupić na wszelkie sposoby. Prześladowanie za powstanie opierało się prawie zawsze na faktycznym gruncie, ale pod zarzut należenia do „tajnego spisku” pociągało się, kogo się spodobało” [6, s. 81]. Trzeba powiedzieć, że prześladowań zaznali nie tylko Polacy, ale i inne narodowości. Niewątpliwie, T. Bobrowskiego jako przedstawiciela polskiego narodu więcej interesował los rodaków, jednak w „Pamiętniku ...”, szczególnie w pierwszym tomie „O sprawach ...”, problematyka prześladowania „tajemnego stowarzyszenia” i zdrady ojczyzny otwiera się na przykładach nosicieli innego narodu. W kanwie fabuły o życiu kijowskiej spółki znajdujemy ciekawe wspomnienie o „małorosie” Michale Józefowiczu, pomocnika naukowego kuratora okręgu w Kijowie, który, „łasił się i lizał Bibikowowi, przyjaźnił się z Pisarewem, skoligacił, aż się na posadę pomocnika wydrapał <...> czego pominąć mi nie wolno to, że będąc sam Małorosjaninem, «donosami» swymi wywołał w Kijowie tak zwaną «sprawę Małorosów Uniwersytetu Kijowskiego», której Szewczenko, Kulisz, Kostomarew i Pawłow padli ofiarą” [6, s. 292]. Po takich wydarzeniach, które zabrały najlepsze z lepszych jako Ukraińców, tak i Polaków, na Prawobrzeżnej Ukrainie zapanowały trudne czasy, skutki odwoływały się jeszcze w ciągu wielu lat. Z. Sz. Feliński, wspominając ten okres, pisał że w kraju zostali tylko starcy, kobiety, dzieci oraz młodzież, która była stosunkowo małą garstką, oprócz tego była lękliwa i bezradna, młodzież nie chciała albo nie mogła wziąć należnego uczestnictwa w trudnych bitwach przeciw wrogowi [9, s. 113–114].

W takiej atmosferze rośnie przyszły pamiętnikarz T. Bobrowski, który przez kilka dziesięcioleci będzie walczyć przeciw absolutyzmowi władzy nie bronią, a człowieczeństwem, zaszczytem i nieujarzmioną wolą do wolności. Wybierając demokratyczne metody do walki, młody szlachcic rozumie „reguły gry” i wybiera fach prawnika i pomaga rodakom w rozwiązywaniu różnych zagadnień prawnych. A po styczniowych wydarzeniach bierze na siebie moralną, materialną i prawną odpowiedzialność za dzieci-sierót z polskich rodzin szlacheckich. Oprócz tego, zawód pisarza jest również podyktowany obiektywnymi przyczynami, przecież jeszcze jeden z skutków konarszczyzny dla kraju był carski ukaz o skasowaniu działania Statutu Litewskiego na Prawobrzeżnej Ukrainie, co spowodowało wprowadzenia rosyjskich prawnych dokumentów, z którymi większość Polaków była nieznaną, co z kolei stało się przyczyną dla ich oficjalnego usunięcia i zamiany na „dobroczyńnych” ludzi, którzy byli tolerancyjnymi władzy moskiewskiej. W kraju poszerzyła się rola urzędników rosyjskich, którzy w wielu wypadkach nadużywały swoją władzę.

Literatura pamiętnikarska Prawobrzeża wyświeśla w tym kontekście dość aktualną problematykę „niesprawiedliwego urzędnika”. Rozwiązanie dowolnej jakiegokolwiek sprawy w prowincji zawsze spowodowało problem, przecież większość urzędników odnosiła się do Polaków z uprzedzeniem, i często rozwiązanie sprawy wymagało łapówek. W twórczości T. Bobrowskiego nie raz spotykają się obrazy urzędników, nieczystych na rękę. Tak, tenże M. Pisarew dostaje charakterystykę człowieka, który zawsze „brał i brał, i jeszcze brał na wszystkie strony, i od każdego, kto wpadł w jego ręce” [6, s. 286], a jego głowa D. Bibikow był zawsze obojętny do zwykłych spraw cywilnych i wszystko pokładał na odpowiedzialność pierwszego. „Były nawet wersje, że Pisarew dzielił się ze swym zwierzchnikiem łupami, zdaje się jednak, że tak nie było, bo ostatni wyszedł z zarządu wcale nie wzbogaconym, a życie dość skromne na swą pozycję prowadził i zanadto miał się za człowieka «del’ancienroche» (z francuskiego znaczy starej daty – *O. B.*), by się w ten sposób paskudzić – ale to pewne, że o wyzyskiwaniach Pisarewa wiedział dobrze” [6, s. 286]. Nie uważając na negatywne skutki wprowadzenia prawa rosyjskiego, T. Bobrowski zauważa, że te wydarzenia podniosły moralnie prowincję, przecież obywatele nie mogli załatwić spraw własnymi siłami i dlatego szukali pomocy u samych siebie, co jednoczyło gromadę.

Właśnie ten czas – to okres, który został swoistym rubikonem, który podzielił narody i kultury, przecież „do początku Powstania Listopadowego, czyli w pierwszej trzeciej stulecia, nie było konieczności w dychotomii socjalnej; <...> początek powstania – początkowy punkt odliczania socjalno-mentalnego problemu «swój – cudzy»” [3, s. 103]. Taki podział odczuwał się nie tylko w społeczno-politycznym życiu, a nawet w prywatnym. W tomie „O sprawach ...” T. Bobrowskiego jest obecna romantyczna wstawka nowelistyczna o nieszczęśliwej miłości Polki Marii Kozickiej i rosyjskiego oficera Własowa (autor nie podaje imię oficera, to naprowadza na następne wnioski: autor albo świadomie wykorzystuje to przyjęcie dla zmniejszenia roli tego bohatera, albo przez specyfikę kształtowania memuarystycznego tekstu, narrację przeprowadzono z dosyć dużego dystansu czasowego i dlatego dopuścił pewne aberracji pamięci). Autor zapewnia w gorącej miłości młodych ludzi, ale dziewczyna nie mogła wyjść za mąż za Rosjanina, przecież to była by zdrada pamięci ojca, i łączy swoje życie z niekochanym, ale Polakiem. Oficer również ciężko przeżywa stratę, zaczyna unikać ludzi, a z płynem czasu staje pijakiem i umiera [6, s. 222–223].

Badając stereotypy rosyjsko-polskich stosunków pierwszej połowy XIX w., wyróżniają się ich ambiwalentność i podwójność, przecież budują się na antynomii – nierozstrzygniętej sprzeczności, odzwierciedlając ambiwalentność i antynomiczny stosunek świadomości rosyjskiej do samej Polski. Mówiąc o miłosnych stereotypach, można wykorzystać słowa z poezji Katylla – „I nienawidzę i kocham”, taka miłość jest bezpośrednią protekcją przeciwstawiania politycznego Polski i Rosji na prywatne stosunki dwóch osób. W granicach tego stereotypu właśnie miłość jest niemożliwa, ponieważ przeżycie dwóch osób rozpatruje się nie jako osobiste stosunki, a wyjątkowo jak przedłużenie stosunków między państwami. Z punktu widzenia tego stereotypu prawdziwa rosyjsko-polska miłość jest możliwa, lecz ta miłość jest nieszczęśliwa i skazana na porażkę, bo rozwija się na przekór międzynarodowej nienawiści.

Wnioski. Problematyka, prezentowana na stronach tomu „O sprawach...”, ma wyraźną orientację społeczno-historyczną. T. Bobrowski, formując ostateczny wariant utworu w poważnym wieku, selekcjonuje fakty, wspomnienia, dokumenty, co prowadzi do gradacji znaczenia wydarzenia. Dlatego w pamiętnikach ważna problematyka historyczna otwiera się poprzez kontekst socjalno-bytowy. Tak, w centrum problematyki skutków powstania 1831 r. na społeczno-polityczne życie Prawobrzeżnej Ukrainy, znajdują się problematyka przymusowego oddalenia od kraju rodzimego, uświadomienie zdrady ojczyzny, prześladowania polskich i ukraińskich organizacji i problem niesprawiedliwego urzędnika, które są rozważane przez pryzmat rodzinnych związków. Problem „swój – obcy” otwiera się w ramach historii o niemożliwości miłości między Polką a rosyjskim żołnierzem. Problematyka wprowadzenia rosyjskiego prawa na terytorium kraju i niesprawiedliwego urzędnika prezentowane przez autora wypadkami z codziennego życia szlachty polskiej. Taki splot różnych problematyk daje możliwość czytaczom poszerzyć swoją wiedzę o społeczno-politycznym życiu Prawobrzeża XIX wieku.

Список використаних джерел та літератури

1. Білявська В. Проблема суспільної депресії в «Мемуарах із життя» Єви Фелінської. *Київські полоністичні студії*. 2016. Т. XXVII. С. 43–52.
2. Єршов В. Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму: монографія. Житомир: Полісся, 2010. 451 с.
3. Єршов В. Особливості висвітлення антинормічних проблем Правобережжя у мемуаристичній польськомовній літературі доби романтизму. *Слово і час*. 2009. № 10 (586). С. 101–109.
4. [Чайковський М.]. Записки Міхала Чайковського (Садик-паши). *Київська старовина*. 1891: Т. 32. № 1. С. 40–72; № 2. С. 254–268; № 3. С. 463–477; Т. 33. № 4. С. 117–130; № 5. С. 273–287; № 6. С. 446–457; Т. 34. № 7. С. 85–96; № 8. С. 195–211; № 9. С. 466–457; Т. 35. № 10. С. 98–107; № 11. С. 276–291; № 12. С. 430–449. 1892: Т. 38. № 8. С. 246–258; Т. 39. № 10. С. 104–117.
5. Berzeviczy E. Wspomnienia podporucznika pułku jazdy wołyńskiej z pod komendy Karola Rózyckiego. Lwów: Wł. Bełza, 1876. 128 s.
6. Bobrowski T. Pamiętniki: w 2 t. Lwów: Nakładem Funduszu Testamentowego, 1900. T. 1. 417 s.
7. Bobrowski T. Pamiętniki: w 2 t. Lwów: Nakładem Funduszu Testamentowego, 1900. T. 2. 512 s.
8. [Dwernicki J.]. Pamiętniki generała Józefa Dwernickiego. Lwów: Ludwik Plagowski, 1870. 156 s.
9. Feliński Z. Sz. Pamiętniki. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1986. 764 s.
10. Gawroński-Rawita F. Stefan Bobrowski i dyktatura Langiewicza w roku 1863. Warszawa, 1914. 55 s.
11. Heleniusz E. [E. Iwanowski]. Listki wichrem do Krakowa z Ukrainy przyniesione. Kraków, 1901. T. 1. 335 s.
12. Kaczkowski K. Wspomnienia. 1808–1831. Lwów: Nakładem księgarni Gubrynowicza i Sczmidta, 1876. T. 1. 263 s.
13. [Olizar N.]. Pamiętnik Oryginała przez ***. Lipsk: Nakładem Księgarni Zagranicznej, 1853. T. 1. 373 s.
14. [Olizar N.]. Pamiętnik Oryginała przez ***. Lipsk: Nakładem Księgarni Zagranicznej, 1853. T. 2. 216 s.
15. Ostrowski W. Memoir. *Słownik rodzajów i gatunków literackich* / pod red. G. Gazdy i S. Tyneckiej-Makowskiej. Kraków: Universitas, 2006. S. 408–410.
16. Pawsza A. Dziennik / Heleniusz Eu. (Iwanowski E.). Pamiętki polskie z różnych czasów. Kraków: Nakładem autora, 1882. T. 2. S. 478–583.
17. Rózycki K. Powstanie na Wołyniu, czyli pamiętnik pułku jazdy Wołyńskiej uformowanego w czasie wojny narodowej polskiej przeciw dyktatorstwu tronu rosyjskiego 1831 roku. Bourges: Drukarnia P. Souchois, 1832. 33 s.

References (translated & transliterated)

1. Biliavska, V. 2016. Problema suspilnoi depresii v «Memoiarakh iz zhyttia» Yevy Felinskoï [The problem of social depression in "Memoirs from Life" by Eva Felinska]. *Kyivski polonistychni studii – Kyiv polonistic studios*. (Vol. XXVII), (pp. 43–52) [in Ukrainian].
2. Yershov, V. (2010). *Polska memuarystychna literatura Pravoberezhnoi Ukrainy doby romantyzmu [Polish memoir literature of Right-Bank Ukraine in the era of romanticism]*. Zhytomyr: Polissia [in Ukrainian].
3. Yershov, V. (2009). Osoblyvosti vysvitlennia antynormichnykh problem Pravoberezhzhia u memuarystychnii polskomovnoi literaturi doby romantyzmu [Peculiarities of coverage of the antinomic problems of the Right Bank in memoiristic Polish-language literature of the era of Romanticism]. *Slovo i chas – Word and time*, 10 (586), 101–109 [in Ukrainian].

4. [Chaikowski, M.]. (1891–1892). Zapysky Mychayla Chaikovskoho (Sadyk-pashy) [Notes of Michal Tchaikovsky (Sadyk Pasha)]. *Kievskaya starina – Kyiv antiquity*. Vol. 32–35, 38–39 [in Ukrainian].
5. Berzeviczy, E. (1876). *Wspomnienia podporucznika pułku jazdy wołyńskiej z pod komendy Karola Różyckiego* [Memoirs of a second lieutenant of the Volyn cavalry regiment under the command of Karol Różycki]. Lwów: Wł. Bełza [in Polish].
6. Bobrowski, T. (1900). *Pamiętniki* [Memoirs]. (Vol. 1). Lwów: Nakładem Funduszu Testamentowego [in Polish].
7. Bobrowski, T. (1900). *Pamiętniki* [Memoirs]. (Vol. 2). Lwów: Nakładem Funduszu Testamentowego [in Polish].
8. [Dwernicki, J.]. (1870). *Pamiętniki jenerala Józefa Dwernickiego* [Memoirs of General Józef Dwernicki]. Lwów: Ludwik Plagowski [in Polish].
9. Feliński, Z. Sz. (1986). *Pamiętniki* [Memoirs]. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax [in Polish].
10. Gawroński-Rawita, F. (1914). *Stefan Bobrowski i dyktatura Langiewicza w roku 1863* [Stefan Bobrowski and Langiewicz's dictatorship in 1863]. Warszawa [in Polish].
11. Heleniusz, E. [Iwanowski, E.] (1901). *Listki wichrem do Krakowa z Ukrainy przyniesione* [Leaves brought by the wind to Krakow from Ukraine]. (Vol. 1). Kraków [in Polish].
12. Kaczkowski, K. (1876). *Wspomnienia. 1808–1831* [Memories. 1808–1831]. (Vol. 1). Lwów: Nakładem księgarni Gubrynowicza i Schmidta [in Polish].
13. [Olizar, N.]. (1853). *Pamiętnik Oryginała przez **** [Original diary by ***]. (Vol. 1). Lipsk: Nakładem Księgarni Zagranicznej [in Polish].
14. [Olizar, N.]. (1853). *Pamiętnik Oryginała przez **** [Original diary by ***]. (Vol. 2). Lipsk: Nakładem Księgarni Zagranicznej [in Polish].
15. Ostrowski, W. (2006). Memoir [Memoir]. *Słownik rodzajów i gatunków literackich – Dictionary of literary genres and genres*. G. Gazda & S. Tynecka-Makowska (Eds.). Kraków: Universitas, pp. 408–410 [in Polish].
16. Pawsza, A. (1882). Dziennik [Journal] / *Helenijusz, Eu. Pamiętki polskie z różnych czasów – Polish souvenirs from different times*. E. Iwanowski (Ed.). (Vol. 2). Kraków: Nakładem autora, pp. 478–583 [in Polish].
17. Różycki, K. (1832). *Powstanie na Wołyniu, czyli pamiętnik pólku jazdy Wołyńskiej uformowanego w czasie wojny narodowej polskiej przeciw dyspotyzmowi tronu rossyjskiego 1831 roku* [Uprising in Volhynia, or a diary of the Volhynian cavalry regiment formed during the Polish national war against the dispotism of the Russian throne in 1831]. Bourges: Drukarnia P. Souchois [in Polish].

Статтю отримано 27.01.2023 року.

Прийнято до друку 02.03.2023 року.

ТЕРМІНИ В ПЕРЕКЛАДІ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ ІЗ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

Переклад наукових, науково-популярних текстів та есеїстики посідає окреме місце в теорії й практиці перекладу. Загалом переклад наукової літератури підпорядковується загальним правилам перекладу з однієї мови на іншу, але специфіка наукового тексту пов'язана з особливим слововживанням – наявністю фахової лексики, термінів, квазі-термінів та інших слів і сполучень слів, характерних для традиції вживання в науковій стилістиці мови оригіналу та мови перекладу.

Перекладач наукових текстів з польської мови зосереджується на змісті висловлення, його структурі, точності, логічному взаємозв'язку складових частин, науковому синтаксисі тощо, але водночас його погляд падає на особливий лексичний пласт – терміни та слова й словосполучення, які в польській традиції належать до книжної лексики, найчастіше мають інішомовне походження й оформлені мовою джерела походження.

Мета статті – дослідити, у які зв'язки вступають терміни та книжна лексика з текстом, яку функцію вони виконують, який вплив мають на реципієнта та як повинні й чи можуть бути перекладені.

У статті досліджено роль термінів та книжної лексики на прикладах із польськомовних наукових текстів, виявлено джерела їх походження, традицію вживання, написання й оформлення в тексті.

Важливим аспектом є бажання автора увести в текст книжну лексику, звернути на неї увагу читача, здійснити на нього вплив.

У результаті дослідження виявлено кілька стратегій відтворення термінів, квазі-термінів та книжної лексики: використання відповідного терміна, що функціонує в українській термінології, утворення нового терміна, перенесення інішомовного словосполучення до цільової мови без змін, заміна більш уживаним в українській мові відповідником тощо.

Ключові слова: переклад, літературознавство, термін, книжна лексика, науковий стиль.

Tetiana Pawlińczuk. Terminy w przekładzie literaturoznawczych tekstów naukowych z języka polskiego na język ukraiński.

Tłumaczenie naukowych, naukowo-popularnych tekstów oraz eseistyki zajmuje osobne miejsce w teorii i praktyce przekładu. Przekład literatury naukowej opiera się na ogólnych zasadach tłumaczenia z jednego języka na inny, lecz specyfika tekstu naukowego jest związana z wykorzystaniem osobliwej warstwy leksykalnej – pojawieniem się wyrazów specjalistycznych, terminów, quasi-terminów oraz innych wyrazów i połączeń, charakterystycznych dla tradycji wykorzystywania w stylistyce naukowej języka oryginału i języka przekładu. Tłumacz tekstów naukowych z języka polskiego na język ukraiński skupia się na treści przekazu, jego strukturze, precyzyjności, logiczności, składni naukowej i in. Jednocześnie jego pogląd jest skierowany na terminy oraz wyrazy i połączenia wyrazów, które w polskiej tradycji mianowano wyrazami książkowymi. Najczęściej mają one pochodzenie obce i są zapisywane w języku źródła pochodzenia.

Celem niniejszego artykułu jest zbadanie relacji między terminami i wyrazami książkowymi a tekstem, funkcji, które pełnią, oraz wpływu, który one czynią na odbiorcę, a także w jaki sposób się

tłumaczą i czy ewentualnie mogą być przetłumaczone.

W artykule zbadano rolę terminów i wyrazów książkowych na podstawie przykładów z polskich tekstów naukowych, zaznaczono źródła ich pochodzenia, tradycję wykorzystania i napisania. Ważnym aspektem jest życzenie autora wprowadzić w tekst wspomnianą kategorię leksyki w celu oddziaływania na odbiorcę.

W rezultacie badania ustalono strategię translatorskie w oddaniu terminów, quazi-terminów oraz wyrazów książkowych na język przekładu: wykorzystanie odpowiedniego terminu, który już funkcjonuje, tworzenie nowego terminu, przeniesienie obcego wyrazu bez zmian, zamiana wyrazu częściej używanym odpowiednikiem i in.

Słowa kluczowe: *przekład, literaturoznawstwo, termin, wyrazy książkowe, styl naukowy.*

Tetiana Pavlinchuk. Terms in the translations of the scientific literary texts from Polish into Ukrainian

The translation of scientific, scientific and popular texts and essays takes a special place in the theory and practice of translation. In general, translating scientific literature follows the main rules of translation from one language into another, but the peculiarities of scientific texts involve the use of specific words – special lexis, terms, quasi-terms and other words and combinations of words that characterize the scientific stylistics of the original language and the language of translation.

The translator of scientific texts from the Polish language concentrates on the idea of what has been said, its structure, precision, logic, scientific syntax, etc. At the same time, they focus on the specific lexical stage – terms, words, and connections of words, which in the Polish tradition is called bookish language. Usually, it has a foreign origin and is created in the language, where it came from.

The aim of this paper is to research what connections appear between the terms, bookish language, and the text, what function they have, what impact they make on recipient, and how they should be or may be translated.

The role of terms and bookish language has been investigated in this article on the examples from Polish scientific, scientific and popular texts; the sources of their origin, the tradition of using, writing and design have been demonstrated.

The important aspect is the intention of the author of the scientific text to put this type of lexis into the text and to involve the impact on the reader with it.

As a result of the research, some strategies for translating terms, quasi-terms, and bookish language have been defined: using the variant of the term, functioning in Ukrainian terminology, creating a new term, importing the foreign unit into the target language without change, changing to the more traditional variant in Ukrainian, etc.

Key words: *translation, literary studies, term, bookish language, scientific style.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Переклад наукових, науково-популярних текстів та есеїстики посідає окреме місце в теорії і практиці перекладу. Водночас із науковим перекладом здійснюється обмін науковими досягненнями, знаннями й думками відомих зарубіжних науковців, сучасників та класиків наукової думки. Загалом переклад наукової літератури підпорядковується основним правилам перекладу з однієї мови на іншу, але специфіка наукового тексту пов'язана з особливим слововживанням – наявністю фахової лексики, термінів, квазі-термінів, книжної лексики та інших слів і сполучень, характерних для традиції вживання в науковій стилістиці.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. У польській лінгвістиці термінологію та іншу професійну лексику досліджували В. Новицький, Т. Скубалянка, З. Стоберський, В. Змажер, Є. Люкшин, С. Груча та інші. На функціонування іншомовних слів у сучасній польській мові звернула увагу Р. Пшибильська, а Я. Славінський окремо описав терміни, що з'являються в літературознавстві, зосередившись на їхній специфіці та відмінностях від термінології точних наук.

Українське термінознавство широко розроблене українськими вченими й має величезний пласт наукових досліджень залежно від галузей досліджуваної термінології. На актуальних проблемах сучасного термінознавства наголошували О. Курило, М. Зарицький, поширення латинських термінів і висловів в українській мові вивчали І. Вакулик, О. Балалаєва, особливості перекладу іншомовної термінології досліджували Л. Білозерська, В. Карабан, Т. Кияк, І. Корунець, А. Савенець та інші науковці.

Формулювання мети й завдань статті. Мета статті – дослідити, у які зв'язки входять терміни та книжна лексика з текстом, яке значення вони мають для реципієнта, чи впливає на вибір відповідного слова в тексті оригіналу бажання автора, як такі слова можуть бути перекладені й чи впливає вибір автора оригінального тексту на рішення перекладача.

Окреслення невирішених питань, порушених у статті. Питання появи «чужого» слова в мові перекладу не раз поставало перед перекладачами-практиками. Так, А. Савенець зауважує, що «відносний статус цільової культури щодо відправної не залишається без значення: за умов набагато вищого престижу культури-джерела мова перекладу, якщо вона відкрита на впливи ззовні, ризикує стати імітацією мови оригіналу» [10, с. 20]. Отже, із включенням іншомовних слів у цільову мову постає важлива дискусійна проблема: маємо справу з підпорядкуванням чи передаванням неспотвореної ідентичності іншого, чужого? У межах нашого дослідження розглянемо особливості вживання термінології, квазі-термінів, професійної та книжної лексики в польськомовних текстах наукового стилю, простежимо особливості передавання такої лексики українською мовою та можливості включення чужорідних слів у текст перекладу.

У ході аналізу використано основні лінгвістичні методи: спостереження, аналізу й синтезу, описовий, історичний, порівняльний та герменевтичний.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Величезний пласт польської термінології, а часом і слів, що стали загальноживаними, є запозичення з латинської мови. Цьому є історичне пояснення. Аж до поділів Польщі латинська мова була для освічених поляків другою рідною в мовленні й письмі, у художній літературі й наукових творах [26, с. 7]. Латинська мова незамінна в галузі права, філософії, архітектури, стародавньої й середньовічної історії, літературознавства, медицини, біології та інших наукових дисциплін.

І. Вакулик підкреслює також важливість латинської мови в професійній діяльності українських науковців, що склалося протягом багатьох століть аж до сьогодення. Слова латинського походження мають інтернаціональний характер [4, с. 57], повне монографічне дослідження учена присвятила аналізу системно-мовного й мовленнєвого функціонування термінів греко-латинського походження в рамках термінологічних одиниць, що належать сучасним терміносистемам окремих наук, у якому описано відбиття у відповідних термінах багатьох мов (українська, німецька, французька, англійська) таких важливих семантичних процесів, як синонімія, полісемія, антонімія [3].

Інтернаціоналізація термінів свідчить про те, що підпорядковані їм засоби професійної діяльності людини універсальні за своєю суттю. Часто один із іншомовних еквівалентів, який семантизує значення вихідної термінологічної одиниці, особливо влучно представляє відповідне поняття. Польські науковці допускають, що в такому випадку він може бути прийнятий у його рідній графічній формі як унікальний знак з погляду на тип семантичної прозорості: *shift*, *frame*, *lapsus linguae* [24, с. 75]. У польській мові неадаптовані іншомовні слова називаються варваризмами, але у випадку термінів ідеться про зумисне збереження форми (зокрема графічної) іншомовної термінологічної одиниці з погляду полегшення комунікації в письмовій формі [24, с. 83].

Закономірно, що перекладач починає своє дослідження з рідної мови, а пізніше знайомиться з іншими мовами та їхніми особливостями, вивчаючи способи й методи оформлення наукового тексту, передавання «мови наукових текстів» оригіналу цільовою мовою. Термін «мова наукових текстів», говорить М. Рахвалова, означає самі мовні засоби, які вживаються в науковому висловленні, а науковий стиль – це спосіб організації наукового

тексту, який формується стилістично навантаженими й стилістично не навантаженими засобами [28, с. 9].

Сучасний глобалізований світ – це світ активного взаємозв'язку й взаємопроникнення сенсів і знаків поміж культурами, швидкого запозичення й перенесення нововведень, бажання слідувати найпопулярнішим зразкам, відчувати дух часу, встигати за його інноваціями, розуміти їх, вправно називати й передавати словесно. Ці тенденції торкнулися також наукового дискурсу, оскільки науковці всього світу прагнуть заявляти про результати своїх досліджень, говорити спільною, зрозумілою для всіх мовою. Лояльне ставлення до запозичень, які незмінно входять у тексти різних стилів, зокрема наукового, і стають термінами, викликане ще й тим, що можливість доступу до інформації та оригінальних текстів значно розширилася, з'ясування незрозумілих слів у численних електронних словниках переважно не становить труднощів. Отже, слово, записане чужою мовою, уже не лякає як цілком незрозуміле, а, викликавши пізнавальний інтерес, спонукає до пошуку його значення. Про це свідчать і останні рішення українських редакторів перекладених наукових видань, у яких графічно виокремлені іншомовні терміни в оригінальному записі не супроводжуються виносками-поясненнями чи спеціально укладеними словниками.

Л. Туровська звертає також увагу на комплексні, міждисциплінарні дослідження, котрі виконують учені, поєднуючи в одне ціле можливості різних наук: «Цей процес взаємовпливу, взаємопроникнення неминує спричинює міграцію термінів у різні галузі науки, перетворення їх на загальнонаукові, міжгалузеві терміни. Отже, *необхідно встановити місце, функції терміна в колі проблем загальної теорії інформації*» [14, с. 45]. М. Зарицький підкреслює, що між терміносистемами окремих мов устанавлюються міжмовні термінологічні зв'язки [6].

Для розуміння значення та призначення терміна варто пригадати, що за окремим словом закріплене певне поняття, тобто спосіб розуміння та абстрактного уявлення результатів пізнання певної предметної галузі через усвідомлення історичних характеристик її об'єктів. Філософський словник окреслює поняття як форму мислення, що характеризується відображенням закономірних відношень та властивостей об'єктів у вигляді думки про їхні загальні та специфічні ознаки [15, с. 497]. Отже, поняття – це мислительна модель об'єкта, що формується в знаковій формі – слові чи словосполученні. Разом із поняттям з'являється судження – розумова дія, що розкриває зв'язок між поняттями.

Ці визначення особливо стануть у нагоді під час висування гіпотези щодо мислительних процесів та особливостей сприйняття іншомовних включень у польськомовному тексті – так званої книжної лексики. За редакторською традицією іншомовні включення візуалізуються – їх виділяють курсивом. Виокремлення як екстралінгвістична дійсність створює додаткове поле уваги реципієнта, спрямоване на відповідні слова, здійснює вплив на читача. А розуміння прямого й переносного значення слова, поняття, що за ним закріплене, витворення додаткового сенсу, пов'язаного з ним, є необхідною умовою під час творення терміна-оказіоналізму.

На сьогодні підтримується розуміння терміна як слова чи словосполучення, пов'язаного з поняттям, що належить певній галузі чи діяльності. Але терміни відбивають багатоаспектні види взаємозв'язку та взаємозалежності понять [14, с. 46].

Значення слова й поняття – не одне й те саме, поняття є ширшим, багатограннішим, воно вмщує більше аспектів, захоплює асоціативні мисленнєві процеси, фонові знання реципієнта: «У понятті ми розуміємо значення певної назви, тобто спосіб її розуміння, що з'являється в людських думках у результаті здійсненої мисленнєвої операції, яка називається абстрагуванням. Поняття – це абстракція, воно існує тільки в нашому мисленні. Конкретність (назва) й абстракція (поняття) завжди становлять пару й завжди співвідносяться (асоціюються) одне з одним: сприйнята назва викликає в думках відповідну мисленнєву операцію й навпаки: результатом здійсненої мисленнєвої операції є висловлена чи написана нами назва. Абстрактна назва не має свого десигната (предмета, об'єкта чи явища, до якого відноситься ця назва). Деякі терміни є конкретними назвами, деякі – абстрактними» [25, с. 8].

Передбачається, що термін не залежить від контексту, хоч у випадку квазі-термінів чи слів, що стають термінами в певному контексті, потрібно враховувати контекст. Поширеною є також думка, що точність та однозначність термінів, як і існування повних термінів-еквівалентів у інших мовах, не є правилом [2, с. 21]. Проводячи металінгвістичні дослідження, С. Груча підкреслює, що «кожен конкретний «текст» є конкретним продуктом конкретної людини. А це водночас означає, що кожен конкретний «текст» є продуктом, що постав на основі якоїсь конкретної мови, тобто *ідіолекту*, а не на основі якоїсь мови, зрозумілої як певна абстракція» [20, с. 114]. Тут доречно було б навести думку іншого лінгвіста: «Слова не мають сенсу, вони лише вживаються. СENS, який передається у висловлюванні, залежить від взаємних зв'язків між словами, що складають контекст цього слова, та ним самим, а вони визначаються структурою мовної системи. СENS – це напрямок, спрямованість до інших знаків» [21, с. 23].

У перекладознавчій практиці усталилися свої правила передавання термінологічних лексичних одиниць цільовою мовою, розроблені теоретиками й практикаками перекладу (В. Карабан, Т. Кияк, І. Корунець, А. Савенець): добір еквівалента іншомовного терміна, а в разі його відсутності здійснення описового перекладу; застосування перекладацьких трансформацій; створення нового терміна тощо. Прийнято не перекладати латинські терміни, а чужі для мови перекладу терміни залишати в мові оригіналу, наприклад, записавши їх у дужках. Номенклатуру так само переважно подають в оригіналі. Ці правила в польськомовних літературознавчих та філософських творах ілюструють приклади:

- W *Lekturach obowiązkowych* wyrazistą osobowość mają (oprócz wzmiankowanego przegrzebka) na przykład żółtopuzik, żaba śmieszka, salamandra bezpłucna..., przędziorek [23, с. 34] / У збірці «Позапланове читання» виразну особовість мають (крім згаданого морського гребінця), наприклад, жовтопуз безногий, озерна жаба, безлегенева саламандра..., павутинний кліщ [7, с. 32].

- Dzieło literackie jest zbudowane z *quazi-sądów*, które odsyłają czytelnika nie tyle do świata realnego, ile do świata przedstawionego, jedynie intencjonalnego [34, с. 122] / Літературний твір складається з квазі-суджень, які відсилають читача не стільки до реального світу, скільки до світу уявного, виключно інтенційного [13, с. 109].

- Larom wznoszono na rozdrożach kapliczki (*sacella*), które miały tyle wejść, ilu było właścicieli leżących obok gruntów, a w miastach budowano *lararia* na skrzyżowaniach ulic... [30, с. 223] / На роздоріжжях ларам встановлювали каплички (*sacella*), які мали стільки входів, скільки було власників земель, що лежали поряд, а в містах будували ларарії на перехресті вулиць... [9, с. 77].

- Dotyczy to także kwestii wspomnianego „żelaznego łańcucha”, który tylko przypomina *torques* [30, с. 246] / Це стосується також питання згаданого «залізного ланцюга», який тільки нагадує торквес [9, с. 102].

- Przez etykę pojmuje się najczęściej pewną *praxis* człowieka z człowiekiem – jednym lub wieloma [34, с. 66] / В етиці ми найчастіше розуміємо певну *praxis* людини з людиною – одною чи багатьма [13, с. 63].

- Należy odróżnić to, co w bycie jest *conditio sine qua non* pojawienia się piękna, od samego piękna [34, с. 120] / Потрібно відокремити те, що в бутті є *conditio sine qua non* появи краси, від самої краси [13, с. 107].

- Dobro i zło stanowią prawdziwą metafizykę istnienia ludzkiego, są tym, czym jest *meta-physica* [34, с. 189] / Добро і зло є справжньою метафізикою людського існування, вони є тим, чим є *meta-physica* [13, с. 181].

- Wydaje się, iż najbardziej podstawową formą uczestnictwa i warunkiem wszelkiej możliwej wzajemności jest uczestnictwo w byciu – Heideggerowskie *Mit-sein* [34, с. 284] / Видається, що найпершою формою участі й умовою будь-якої можливої взаємності є участь у «бути» – гайдеггерівське *Mit-sein* [13, с. 280].

Згадані вище правила виробляють необхідну уніфіковану модель поведінки перекладача, щоб текст не втратив своєї адекватності й важливого змісту, наукової цінності та інформативності, у наведених прикладах для окремих термінів дібрано їхні еквіваленти чи усталені запозичені форми, без змін передано латинські терміни й іншомовні вклучення, які є чужими й для мови оригіналу, і для мови перекладу. Передаючи сенс філософського дискурсу й зберігаючи його контекст, іншомовні філософські терміни подано в їхньому оригінальному звучанні й оформленні.

Щодо вживання в текстах латинських термінів, то Ф. Греча говорить про їхню додаткову вмотивовану асоціацію: «Вони виконують пізнавальну (семантичну) та експресивну (стилістичну) функцію. Неправильно обмежувати термінологію лише до комунікативної функції, фахова лексика виконує також когнітивну роль. Терміни не є самою лиш етикеткою понять, не є кінцевим (фінальним) когнітивним продуктом, а стають початковим знаряддям дискурсивних когнітивних процесів» [19, с. 35].

Сприйняття мови як засобу комунікації дає змогу зрозуміти, що терміни не є застиглими лексичними одиницями, які існують поза текстовою дійсністю. У тексті навіть терміни та інші сталі книжні словосполучення входять у взаємодію із загальним змістом сказаного, є частиною цілісного тіла наукового тексту. На вибір терміна в мові оригіналу впливає особистість автора, його власний стиль, підстиль створеного ним тексту, а також галузь науки. Термін не є бездіяльним словом, він входить у певні взаємозв'язки з текстом та реципієнтом. С. Гайда називає це життям терміна: «Термін вступає у зв'язок з іншими словами й виражає ті сторони поняття, які було визначено відповідно до пізнавальної спрямованості дослідника-автора та його орієнтації на певний тип реципієнта. У результаті системне значення, описане дефініцією, починає жити. У тексті в ньому відбувається перенесення акцентів, з'являються нові елементи сенсу. Контексти виявляють усе багатство інформації, що перебуває в текстовому значенні й убогість системних (словникових) значень» [18, с. 41].

Польські лінгвісти й знавці перекладу випрацювали також власну думку щодо роботи з науковими текстами: «Під час перекладу спеціалізованих текстів еквівалентні фахові терміни відіграють важливу роль, бо становлять пункти опертя, навколо яких перекладач розвиває свою версію перекладу, перекладаючи „через зміст”» [22, с. 135]; «У випадку перекладу особливої ваги набуває інтертекстовість. Текст перекладу вступає у міжтекстові зв'язки з паралельними оригінальними текстами в цільовій мові. Отже, перекладач стає перед обличчям подвійних міжтекстових зв'язків» [22, с. 138]. Завданням перекладача є «присвоїти» текст на потреби реципієнтів цільової мови, але він не може повністю відірватися від первинної інтертекстовості мови джерела.

Літературознавчі тексти мають свою специфічну термінологію, яка суттєво відрізняється від технічної термінології та термінології точних наук. На ці особливості гуманітарних текстів звернув увагу Я. Славінський. Аналізуючи літературознавчу термінологію, польський науковець підкреслює, що мова літературознавства не віддзеркалює жодної когерентної системи понять, а живиться досвідом усіляких доктрин, стихійно їх поглинає й некритично збирає. Ця мова формується протяжно, не зазнає революційних змін, не підлягає потрясінням. Вона розвивається безконфліктно, у нагромадженні й акумулюванні елементів, що походять із різних наукових контекстів [31, с. 211]. «Через термінологічні системи досліджень різних напрямків до загального словника науки про літературу потрапляють терміни, що походять з інших наукових дисциплін. У результаті вони витворюють з-поміж інших елементів літературної термінології обшири своєрідних неповних цитат з інших мов. Звичайно, різні анклавні таких цитат пов'язані з набором термінів, характерних окремим дослідницьким напрямком. Це також терміни філософського походження, які представляли різні школи й стилі філософування, що надихали теоретичну й методологічну думку дослідників літератури» [31, с. 216]. Такі терміни входили в літературознавство на різних етапах еволюції дисципліни.

Я. Славінський резюмує, що мова літературознавства є своєрідним випадковим поєднанням чотирьох елементів: наукового дискурсу; розмовного стилю; дискурсу впливу й переконування; поетичного мовлення (у широкому значенні) [31, с. 218].

Зрозуміло, що перекладач наукових текстів із польської мови зосереджується на змісті висловлення, його структурі, точності, логічному взаємозв'язку складових частин, науковому синтаксису тощо. Залежно від значення терміна та особливостей тексту він приймає відповідне перекладацьке рішення:

- Malarstwo, muzyka, film, fotografia tworzą światy alternatywne, może lepsze i piękniejsze, ale naznaczone skazą oderwania od rzeczywistości [23, с. 21] / Живопис, музика, кіномистецтво, фотографія творять альтернативні світи, можливо, кращі й прекрасніші, але позначені прямою відірваністю від реальності [7, с. 20].

- Efekt dziwności i delikatnej prowokacji, humorystyczna gra między przeszłością a teraźniejszością, rozśmieszająca predylekcją do kiczu obrazkowego i wierszotwórczego (ileż tam świetnych okazji grafomanii, szczególnie młodopolskiej) na pewno utwierdzają więzi serdeczne, tworząc wspólną przestrzeń odbioru zdumiewającego świata [23, с. 89] / Ефект дивності й елегантної провокації, гумористична гра між минулим і теперішнім, здатна розсмішити схильність до зображального й віршотворчого кітчу (скільки ж там чудових випадків графоманії, особливо з часів «Молодої Польщі»), без сумніву, утверджують щирі зв'язки, творячи спільний простір сприйняття дивовижного світу.

- Póki nadrealiści byli młodzi, brewerie miały charakter spontaniczny, wynikający z nadmiaru humoru i życiowej energii [23, с. 101] / Поки сюрреалісти були молодими, авантюризм мала спонтанний характер, що поставав із надміру гумору й життєвої енергії [7, с. 108].

- Dlatego w świecie przedstawionym Herberta do głosu dochodzi nie alegoryczny Chronos pożerający wyimaginowany świat mitu, lecz realne cierpienie materii, ludzkiej i nieożywionej, miażdżonej żelazną gaśienicą czolgu historii [30, с. 35] / Тому в образному світі Герберта слово має не алегоричний Хронос, який пожирає уявний світ міфу, а реальне страждання матерії людської й неживої, яку розчавлюють залізні гусениці танка історії [9, с. 17].

- Dotyczy dziejów, ale nie dotyka świata ducha [30, с. 285] / Це стосується історичного минулого, але не торкається світу духу [9, с. 141].

- Tragiczna wizja stojącego naprzeciw swego losu człowieka, pesymistyczna wizja dziejów oraz zauroczenie pięknem świata – tak, jak to nakreślił Henryk Elzenberg – są w zasadniczych rysach zgodne z portretem bohatera i światem wykreowanym w utworach Zbigniewa Herberta [30, с. 294] / Трагічний світогляд людини, яка стоїть проти своєї долі, песимістична візія історичних подій минулого та захопленість красою світу так, як накреслив це Генрик Ельзенберг, в основних рисах погоджені з портретом героя і світом, витвореним у поезії Збігнева Герберта [9, с. 150].

- Tu zło funkcjonuje jako siła wewnętrzna, a nie zewnętrzna wobec kondycji ludzkiej i dziejotwórczych wysiłków [30, с. 22] / Тут зло функціонує як внутрішня, а не зовнішня сила щодо людського становища у світі та сил, які творять історію [9, с. 10].

- Dla lektury wiersza ważne jest jego sąsiedztwo oraz miejsce w tomiku, lecz tradycja wspólnego czytania ostatnich dwóch wierszy tomu *Pan Cogito* wynika nie tylko z powodu formalnej przyległości, ale przede wszystkim z racji poruszania tych samych tematów i identycznych ocen ludzkich postaw [30, с. 89] / Для прочитання вірша важливим є його сусідство та місце в збірці, але традиція читати останні два вірші збірки «Пан Когіто» разом постає не тільки з приводу формальної прилеглості, а й передусім через порушення тих самих тем та ідентичних оцінок людських позицій [9, с. 123].

- Bez względu na wybór interpretacyjnej ścieżki potwierdza się pierwotna intuicja: biblijne obrazy i archetypy albo przez swój dobór, albo przez przekształcenie prowadzą do ponurej wizji duchowego upadku [29, с. 203] / Незалежно від вибору шляху інтерпретації підтверджується

первісне осяяння: біблійні образи й архетипи або через їхній добір, або через їхнє перетворення провадять до понурої візії духовного занепаду [8, с. 170].

• ...Arkadiusz Kalin w swoim artykule... pyta wprost: „po co nam schulzologia?” [33, с. 10–11] / ...Аркадій Калін у своїй статті... питає прямо: «Навіщо нам шульцознавство?» [11, с. 10].

У польськомовних наукових літературознавчих текстах з'являються численні терміни: поема (*poemat*), вірш (*wiersz*), поезія (*poezja*), роман (*powieść*), фабула (*fabuła*), метафора (*przenośnia, metafora*), іронія (*ironia*), сарказм (*sarkazm*), меланхолія (*melancholia*), фонетика (*fonetyka*), фразеологія (*frazeologia*), гротеск (*groteska*), драма (*dramat*), комічне (*komizm*), анжамбеман (*przerzutnia*), епітет (*epitet*), діалог (*dialog*), лімерик (*limeryk*) синекдоха (*synekdocha*), гіпербола (*hiperbola*), літота (*litota*), інтертекстуальність (*intertekstualność*), архетекст (*archetekst*), гіпотекст (*hipotekst*), гіпертекст (*hipertekst*), синтаксис (*składnia*), верлібр (*wiersz wolny*), хорей (*trochej, chorej*), суміжне римування (*parzyste, sąsiadujące*), перехресне римування (*krzyżowe, przeplatane*), кільцеве римування (*okalające*), літературний модернізм (*literatura nowoczesna*), притча (*parabola*), ліричний герой (*podmiot liryczny*), гуманітарні науки (*nauki humanistyczne*) тощо. Із польських відповідників бачимо, що лиш деякі мають польське коріння, натомість решта має іншомовне походження. Але традиція вживання термінів у фахових текстах не зобов'язує візуально сигналізувати їхнє «чуже» походження курсивом. Подальші приклади наведено для ілюстрації можливого перекладу термінів, що мають різне походження:

• Poprzez studium przedmiotu bohater konstituuje własną jaźń. Rzecz okazuje się swoistym totemem, w którym została zamknięta część duszy. Podobnie dzieje się, gdy narrator obsadza się w roli mechanicznej zabawki. Przedmiot zyskuje wymiar metaforyczny, zaś jego prosty ruch to przenośnia postulowanego stanu duszy, korelat nieświadomego, które znajduje pretekst, by móc się ujawnić [33, с. 215] / Через дослідження предмета герой формує власну самість. Річ виявляється своєрідним тотемом, у який замкнуто частину душі. Схоже відбувається, коли наратор увіходить у роль механічної іграшки. Об'єкт набуває метафоричного виміру, натомість його простий рух – це метафора постульованого стану душі, корелят несвідомого, яке знаходить претекст, щоб могли оприявнитися [11, с. 199].

• Płaszczyzną porównania będzie przede wszystkim dorobek modernistyczno-romantyczny, wpisany w szeroki kontekst literatury nowoczesnej, rozumianej jako ogół kierunków artystycznych XX wieku [33, с. 10] / Площиною порівняння стане насамперед модерністично-романтичний доробок, уписаний у широкий контекст літератури періоду модернізму, яку розуміємо як загал мистецьких напрямів ХХ століття [11, с. 9–10].

• Następuje odczłowieczenie deskrypcji bohaterów przy „jednoczesnej humanizacji rzeczy i przyrody” / Відбувається дегуманізація зображення героїв за «одночасної гуманізації речей і природи».

• Jak zawodna i ryzykowna może być strategia poety, dowodzi historia Curatii Dionisii, której lektura zależy od wiedzy (lub jej braku) na temat istnienia stelli nagrobnej w Grosvenor Museum w mieście Chester [30, с. 185] / Наскільки непевною й ризикованою може бути стратегія поета, доводить історія твору «Курація Діонісія», прочитання якого залежить від знань (або їх браку) на тему існування надгробної стели у музеї «Гросвенор» у місті Честер [9, с. 38].

• Tymczasem interpretatorzy dwudziestowiecznej wersji starożytnego bohatera zgodnie odczytują postawę prokonsula jako zakłamaną i podejrzewają go o samoułudę, a nawet hipokryzję [30, с. 252] / Тимчасом інтерпретатори версії античного героя, яка походить із ХХ століття, погоджуються в прочитанні постаті проконсула як зламаної та підозрюють його в самообмані й навіть лицемірстві [9, с. 108].

Літературознавчий термін часто відіграє роль, передбачену для риторичних засобів мовлення, що мають на меті порадити щось реципієнтові, накинути йому якісь погляди, викликати в ньому готовність до визнання оцінок, котрі пропонує мовець. У його семантичній

структурі міститься первінь прагматичного значення, яке відсилає до світогляду, смаків чи вірувань суб'єкта висловлення, а водночас наміру спрямованого впливу на світогляд, смаки чи переконання реципієнта [31, с. 220].

Водночас погляд перекладача падає на особливий лексичний шар – терміни та слова й словосполучення, які в польській традиції належать до вишуканої лексики. Така лексика, позначена в польській лексикографії індексом *wyraz książkowy*, створює особливий тон висловлення, демонструючи ерудицію мовця. Упадає в очі такий лексичний набір ще й тому, що значна кількість уживаної в польських наукових та науково-популярних текстах вишуканої лексики має іншомовне походження й у польській видавничо-редакторській практиці прийнято виокремлювати такі слова чи сполучення слів курсивом, що сигналізує їхню інакшість на тлі польського тексту.

Увіходячи в мову, яка запозичує термін, частина слів у міру поширеності їхнього вживання пристосовується до фонетики мови, що їх приймає. Так, про адаптацію окремих іншомовних слів-термінів свідчить пристосоване до фонетики польської мови написання: «*lokus*» (на місці запозиченого *locus*), «*ekslibris*» (на місці *ex libris*), «*eksodus*» (на місці *exodus*), «*haker*» (на місці *hacker*), «*czip*» (на місці *chip*), «*haiku*» (на місці *hai-kai*) тощо [32]. Таке написання є адаптацією слова. Цікавим є те, що трапляються також лексичні одиниці, котрі через поширеність уживання у польськомовному культурному середовищі не сприймаються як терміни чи іншомовні вклучення, хоч і є чужорідними, та не виокремлюються курсивом. Вони широко вживаються в польській літературній мові, натомість потребують пошуку відповідника в українському перекладі: «*kontemplacja*» («замисленість», «споглядання»), «*perswazja*» («вплив», «переконування»), «*dyskretny*» («тактовний», «делікатний»), «*konsternacja*» («збентеження», «розгубленість»), «*tywalizacja*» («суперництво»), «*adoptować*» («прийняти», «усиновити») тощо. Іншомовне втручання, засигналізоване редакторською видавничою традицією курсивом як чуже, не завжди має латинське чи грецьке походження. Натрапляємо також на терміни-вклучення з англійської мови (*story, love story, action painting*), німецької (*Fürsorge, Bestellen, stellt*), французької (*jouissance, désir, déjà vu, la belle époque, art informel*), грецької (*poiesis, episteme, techné*).

Отже, у роботі з науковим джерелом, маємо усталені способи перекладу термінології. Інша ситуація розгортається під час перекладу вишуканої книжної лексики, яка охоплює лексику, що вживається переважно в письмових, офіційно-наукових, публіцистичних та урядових текстах. Вона близька до загальнонаукової термінології (а це найбільш загальні категоріальні поняття, які однаково важливі для всіх чи великої кількості наук) [18, с. 65]. До книжної лексики належать також «чужі слова»: «Чужі слова – це слова, що мають ознаки «чужості», наприклад, зберігають написання мови оригіналу, вимову тощо. Одна з причин звернення до чужих слів – це потреба надати висловленню експресивності, коли на думку автора, те, що він хоче висловити чи описати, краще, успішніше, точніше, влучніше, на його думку виражає чуже слово» [27 с. 5]. Запозичення з інших мов зазвичай поступово пристосовуються до фонологічної й граматичної системи польської мови. Винятком є так звані чужі слова-цитати («втручання»), які хоч і вживаються мовцями в польськомовних текстах, зберігають незмінену оригінальну форму – орфографічну і звукову: *high life, remake, public relations, fifty-fifty, à propos, vis-à-vis, ex aequo, expressis verbis, curriculum vitae* [27, с. 8].

Отже, численні слова й чужомовні вислови, зокрема у формі цитат з літератури чи сентенцій і максим, крилатих слів у літературній мові утворюють шар ерудиційної лексики, яка стилістично кваліфікується як книжна. Послугування нею свідчить про опанування ширших, більших, ніж повсякденний репертуар, засобів мови й зазвичай віддзеркалює вищий рівень освіти й розумової культури мовця. У цьому пласті й далі перебувають вислови-цитати з латинської (*pro domo sua, vox populi vox Dei*), попри те, що зникає обізнаність із цією мовою в сучасному світі [27, с. 17]. Наш досвід роботи з польськомовними науковими текстами показує, що такі слова є незмінними в монографіях, наукових статтях, дослідженнях, у фаховому мовленні.

Аналізуючи взаємодію слів у тексті, залежність значення, ролі та здійсненого впливу конкретного слова від численних факторів, ми згадували про комунікацію лексем, їхній взаємозв'язок. Але ця комунікація здійснюється й за допомогою невербальних засобів – у польському тексті «чужі» слова виокремлено курсивом. Виокремлення курсивом – суто редакторський прийом, це спосіб відокремити лексеми іншомовного походження від польської лексики, своєрідний спосіб позначити втручання з іншої мови. З функціонального погляду, що видно зокрема в популярно-наукових текстах, виокремлюються групи слів, що служать для передавання наукової інформації (зокрема терміни) й пояснення наукового змісту та для звернення уваги реципієнта й активного впливу на читача (слухача) [18, с. 73].

- Inna rzecz, że na skutek nagłej metamorfozy gatunek *homo sapiens* zaczął niebezpiecznie przekształcać się w gatunek *homo demens* [23, с. 40] / Інша справа, що в результаті раптової метаморфози вид *homo sapiens* почав небезпечно перетворюватися на вид *homo demens* [7, с. 39].

- Передісторію заселення Землі, у якій людина як суб'єктна свідомість не могла брати участі, для потішання й задля мисленнєвого експерименту *post factum* представлено як факт вільного вибору [7, с. 38].

- Час, який не належить ані ночі, ані надранню, тут є різновидом екзистенційної перерви, коли енергії подій вичерпалися й цикл нового дня не почався – разом із мріями, ілюзіями, твореними *ad hoc* мітами [7, с. 51].

- У «Рецензії на ненаписаний вірш» з'являється кілька мовних планів: слово рецензента, поетичне слово в цитатах *in extenso* й проміжна зона, де, на перший погляд, у залежному мовленні заломлюються обидва види експресії, утворюючи дивний код непогоджених між собою значень... [7, с. 72].

- Як молитва *à rebours*, що звертається до порожньої трансценденції та іронічно визнає божеством людину, приречену на нерозв'язуваність найважливіших проблем існування [7, с. 82].

- Шимборська, може, сильніше, ніж досі, уводить постать *cicerone*, яка говорить про елементарні речі, пояснюючи *ab ovo* наше буття й перебування, час і тривання [7, с. 150].

- *Poesia docta*, зворушливе співжиття з переказами традиції, самоіронічні портрети, маски й костюми, опосередковані завуальовані зізнання творять чергові спільні обшири... [7, с. 10–12].

Важливість включення таких слів в оригінальному записі можна пояснити тим, що джерелом стилістичної цінності бувають слова, що перейшли з інших мов разом із речами, котрі вони називають, й коли вони далі асоціюються з їхнім первинним середовищем, яке все ще викликають [21, с. 38]. Сенс будь-якого слова перебуває в межах висловлення (а сенс існував би тільки в межах висловлення) визначається через його зв'язок з рештою слів, що з'являються в ланцюгу мови [21, с. 93–94]. Поєднання цих чинників дає змогу зробити висновок про важливу роль автора, перекладача, редактора у виборі слова та способу привернення уваги читача до нього.

Щодо окремих слів, розпізнаних польським автором та позначених редактором як чужі включення, постає питання щодо способу передавання їх цільовою мовою. Сучасний словник-мінімум іншомовних слів подає низку іншомовних слів і висловів, уживаних в українській мові в оригінальному написанні: *à propos, cogito ergo sum, curriculum vitae, idée fixe, homo sapiens, implicite, explicite, in extenso, in toto, sic, sui generis, et caetera (et cetera)* [12]. Натомість словник іншомовних слів 2006 року фіксує інші варіанти написання запозичень: *експліцитний, імпліцитний, лібідо, ай-к'ю, ремейк (римейк), логос, локус, візаві* [1]. Адаптуються до потреб мови часто вживані терміни: *сакрум, профанум, его, континуум* тощо. Цікавим є спостереження щодо запису таких слів. Так, *ego*, яке фактично означає «Я», уживається у формі «его» у фаховій літературі як філософський і психологічний термін [16]. Рішення

перекладача про те, як записати слова *ego*, *logos*, перекладаючи з польської мови, яка теж послуговується латиницею, підказує контекст та наявність чи брак редакторського сигналу:

- «Ja» w tych wierszach nie musi być narcystyczne, wyobcowane, przesadnie cierpiące, wyrafinowane aż do granic maniery [23, с. 111] / «Я» у цих віршах не мусить бути нарцистичним, відокремленим, перебільшено страждаючим, аж до межі манірності вишуканим [7, с. 118].

- «Ja» poszczególne, obdarzone filozoficzną zdolnością zdumienia wyłania się z wielkiego porządku wszelkich istnień [23, с. 122] / Конкретне «Я», обдароване філософічною здатністю подивування, вихоплюється із великого порядку всіх існувань [7, с. 129].

- Rozbudowana, ambiwalentna podmiotowość wymaga aktualizacji nie tylko w jasno zdefiniowanym ja narratora, bowiem osoba staje się niejako żywiołem samej narracji – zmiennej, wielopoziomowej, polifonicznej, ale, paradoksalnie, będącej głosem wszechwładnej jednostki twórczej, która w pełni panuje nad proteuszową kreacją ego [33, с. 36–37] / Розгалужена, амбівалентна суб'єктність вимагає актуалізації не тільки в чітко визначеному «Я» наратора, бо ж особа стає нібито джерелом самої нарації – змінної, багатшарової, поліфонічної, але, парадоксально, такої, що є голосом усевладної творчої особистості, яка цілковито панує над несталим витворюванням ego [11, с. 36].

- ...bohater Różewicza jest zwykłym człowiekiem i rozumiany był przez autora i jego czytelników jako reprezentant zdradzonego pokolenia, a nie postać wyniesiona nad innych, niezwykła dzięki swemu *ego* lub w innym sensie wyjątkowa [29, с. 55] / ...герой Ружеви́ча теж є звичайною людиною і був сприйнятий автором і його читачами як представник зрадженого покоління, а не постать, що підноситься над іншими, особлива завдяки своєму ego чи виняткова в іншому сенсі [8, с. 47].

- *Logos* znaczy to, co rozumne, mądre... Horyzont agatologiczny to taki horyzont, w którym wszystkimi przejawami innego i moimi włada swoisty logos – logos dobra i zła, tego, co lepsze i co gorsze, wzlotu i upadku... [34, с. 61] / *Logos* означає те, що розумне, мудре... Агатологічний горизонт – це такий горизонт, у якому всіма проявами керує своєрідний логос – логос добра і зла, того, що краще та що гірше, злету та падіння... [13, с. 57].

Якщо йдеться про саме лиш сигналізування чужості, то в українській мові немає потреби цього робити – іншомовні слова, адаптовані до українського правопису (*лібідо*, *локус*, *логос*, *профанум* тощо) і так сприймаються як чужі. Підкреслена «чужість», що промовляє, сигналізує, звертає на себе увагу, постає разом із оригінальним написанням зазначених слів, коли перенесення їх у незмінному вигляді здійснено зі стилістичною метою, коли залежить на тому, щоб звернути увагу на поняття та весь широкий контекст, пов'язаний із ним. Зокрема, адаптовані *локус*, *сакрум*, *логос* пристосовуються до цільової мови й стають змінними, натомість візуалізовані *locus*, *logos*, *sacrum* фіксують саме поняття й залишаються незмінним знаком. Знак – необхідний посередник абстрактного пізнання і допомагає класифікувати дійсність. Завдання так оформленого слова – звернутися до абстрактного поняття, до іншомовного слова в його записі як до знака. Досліджуючи явище чужомовних включень, варто звернутися до когнітивної лінгвістики, тобто спробувати поглянути на вибір лексеми з погляду автора оригіналу, редактора, перекладача. Так, чужорідні *explicite*, *implicite* в польськомовному тексті можна було б замінити адаптованими *eksplicytny*, *implicytny* чи вже згадуваними *lokus*, *ekslibris* тощо, але автор обирає оригінальну форму. Так само, як і вислів *et caetera*, який за бажанням автора польськомовного тексту цілком міг би бути замінений на польський відповідник¹:

- Uczuciowość i samokontrola, radość i żal, epifaniczne zachwyty i oskarżenia złego świata mają odmienne kształty w obu rozpatrywanych przypadkach. *Et caetera, et caetera...* [23, с. 12] /

¹ Наші консультації з авторами польських наукових праць підтверджують авторський намір свідомо вводити у свої тексти іншомовні включення зі стилістичною метою та за усталеною традицією наукового дискурсу. – Прим. Т. П.

Почуттєвість і самоконтроль, радість і жаль, захоплення в об'явленнях і звинувачення недоброго світу мають різні форми в обох аналізованих випадках *Et caetera, et caetera...* [7, с. 11].

Чи має бажання автора впливати на вибір лексеми перекладачем? На нашу думку, це залежить від стилю тексту, наданого для перекладу, його мети, завдань, загального контексту та традиції вживання іншомовної лексики в мові перекладу.

Трапляється, що терміни, книжна лексика, іншомовні афоризми чи слова-коди з'являються й у художніх текстах зі стилістичною метою. Рішення перекладача залежить від смислового наповнення тексту, мети вживання іншомовного знака та шляху інтерпретації твору.

- *Był pospolity jak inni / umeblowane myśli / skóra ręki na poręczy krzesła / bruzda czułości na policzku / kiedyś / kiedyś różnie / kiedy ostygnie / osiągnie stan satori* [5, с. 260, 262] / Був пересічний, як і інші / думки вмебльовані / шкіра рук на поручні крісла / зморшка чутлості / на обличчі / колись /колись згодом / коли остигне / осягне стан *satori* [5, с. 261, 263].

- *Pochłania mnie / bezmiar / przetykany Czarnymi Dziurami / filozofia trzeciej nad ranem / filozofia kasa / ergo New Age* [5, с. 540] / Мене поглинає / безмір / проштрикнутий Чорними Дірами / філософія третьої вранці / філософія похмілля / *ergo New Age* [5, с. 541].

- На питання, хто винен, / нічого, тільки мовчання. / Невинне небо, *circulus coelestis*. / Невинна *terra nutrix*, земля-годувальниця. / Невинний *tempus fugitivum*, час. / Невинна антилопа, *gazella dorcas*. / Невинна левиця, *leo massaicus*. / Невинне ебенове дерево, *diospyros mespiliformis*. / І спостерігач з біноклем перед очима, / в таких, як цей, випадках / *homo sapiens innocens* [17, с. 117].

- *Autorkę gnębi myśl o życiu trwonionym tak lekko... O „państwie się” (sic!) ludzi nad ludźmi* [17, с. 44] / Авторку гнітить думка про життя, марноване так легко... Про «старшинство» (sic!) одних людей над іншими [17, с. 45].

- *Wyłączność wyolbrzymia i zobowiązuje, / wyłania się więc problem jak żyć et caetera/ albowiem „pustka tego za nas nie rozstrzygnie”* [17, с. 44] / Винятковість перебільшує й зобов'язує, / отже, з'являється проблема, як жити тощо, / оскільки «порожнеча цього за нас не вирішить» [17, с. 45].

Цікавими є також різні перекладацькі рішення щодо передавання латинського *cogito*:

- Звідси впливає висновок: ідея нескінченності не походить із акту *cogito*, але має бути закладена в ньому Богом [13, с. 51].

І якщо наведений приклад не викликає особливих сумнівів у перекладача, то назва збірки Збігнева Герберта «*Pan Cogito*», яка отримала назву від образу головного героя, іменованого як *Pan Cogito*, змушує замислитися. В. Дмитрук перекладає її «Пан Когіто» (Герберт З. Вибрані поезії / пер. В. Дмитрука. Львів: Каменяр, 2001), що має своє пояснення: імена та прізвища осіб транскодуються відповідно до усталеної традиції. Натомість В. Бутевич зосереджується на філософському наповненні іншомовного *cogito*, добре знаному з декартівського „*Cogito ergo sum*”, і залишає в українському перекладі слово, за яким закріплена ціла філософська історія й філософський дискурс, без змін – «Пан *Cogito*» (Герберт З. *Pan Cogito* / пер. В. Бутевича. Тернопіль: Крок, 2019). Образ Пана Когіто, мислячої людини, що важко й безперестанно думає в сірому, буденному й бездумному середовищі обивателів, нав'язливо з'являється в оригіналі. Так само нав'язливо, постійно нагадуючи про себе й про потребу пошуку відповідей на непрості життєві питання, з'являється записане в незмінній формі ім'я ліричного героя в перекладі В. Бутевича. Залишене в оригіналі прізвище стає знаком-символом, відсилає до коду мислення. Обидва перекладачі намагалися передати заданий автором оригіналу сенс, але використали різні підходи й зосередилися на різних цінностях, що ще раз підкреслює складність перекладу та входження когнітивної лінгвістики та герменевтики у сферу перекладу. Вибір значеннєвої версії слова здійснюється у висловленні, у контексті інших ужитих у ньому слів: «Не тільки вибір: контекст урухомлює в

слові різнорідні моментальні значення, не передбачені словником, пов'язані з одноразовими обставинами мовлення, okazionalni» [31, с. 219].

Окремо варто вказати на стилістичне явище, яке є предметом дослідження когнітивної лінгвістики – появу в мовному тексті позамовної дійсності – ставлення мовця до висловленого. Так само, як курсив сигналізує «чужість» уживаного слова, чужорідність позначуваного ним виражає запис слова фонетичною транскрипцією без перекладу й без пояснення. Передбачається, що вжита у такий спосіб лексема є носієм додаткової інформації, відомої реципієнтові, а запис фонетичною транскрипцією відсилає до спільного для всіх історично-культурного дискурсу і пов'язаних із ним суспільних настроїв, зокрема зневаги та спротиву. Запис слова, його «фонетичне вбрання» є формою, яка передає його внутрішній зміст:

- *Niewątpliwie jest to moment, w którym stało się jasne, że Polska definitywnie przegrała wojnę i straciła niepodległość na rzecz sowietów...* [29, с. 70–71] / Безсумнівно, це саме той момент, коли стало зрозумілим, що Польща остаточно програла війну й утратила незалежність на користь «советам»... [8, с. 62–63].

- *«rewolucja w lekkich płasach jest i była snem»* / революція в легких «плясках» є і була сном.

Завершуючи огляд присутності термінів, квазі-термінів та книжної лексики в наукових літературознавчих текстах та художній літературі, варто згадати про ще одне оригінальне явище: авторські терміни-оказіоналізми, що постають у результаті творчих вправлянь поетів. Так, Віслава Шимборська, яка є авторкою коротких гумористичних поетичних форм, стала творцем нових термінів: *«moskaliki»*, *«altruistki»*, *«podsluchańce»*, *«odwódky»*, *«lepiej»*. Назва кожного з цих термінів має свою історію, тож переклад-перенесення терміна в іншу мову потребував би розуміння їхнього походження. І якщо *«москаліки»*, *«альтруїстки»* й *«відслуханці»* досить просто перенести на український ґрунт, зважаючи на їхню етимологію, то *«відгорілки»* й *«кращики»* потребують додаткового коментаря².

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. Проаналізовані в статті теоретичні джерела щодо вживання й перекладу термінів, професійної і книжної лексики та спостереження за рішеннями перекладачів, які стосуються передавання цього шару лексики українською мовою (70 прикладів), дають змогу зробити кілька висновків: загалом уживання термінів у перекладних текстах підлягає усталеній традиції перекладу наукової літератури та інших видів текстів; зважаючи на взаємозв'язок слів у тексті, їхню комунікативну та когнітивну функцію, звертаємо увагу на контекст та неодмінну присутність у тексті автора оригіналу та його бажання у виборі терміна. Особливість літературознавчих текстів полягає в тому, що «мова науки про літературу уподібнюється до мови самої літератури із властивим їй бажанням впливати й переконувати; незалежно від того, багато чи мало термінів з'являється в тексті, трактуємо їх як важливі зі стилістичного погляду» [31, с. 221]. Я. Славінський підкреслює, що на поширення певних термінів часто впливають умови, що лежать поза полем змісту: експресивне навантаження слова, його «екзотичне звучання», міра алюзійності. Термін може виступати як активний учасник словесної гри, ставати об'єктом метафоричних операцій (зокрема це стосується запозичених термінів), зняряддя стилізації, цитатою, вимисленим концептом [31, с. 222]. Варіативність, яка з'являється під час перекладу окремих лексичних одиниць, зумовлена контекстом, стилем, зафіксованим в оригіналі невербальним чи позамовним сигналом, заохочує перекладача до активного включення в спільну з автором діяльність творення тексту.

² «Odwódky» («відгорілки») утворилися від поєднання двох перших слів відомої польської приказки «Od wódki gozumi krótki». У цих жартівливих поетичних формах на першому місці вказується буд-який алкогольний напій, далі – наслідки його вживання. В українській культурній традиції знайдемо схожі приказки: «Від горілки й пиття нема ні хати, ні життя», «Від горілки нема ні хати, ні жінки». Жартівливі «lepiej» («кращики») починалися зі слова «lepiej», що українською означає «краще», звідси походить їхня назва. – Прим. Т. П.

Список використаних джерел та літератури

1. Бибик С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів. Тлумачення, словотворення та слововживання / за ред. С. Я. Ярмоленко. Харків : Фоліо, 2006. 623 с.
2. Білозерська Л. П., Возненко Н. В., Радецька С. В. Термінологія та переклад : навч. посібн. для студентів філолог. напряму підготовки. Вінниця : Нова книга, 2010. 232 с.
3. Вакулик І. І. Давньогрецька та латинська мови як джерело сучасної наукової термінології : монографія. Київ : Видавничий центр НУБіП України, 2014. 240 с.
4. Вакулик І. І. Латинська мова: шляхи проникнення у нові західноєвропейські мови. *Міжнародний філологічний часопис*. 2016. № 257. С. 57–63.
5. Герберт З. Вибрані поезії : пер. В. Дмитрука. Львів : Каменяр, 2001. 567 с.
6. Зарицький М. Актуальні проблеми українського термінознавства. *Мова і культура*. Київ : Вид. дім Дмитра Бурого, 2000. Вип. 1. Т. 2. С. 88–90.
7. Лігенза В. Без рутини. Про поезію Віслави Шимборської та Збігнєва Герберта : пер. з пол. Т. Павлінчук. Львів : Літопис, 2021. 208 с.
8. Рушар Ю.-М. Мене, текел, перес. Образи Бога у творчості Тадеуша Ржевича : пер. з пол. Т. Павлінчук. Львів : Літопис, 2020. 268 с.
9. Рушар Ю.-М. Сонце республіки. Римська цивілізація у творчості Збігнєва Герберта : пер. з пол. Т. Павлінчук. Львів : Літопис, 2021. 178 с.
10. Савенець А. Переклад на сторожі іншости. *Критика*. 2012. № 11–12 (181–182). С. 20–23
11. Субоч-Б'ялек П., Старонь І. Надкольори і надаромати: Шульц, Мюллер, Блекер : пер. з пол. Т. Павлінчук. Львів : Літопис, 2022. 280 с.
12. Сучасний словник-мінімум іншомовних слів. Київ : Довіра, 2002, 445 с.
13. Тішнер Ю. Філософія драми : пер. з пол. Т. Павлінчук. Київ : Дух і Літера, 2019. 304 с.
14. Туровська Л. Сучасні аспекти дослідження української термінологічної лексики. *Українська наукова термінологія : зб. матеріалів науково-практичної конференції «Українська наукова термінологія. Суспільні та гуманітарні науки»*. Київ, 2010. № 3. С. 44–52.
15. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І Шинкарука. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
16. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.
17. Шимборська В. Може, це все / упор., вступ і переклад А. Савенця. Ольшаниця : BOSZ, 2011. 128 с.
18. Gajda S. Współczesna polszczyzna naukowa. Język czy żargon? Opole : Instytut Śląski w Opolu, 1990. 138 s.
19. Grucza F. Terminologia, jej przedmiot, status i znaczenie. *Teoretyczne podstawy terminologii / pod red. F. Gruczy*. Wrocław–Warszawa–Kraków : Wyd. Polskiej Akademii Nauk, 1991. S. 11–42.
20. Grucza S. Od lingwistyki tekstu do lingwistyki tekstu specjalistycznego. Warszawa : Zakład Graficzny UW, 2004. 220 s.
21. Guiraud P. Semantyka. Wiedza Powszechna. Warszawa, 1976. 136 s.
22. Kielar B. Z. Problemy tłumaczenia tekstów specjalistycznych. *Teoretyczne podstawy terminologii*. Wrocław, 1991. S. 133–140.
23. Ligęza W. Bez rutyny. O poezji Wisławy Szymborskiej i Zbigniewa Herberta. Kraków : Instytut Myśli Józefa Tischnera, 2016. 336 s.
24. Lukszyn J., Zmarzer W. Teoretyczne podstawy terminologii. Warszawa : Zakład Graficzny UW, 2006. 190 s.
25. Nowicki W. Metoda pracy nad terminologią wybranej dziedziny wiedzy. Warszawa : Wyd. Czasopism i Książek Technicznych SIGMA, 1979. 46 s.
26. Peńkos J. Przedmowa. *Słownik łacińsko-polski. Łacina w nauce i kulturze*. : Kantor wydawniczy ZAKAMYCZE, 2001. 502 s.
27. Przybylska R. Wyrazy obce we współczesnym języku polskim. Wstęp. Wielki słownik wyrazów obcych. Kraków : Krakowskie wyd. naukowe, 2009. S. 5–18.
28. Rachwałowa M. Słownictwo tekstów naukowych. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź : Wyd. Polskiej Akademii Nauk, 1986. 100 s.
29. Ruszar J. M. Mane, Tekel, Fares. Obrazy Boga w twórczości Tadeusz Różewicza. Bielsko-Biała–Kraków : Wydawnictwo Naukowe ATH, Instytut Myśli Józefa Tischnera, 2019. 329 s.
30. Ruszar J. M. Słońce republiki. Cywilizacja rzymska w twórczości Zbigniewa Herberta. Kraków : Akademia Ignatianum, Wydawnictwo JMR Trans-Atlantyk, 2014. 380 s.
31. Sławiński J. Problemy literaturoznawczej terminologii. *Dzieło, język, tradycja*. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974. S. 203–222.
32. Słownik wyrazów obcych PWN z przykładami i poradami. Warszawa : Wyd. Naukowe PWN, 2012. 1054 s.

33. Subocz P., Staroń I. *Nadkolory i nadaromaty*: Schulz, Muller, Blecher. Lublin : Wydawnictwo Episteme, 2017. 302 s.
34. Tischner J., ks. *Filozofia dramatu*. Kraków : Wydawnictwo Znak, 2012. 315 s.

References (translated & transliterated)

1. Bybyk, S. P., & Siuta, H. M. (2006). *Slovník inštomovnykh sliv. Tlumachennia, slovotvorennia ta slovovzhyvannia* [Dictionary of foreign words. Interpretation, word formation and word usage]. S. Ya. Yarmolenko (Ed.). Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
2. Bilozerska, L. P., Voznenko, N. V., & Radetska, S. V. (2010). *Terminolihia i pereklad* [Terminology and translation: textbook]. Vinnytsia: Nova knyha [in Ukrainian].
3. Vakulyk, I. I. (2014). *Davnohretska ta latynska movy yak dzherelo suchasnoi naukovoï terminolohii* [Ancient Greek and Latin languages as a source of modern scientific terminology]. Kyiv: Vydavnychi tsentr NUBiP Ukrainy [in Ukrainian].
4. Vakulyk, I. I. (2016). *Latynska mova: shliachy pronyknennia u novi zachidno-yevropeïski movy* [Latin language: ways of penetration into new Western European languages]. *Mizhnarodnyi filolohichnyi chasopys – International Philological Journal*, 257, 57–63 [in Ukrainian].
5. Herbert, Z. (2001). *Vybrani poezii* [Selected poetry]. V. Dmytruk (Trans.). Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
6. Zarytsky, M. (2000). *Aktualni problemy ukraïnskoho terminoznavstva* [Actual problems of Ukrainian terminology]. *Mova i kultura – Language and culture*, issue 1. Vol. 2. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho, pp. 88–90 [in Ukrainian].
7. Ligenza, W. (2021). *Bez rutyny. Pro poeziyu Vislavy Shymborskoyi ta Zbignyeva Herberta* [Without routine. About the poetry of Wisława Szymborska and Zbigniew Herbert]. T. Pavlinchuk (Trans.). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
8. Ruszar, J.-M. (2020). *Mene, tekeli, peres. Obrazy Boha u tvorchoï Tadeusza Ruzhevycha* [Mane, Tekel, Fares. Images of God in Tadeusz Różewicz Works]. T. Pavlinchuk (Trans.). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
9. Rushar, J.-M. (2021). *Sontse respubliky. Rymaska tsyvilizatsiia u tvorchoï Zbignieva Herberta* [The Sun of the Republic. Roman Civilization in the Works of Zbigniew Herbert]. T. Pavlinchuk (Trans.). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
10. Savenets, A. (2012). *Pereklad na storozhi inshosty* [Translation on the guard of otherness]. *Krytyka – Critics*, 11–12, 20–23 [in Ukrainian].
11. Suboch-Bialek, P., & Staron, I. (2022). *Nadkolory i nadaromaty. Shults, Miuller, Bleker* [Overcolors and overtones: Schultz, Müller, Blacker]. T. Pavlinchuk (Trans.). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
12. *Suchasnyi slovník-minimum inštomovnykh sliv* [Contemporary dictionary of foreign words]. (2002). Kyiv: Dovira. 2002 [in Ukrainian].
13. Tischner, Yu. (2019). *Filosofiia dramy* [Philosophy of Drama]. T. Pavlinchuk (Trans.). Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
14. Turovska, L. (2010). *Suchasni aspekty doslidzhennia ukraïnskoi terminolohichnoi leksyky* [Modern aspects of the study of Ukrainian terminological vocabulary]. *Ukraïnska naukova terminolohiia: zb. materialiv naukovo-praktychnoi konferentsii «Ukraïnska naukova terminolohiia. Suspilni ta humanitarni nauky» – Ukrainian Scientific Terminology. Proceedings of the Scientific and Practical Conference "Ukrainian Scientific Terminology. Social sciences and humanities"*, 3. (pp. 44–52). Kyiv [in Ukrainian].
15. Shynkaruk, V. I. (Ed.). (2002). *Filosofskyi encyclopedychnyi slovník* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
16. Shapar, V. B. (2007). *Suchasnyi tlmachnyi psykholohichnyi slovník* [Contemporary explanatory psychological dictionary]. Kharkiv: Prapor [in Ukrainian].
17. Shymborska, V. (2011). *Mozhe, ce vse* [Maybe that is]. A. Savenets (Comp.). Olshanica: BOSZ [in Ukrainian and Polish].
18. Gajda, S. (1990). *Współczesna polszczyzna naukowa. Język czy żargon?* [Contemporary scientific Polish. Language or Jargon?]. Opole: Instytut Śląski w Opolu [in Polish].
19. Grucza, F. (1991). *Terminologia, jej przedmiot, status i znaczenie* [Terminology, its subject, status and meaning]. *Teoretyczne podstawy terminologii – Theoretical foundations of terminology*. F. Gruczy (Ed.). Wrocław–Warszawa–Kraków: Wyd. Polskiej Akademii Nauk, pp. 11–42 [in Polish].
20. Grucza, S. (2004). *Od lingwistyki tekstu do lingwistyki tekstu specjalistycznego* [From text linguistics to specialized text linguistics]. Warszawa: Zakład Graficzny UW [in Polish].
21. Guiraud, P. (1976). *Semantyka. Wiedza Powszechna* [Semantics. Common Knowledge]. Warszawa [in Polish].

22. Kielar, B. Z. (1991). Problemy tłumaczenia tekstów specjalistycznych [Problems of translating specialized texts]. *Teoretyczne podstawy terminologii – Theoretical foundations of terminology*. Wrocław, pp. 133–140 [in Polish].
23. Ligęza, W. (2016). Bez rutyny. O poezji Wisławy Szymborskiej i Zbigniewa Herberta [Without routine. About the poetry of Wisława Szymborska and Zbigniew Herbert]. Kraków: Instytut Myśli Józefa Tischnera [in Polish].
24. Lukszyn, J., & Zmarzer, W. (2006). *Teoretyczne podstawy terminologii [Theoretical foundations of terminology]*. Warszawa: Zakład Graficzny UW [in Polish].
25. Nowicki, W. (1979). *Metoda pracy nad terminologią wybranej dziedziny wiedzy [A method of working on the terminology of a selected field of knowledge]*. Warszawa: Wyd. Czasopism i Książek Technicznych SIGMA [in Polish].
26. Peńkos, J. (2001). *Przedmowa [Preface]. Słownik łacińsko-polski. Łacina w nauce i kulturze – Latin-Polish Dictionary. Latin in science and culture*. Kantor wydawniczy ZAKAMYCZE, 502p. [in Polish].
27. Przybylska, R. (2009). *Wyrazy obce we współczesnym języku polskim. Wstęp [Foreign words in modern Polish. Introduction]. Wielki słownik wyrazów obcych – Great dictionary of foreign words*. Kraków: Krakowskie wyd. naukowe, pp. 5–18 [in Polish].
28. Rachwałowa, M. (1986). *Słownictwo tekstów naukowych [Lexic of scientific texts]*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wyd. Polskiej Akademii Nauk [in Polish].
29. Ruszar, J. M. (2019). *Mane, Tekel, Fares. Obrazy Boga w twórczości Tadeusz Różewicza [Mane, Tekel, Fares. Images of God in the works of Tadeusz Różewicz]*. Bielsko-Biała–Kraków: Wydawnictwo Naukowe ATH, Instytut Myśli Józefa Tischnera [in Polish].
30. Ruszar, J. M. (2014). *Słońce republiki. Cywilizacja rzymska w twórczości Zbigniewa Herberta [The Sun of the Republic. Roman Civilization in the Works of Zbigniew Herbert]*. Kraków: Akademia Ignatianum, Wydawnictwo JMR Trans-Atlantyk [in Polish].
31. Sławiński, J. (1974). *Problemy literaturoznawczej terminologii [Problems of literary terminology]. Dzieło, język, tradycja – Work, language, tradition*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, pp. 203–222 [in Polish].
32. *Słownik wyrazów obcych PWN z przykładami i poradami [Dictionary of foreign words PWN with examples and advises]*. (2012). Warszawa: Wyd. Naukowe PWN [in Polish].
33. Subocz, P., & Staroń, I. (2017). *Nadkolory i nadaromaty: Schulz, Muller, Blecher [Schulz, Muller, Blecher]*. Lublin: Wydawnictwo Episteme [in Polish].
34. Tischner, J., ks. (2012). *Filozofia dramatu [Philosophy of Drama]*. Kraków: Wydawnictwo Znak [in Polish].

Статтю отримано 20.01.2023 року.

Прийнято до друку 02.03.2023 року.

Ірина Сус,
кандидат філологічних наук, асистент
кафедри української мови
імені професора Івана Ковалика
Львівського національного університету
імені Івана Франка
ORCID 0000-0001-8442-5927
e-mail:irynasium2014@ukr.net

ГУЦУЛЬСЬКІ ЛЕКСИКОНИ (1880–1881 РР.) ЯНА ГРЕГОРОВИЧА

У статті розглянуто «*Słowniczek huculski*» та «*Słowniczek huculski dla ułatwienia rozmowy z ludem*» Яна Грегоровича, надруковані в науково-популярному щорічнику «*Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego*» (Краків, 1880) та в путівнику Гуцульщиною «*Przewodnik dla zwiedzających Czarnogórę położoną w powiecie Kossowskim*» (Львів, 1881).

У «*Przewodniku...*» зазначено, що джерельною базою словничка слугувало мовлення мешканців села Жаб'я та його околиць – сіл Криворівні, Ясенова, Гриняви, Космача на Гуцульщині. Макроструктура лексикографічних праць містить понад 700 гуцульських слів з польськими відповідниками, укладених за алфавітом польської мови. Простежено, що значення заголовних слів передано здебільшого описовими конструкціями, також однослівними та синонімічними еквівалентами. Виявлено відмінності в словничках в обсязі макроструктури та в мікроструктурі в способах перекладу тих самих заголовних слів.

Визначено, що найбільші лексико-семантичні групи лексики в пам'ятках становлять назви осіб, звичаїв та обрядів, предметів повсякденного вжитку, одягу, їжі, будівель, гуцульського календаря, орографічних об'єктів, явищ природи, реалій гірського пастухування та лісосплаву; абстрактні, церковно-релігійні, медичні, ботанічні, зоологічні назви; дієслова руху та переміщення, дії, мислення, мовлення, міжособистісних відносин та емоційного стану.

У лексикографічних працях зафіксовано полонізми, румунізми, гунгаризми, германізми, галліцизми.

Ключові слова: українсько-польська лексикографія, діалектний словник, макро- й мікроструктура словника, гуцульські говірки, діалектна ознака, лексика, лексико-семантична група, запозичення.

Sus Iryna. Słowniki huculskie (1880–1881r.) Jana Gregorowicza

Artykuł dotyczy pamiętników „*Słowniczek huculski*” i „*Słowniczek huculski dla ułatwienia rozmowy z ludem*” autorstwa Jana Gregorowicza, publikowanych w popularno-naukowym roczniku „*Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego*” (Kraków, 1880) oraz w przewodniku huculskim „*Przewodnik dla zwiedzających Czarnogórę położoną w powiecie Kossowskim*” (Lwów, 1881).

W „*Przewodniku...*” podano, że bazą źródłową słownika była mowa mieszkańców wsi Żabja i jej okolic – wsi Kryworównia, Jasenów, Hryniawa, Kosmach na Huculszczyźnie. Makrostruktura prac leksykograficznych zawiera ponad 700 wyrazów hasłowych słownictwa huculskiego z polskimi odpowiednikami, ułożonych według alfabetu języka polskiego. Zaobserwowano, że znaczenie wyrazów hasłowych oddają przede wszystkim konstrukcje opisowe, a także jednowyrazowe i synonimiczne odpowiedniki języka polskiego. Ujawniono różnice w słownikach w zakresie makrostruktury, oraz mikrostruktury w sposobach tłumaczenia tych samych wyrazów hasłowych.

Ustalono, że największymi leksykalno-semantycznymi grupami słownictwa w zabytkach są nazwy osób, zwyczajów i obrzędów, przedmiotów codziennego użytku, ubrania, żywności, budynków, kalendarza huculskiego, obiektów orograficznych, zjawisk przyrodniczych, realiów pasterstwa

górskiego i leśnictwa; nazwy abstrakcyjne, cerkiewno-religijne, medyczne, botaniczne, zoologiczne; czasowniki ruchu, działania, myślenia, mowy, relacji międzyludzkich i stanu emocjonalnego. Zapożyczenia polskie, rumuńskie, węgierskie, germańskie, galicyjskie notowane są w pracach leksykograficznych.

Słowa kluczowe: *leksykografia ukraińsko-polska, słownik gwarowy, makro- i mikrostruktura słownika, gwary huculskie, cecha gwarowa, słownictwo, grupa leksykalno-semantyczna, zapożyczenia.*

Sus Iryna. Hucul Dictionaries (1880–1881) Yana Gregorovycha

The article deals with the dictionaries "Słowniczek huculski" and "Słowniczek huculski dla ułatwienia rozmowy z ludem" by Jan Gregorowych, published in the popular science annual "Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego" (Krakow, 1880) and in the Hutsul region guide "Przewodnik dla zwiedzających Czarnogórę położoną w powiecie Kossowskim" (Lviv, 1881).

In "Przewodnik ..." it is stated that the source base of the dictionary was the speech of the inhabitants of the village of Zhabya and its surroundings – the villages of Kryvorivnia, Yaseniv, Hrynyava, Kosmach in the Hutsul region. The macrostructure of the lexicographical works contains more than 700 title words of the Hucul dialect and their Polish equivalents, arranged according to the alphabet of the Polish language. It has been observed that the meaning of the title words is mostly conveyed by descriptive constructions as well as by one-word and synonymous equivalents in the Polish language. Differences in dictionaries in the scope of the macrostructure and in the microstructure in the ways of translating the same title words were revealed.

It was determined that the largest lexical-semantic groups of vocabulary in the monuments were identified: names of persons, customs, objects of daily use, clothes, food, buildings, the Hutsul calendar, names of household items; names of orographic objects, natural phenomena; abstract, church-religious, botanical, and zoological names; verbs of movement, action, thinking, speech, interpersonal relations, and emotional state.

Polonisms, Romanianisms, Hungarianisms, Germanisms, Gallicisms are recorded in the lexicographic works.

Key words: *Ukrainian-Polish lexicography, dialect dictionary, macro- and microstructure of the dictionary, Hutsul dialect, dialect feature, vocabulary, lexical-semantic group, borrowing.*

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Пам'ятки гуцульської лексикографії, створені на етнографічному етапі розвитку української діалектної лексикографії [6, с. 71–72], представлені в працях українських та польських дослідників. Словнички специфічної гуцульської лексики стали частиною розвідок «Гуцули, мешканці Східного Прикарпаття» І. Вагилевича [13; 14], «Rys historyczny o huculach» С. Витвицького [15], «Гуцульщина» В. Шухевича [8], «Z kraju huculów» Ю. Шнайдера [12], путівника «Przewodnik dla zwiedzających Czarnogórę położoną w powiecie Kossowskim» Я. Грегоровича [9].

Мешканець Косівщини на Гуцульщині Ян Грегорович (1818–1890), польський письменник, публіцист, видавець, урядовець приватної домінії села Жаб'яго, заступник голови повітової ради в м. Косові, член Черногірського відділу Польського Татранського товариства в Коломиї, [5, с. 65–66], репрезентував мову гуцулів Косівського повіту у двох лексиконах – надрукованому в науково-популярному щорічнику «Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego» (Краків, 1880) під назвою «Słownik wyrazów huculskich» [10] та «Słowniczek huculski dla ułatwienia rozmowy z ludem» у додатку до путівника Гуцульщиною «Przewodniku dla zwiedzających Czarnogórę położoną w powiecie Kossowskim» (Львів, 1881) [9].

Гуцульські словнички Я. Грегоровича не були об'єктом окремого дослідження. Про один з них подано короткі відомості, зокрема в рецензії на «Przewodnik...» автора під криптонімом П. у львівському часописі «Dziennik Polski» 1881 р. [11, s. 1] та в дослідженні М. Мовної про Путівник наведено приклади специфічної гуцульської лексики з його словничка [5, с. 35]. В. Грещук у праці «Гуцульська діалектна лексика і фразеологія в українській художній мові...» зазначив, що Ян Грегорович у 1880 р. опублікував «Słownik wyrazów huculskich», у якому

подано 723 специфічних гуцульських слова, через рік «Słownik huculski dla ułatwienia rozmowy z ludem» із уточненнями семантики деяких слів і доповненням реєстру до 879 лексем автор уключив до свого путівника для туристів Гуцульщиною [2, с. 91–92]. Бібліографічні відомості про пам'ятки подано в працях Т. Кульчицької [4, с. 35] та К. Воян [16, с. 177].

Мета статті – проаналізувати макро- й мікроструктуру зазначених вище гуцульських пам'яток, виокремити в них найбільші лексико-семантичні групи слів та виявити запозичення.

Виклад основного матеріалу. Пам'ятки Яна Грегоровича тлумачно-перекладного типу. Значення заголовних слів передано польськими відповідниками. У словничку, уміщеному в «Przewodniku...», Ян Грегорович зазначив, що джерелом лексикону стало мовлення мешканців села Жабйого і навколишніх сіл – Криворівні, Ясенова, Гриняви, Космача [9, с. 31].

У макроструктурі обох пам'яток представлено апелятивну лексику, спорадично – оніми: *Wasył* 'nowy rok' (GrPTT, s. 34; GrP, s. 29), *Rozihry* 'święto w tydzień po zielonych świętach' (GrPTT, s. 32; GrP, s. 26) та фразеологізми – як заголовні слова *ziczu zrobyty* 'zejść z oczu' (GrPTT, s. 34; GrP, s. 30), *tiekło мене* 'tknięło mnie' (GrPTT, s. 34; GrP, s. 28) та як ілюстрацію: *brynyt* 'bręczy' *dusza leż brynyt w tili* (GrPTT, s. 33; GrP, s. 17). До макроструктури пам'яток не введено займенників та числівників.

У мікроструктурі словничків заголовні слова пояснено польськими однослівними відповідниками: *ber* 'kładka' (GrPTT, s. 26; GrP, s. 17), *dawi* 'rano' (GrPTT, s. 27; GrP, s. 18), *hałajkaty* 'śpiewać' (GrPTT, s. 28; GrP, s. 20); синонімічними еквівалентами: *abomownia* 'echo, głos' (GrPTT, s. 26; GrP, s. 16), *bulkoty*, *bulkotity* 'belkotać, mówić niewyraźnie' (GrPTT, s. 27; GrP, s. 17); передано полісемію та омоніми: *spir* 'dychawica'; *spir* 'lody na wodzie połamane (kryha)' (GrPTT, s. 33; GrP, s. 27); *biziwny* 'pewny, dotrzymujący słowa' (GrP, s. 17), *panczowaty* 'brakować, przebierać' (GrP, s. 24), *worośkij* 'zbyteczliwy, dokuczliwy' (GrP, s. 29). Безеквівалентну лексику, що відображає національно-культурну самобутність мови та номінує не властиві іншим культурам явища [7, с. 257], пояснено описовими конструкціями: *besahy* 'worek zawieszony przez konia, do noszenia zboża' (z wołoskiego *bessacos*) (GrPTT, s. 26; GrP, s. 17), *berfela*, 'kij, na którym wieszka się kocioł nad ogniem do gotowania mleka na sery' (GrPTT, s. 26; GrP, s. 17), *braj* 'kij u spodu gruby, do nabijania, czyli natłaczania bryndzy w berbenicy' (GrPTT, s. 27; GrP, s. 17), *borduch* 'skóra z kozy, w miejsce worka na mąkę' (GrPTT, s. 26; GrP, s. 17).

До ботаничних назв здебільшого подано латинські еквіваленти: *dzwonok* 'campanela' (GrP, s. 19), *matrygan* 'argora belladonna' (GrP, s. 23), *omega* 'rhododendron' (GrP, s. 24); до зоологічної назви: *hołowacz* 'Lachsforele' (GrP, s. 20). Заголовні слова, що є змінними частинами мови, зафіксовано в початковій формі: *baryty sia* 'spóźnić się' (GrPTT, s. 27; GrP, s. 16), *berweno* 'sztuka drzewa długiego krągłego' (GrPTT, s. 26; GrP, s. 17), *marżyna* 'bydło rogate' (GrP, s. 23), *pomist* (GrP, s. 25) 'podłoga'; спорадично – іменники у формі множини: *bdżoły* 'pszczoły' (GrPTT, s. 26; GrP, s. 17), *kulbaki* 'kwiatki żółte' (GrPTT, s. 30; GrP, s. 22); дієслова мин. ч. у формі ч. р. одн.: *werhła sie* 'złękła się' (GrPTT, s. 34), *werh sie* 'złękł się' (GrP, s. 29); теп. ч. в 1 та 3 ос. одн.: *feleluju* 'zapewniam' (GrPTT, s. 28; GrP, s. 19), *boit* 'kipi (n. p. mleko)' (GrP, s. 17).

У пам'ятках представлено такі найбільші лексико-семантичні групи іменної та дієслівної лексики:

«абстрактні назви»: *gieltunok* 'staranie' (GrPTT, s. 28; GrP, s. 19), *onym* 'żal' (GrPTT, s. 31; GrP, s. 24), *oruda* 'interes' (GrPTT, s. 31; GrP, s. 24), *pomana* 'obiecanka' (GrPTT, s. 31; GrP, s. 25), *rejwach* 'rewolucja' (GrPTT, s. 33; GrP, s. 26), *smaha* 'nieszczęście' (GrPTT, s. 33; GrP, s. 28), *sopuch* 'zapach' (GrPTT, s. 33; GrP, s. 27), *tokma* 'uroda' (GrPTT, s. 33; GrP, s. 28), *tusok* 'tęsknota' (GrPTT, s. 34; GrP, s. 28);

«назви звичаїв та обрядів»: *beczka* 'palma wielkanocna' (GrPTT, s. 26; GrP, s. 17), *bożka*, *howija* 'post' (GrPTT, s. 27; GrP, s. 17, 20), *hlembiza* (GrPTT, s. 28; GrP, s. 20), *obid* 'stupa za umarłych' (GrP, s. 24), *obchid* 'ceremonie obrzędowe pod czas uroczystości' (GrPTT, s. 31; GrP, s. 24), *oharczyk* 'zabawa wieczorna przy nieboszczykach' (GrPTT, s. 31; GrP, s. 24), *pownycia*

‘podarunki młodym podczas wesela’ (GrPTT, s. 32; GrP, s. 25), *proszcza* ‘mowa pogrzebowa’ (GrPTT, s. 32; GrP, s. 26), *sosokało* ‘zabawa pry nieboszczykach’ (GrPTT, s. 28, 33; GrP, s. 20, 27);

«назви на позначення родинних стосунків»: *bat’ko* ‘ojciec chresny’ (GrPTT, s. 26; GrP, s. 17), *diedia* ‘ojciec’ (GrPTT, s. 27; GrP, s. 18), *lela* ‘ojciec’ (GrPTT, s. 30; GrP, s. 22), *fijnka* ‘córka chresna’ (GrPTT, s. 28; GrP, s. 19), *fijnok* ‘syn chresny’ (GrPTT, s. 28; GrP, s. 19), *starynia* ‘rodzice’ (GrPTT, s. 33; GrP, s. 27), *szurenec* ‘szwagier’ (GrPTT, s. 33; GrP, s. 28);

«назви осіб за видом діяльності»: *adunkat* ‘adwokat’ (GrPTT, s. 26; GrP, s. 16), *bouhar* ‘pasterz’ (GrPTT, s. 26; GrP, s. 17), *mucholap* ‘zoolog’ (GrPTT, s. 30; GrP, s. 23), *sadzer* ‘kominiarz’ (GrPTT, s. 32; GrP, s. 27), *sekmanycz* ‘starszy w zrębach’ (GrPTT, s. 32; GrP, s. 27), *szczipar* ‘doktor’ (GrPTT, s. 33; GrP, s. 28), *znachor* ‘ten, co grady odwraca’ (GrPTT, s. 35; GrP, s. 30);

«назви їжі»: *banosz* ‘kulesza z mąki kukurudzianej na śmietanie gotowana’ (GrPTT, s. 26; GrP, s. 16), *wyfattyca* ‘bułka z pozostałego ciasta z paski’ (GrPTT, s. 34; GrP, s. 29), *kukuc* ‘placek mały pieczony’ (GrPTT, s. 30; GrP, s. 22), *rosiwnyca* ‘kwas kapuściany’ (GrPTT, s. 32; GrP, s. 27), *skorom* ‘omasta’ (GrPTT, s. 32; GrP, s. 27), *juszka* ‘rosół z mięsa’ (GrPTT, s. 29; GrP, s. 21);

«назви одягу»: *gudla* ‘bunda z białego sukna, bez rękawów’ (GrP, s. 20), *kapci* ‘szkarpierki sukienne’ (GrPTT, s. 29; GrP, s. 21), *kieptar* ‘kożuszek krótki bez rękawów’ (GrPTT, s. 29; GrP, s. 21), *suknia* ‘spodnica z sukna niebieskiego z galonem’ (GrPTT, s. 33; GrP, s. 27), *szłyk* ‘czapka czerwona barankiem obszyta’ (GrPTT, s. 33; GrP, s. 28), *ubranie* ‘galowy strój z czerwonego sukna’ (GrPTT, s. 34; GrP, s. 28);

«назви кухонних предметів»: *galawan* ‘garnek wielki’ (GrPTT, s. 28; GrP, s. 19), *puhar* ‘szklanka do picia’ (GrPTT, s. 32; GrP, s. 26), *putyna* ‘kadź na mleko’ (GrPTT, s. 32; GrP, s. 26), *rakwa* ‘pudełko toczowe z drzewa na masło’ (GrPTT, s. 32; GrP, s. 26), *ryndza* ‘gleg do mleka, aby się zsiadło’ (GrPTT, s. 32; GrP, s. 27), *czahun* ‘garnek spiżowy’ (GrPTT, s. 27; GrP, s. 18);

«назви будівель та їх частин»: *bucznia* ‘chata bez sieni’ (GrPTT, s. 27; GrP, s. 17), *kolesznia* ‘poddasze dla bydła’ (GrPTT, s. 29; GrP, s. 21), *kołyba* ‘poddasze w lasach, kryte korą’ (GrPTT, s. 29; GrP, s. 21), *okil* ‘koszara’ (GrPTT, s. 31; GrP, s. 24), *pid* ‘strych’ (GrPTT, s. 31; GrP, s. 24), *pobij* ‘dach’ (GrPTT, s. 31; GrP, s. 25), *pomist* ‘podłoga’ (GrPTT, s. 31; GrP, s. 25), *szalas* ‘dom mieszkalny’ (GrPTT, s. 33; GrP, s. 28), *zymarka* ‘chata na boku od gospodarstwa’ (GrP, s. 30);

«медицинські назви»: *bubka* ‘pryszcz’ (GrPTT, s. 27; GrP, s. 17), *dymało* ‘pęcherz’ (GrPTT, s. 27; GrP, s. 19), *durnieczka* ‘gorączka tyfusowa’ (GrPTT, s. 27; GrP, s. 19), *godza* ‘wyrzuty na ciele zarazliwe’ (GrP, s. 19), *guszki* ‘katar’ (GrPTT, s. 28; GrP, s. 20), *hostec* ‘gościec (reumatyzm)’ (GrPTT, s. 28; GrP, s. 20);

«ботанічні назви»: *afyny* ‘jagody czarne drobne, czernice’ (GrPTT, s. 26; GrP, s. 16), *borta* ‘smereka wewnątrz spruchniała’ (GrPTT, s. 26; GrP, s. 17), *drapakie* ‘ożyny (czernice)’ (GrPTT, s. 27; GrP, s. 18), *kremenycia* ‘roślina w skałach’ (GrPTT, s. 29; GrP, s. 22), *krywe zile* ‘roślina badylowana’ (GrPTT, s. 30; GrP, s. 22), *kulbakie* ‘kwiatki żółte (piewsze na wiośnie)’ (GrPTT, s. 30; GrP, s. 22), *lerderewo* ‘modrew’ (GrPTT, s. 30; GrP, s. 22), *matrygan* ‘roślina’ (GrPTT, s. 30; GrP, s. 23), *osypanyk* ‘roślina na moczarach’ (GrPTT, s. 31; GrP, s. 24), *rast* ‘pierzewnek’ (GrPTT, s. 32; GrP, s. 26);

«зоологічні назви»: *biłyca* ‘wiewiórka w górach zwykle siwa’ (GrPTT, s. 26; GrP, s. 17), *hołowacz* ‘głowacica’ (GrPTT, s. 28; GrP, s. 20), *dziworon* ‘kraska’ (GrPTT, s. 27; GrP, s. 19), *drobieta* ‘owcy’ (GrPTT, s. 27; GrP, s. 18), *zwirak* ‘wilk’ (GrPTT, s. 35; GrP, s. 28), *żandaryk* ‘dudek (ptak z dużym czubem)’ (GrP, s. 30), *oribok* ‘jarzębek’ (GrPTT, s. 31; GrP, s. 24), *poharec* ‘ptak zwany żandarek z dużym czubem’ (GrPTT, s. 31; GrP, s. 25), *połowyk* ‘jastrzęb’ (GrPTT, s. 31; GrP, s. 25), *sohukwa* ‘słómka (ptak)’ (GrPTT, s. 33; GrP, s. 27);

«назви орографічних об’єктів»: *grehit* (GrPTT, s. 28) – *gregit* ‘goła góra skalista’ (GrP, s. 19), *grón* ‘pagórek’ (GrPTT, s. 28; GrP, s. 19), *kiczera* ‘skalisty wierzch góry’ (GrPTT, s. 29; GrP, s. 21), *oblaz* ‘droga prowadzona pod skałą’ (GrPTT, s. 31; GrP, s. 24), *ripa* ‘grunt goły skalisty’ (GrPTT, s. 32; GrP, s. 26);

«назви реалій гірського пастухування»: *berfela* 'kij, na którym wieszka się kociół nad ogniem' (GrPTT, s. 26; GrP, s. 17), *watah* 'gospodarz w połoninie' (GrPTT, s. 34; GrP, s. 29), *hrudka* 'ser z jednego udoju owiec w połoninie' (GrPTT, s. 28; GrP, s. 20), *zastajka* (GrP, s. 30), *kolesznia* 'poddasze na bydło' (GrPTT, s. 29; GrP, s. 21), *kolokił* 'dzwonek blaszany na szyi u bydła' (GrPTT, s. 29; GrP, s. 21), *litowyszczce* 'przebyć lato na pasze z bydłom w połoninie' (GrPTT, s. 30; GrP, s. 22), *mirtuk* 'miara na mleko w połoninie' (GrPTT, s. 30; GrP, s. 21), *natynyna* 'wełna z owcy rocznej' (GrPTT, s. 30; GrP, s. 23), *oberka* 'znak u owcu na uchu' (GrPTT, s. 31; GrP, s. 23), *okił* (GrPTT, s. 31; GrP, s. 24), *połonnyk* 'łyżka duża, do czerpania mleka w połoninie' (GrPTT, s. 31; GrP, s. 25), *porniała* 'paszenie owiec po wydojuweczór z rosą' (GrPTT, s. 31; GrP, s. 25), *skołotyń* 'maślanka' (GrPTT, s. 32; GrP, s. 27), *szperla* 'całoletnie palowisko w staji na połoninie' (GrPTT, s. 33; GrP, s. 28), *urda* 'ser owczy z żentycy wygotowany' (GrPTT, s. 34; GrP, s. 29), *furasz* 'niedobor bryndzy' (GrPTT, s. 28; GrP, s. 19);

«назви реалій лісового промислу»: *megła* 'drzewo rozgatunkowane, złożone w kupy' (GrPTT, s. 30; GrP, s. 23), *worynie* 'kłute drzewo na płot składany' (GrPTT, s. 34; GrP, s. 29), *pilcha* 'podkłady pod drzewa przy składaniu' (GrPTT, s. 31; GrP, s. 25), *ryza* 'żłoby z drzewa zbijane do spuszczenia drzewa' (GrPTT, s. 32; GrP, s. 27), *sowało* 'spuszczanie drzewa z góry na dół' (GrPTT, s. 33; GrP, s. 27);

«назви явищ природи»: *wesetycia* 'tęcza' (GrPTT, s. 34; GrP, s. 29), *wichola* 'burza' (GrPTT, s. 34; GrP, s. 29), *hodyna* 'słota' (GrPTT, s. 28; GrP, s. 20), *temriawa* 'mgła gęsta' (GrPTT, s. 31; GrP, s. 28), *fufunyca* 'zamieć śniegowa' (GrPTT, s. 28; GrP, s. 19);

«назви місяців у народному календарі»: *bileń* 'miesiąc lipiec', *żouteń* 'wrzesień' (GrPTT, s. 26; GrP, s. 30), *kopeń* 'sierpień' (GrPTT, s. 29; GrP, s. 21), *prosylnyć* 'druga połowa Grudnia' (GrPTT, s. 32; GrP, s. 26);

«дієслова дії»: *borsaty* 'sieleć' (GrP, s. 17), *brynyt* 'bręczy' (GrPTT, s. 27; GrP, s. 17), *krirewaty* 'krwawo pracować' (GrP, s. 22), *metaty* 'żuć' (GrPTT, s. 30; GrP, s. 23), *pyłowaty* 'spieszyć' (GrPTT, s. 32; GrP, s. 26), *portaty* 'zbierać' (GrPTT, s. 32; GrP, s. 25), *smarzyty* 'rosić łąn na trawnikach' (GrPTT, s. 33; GrP, s. 27), *stryty* 'spotkać się w drodze' (GrPTT, s. 33; GrP, s. 25), *udaty* 'dobrze zrobić' (GrPTT, s. 34; GrP, s. 29), *czyty* 'robić na warstacie tkackim' (GrPTT, s. 27; GrP, s. 18);

«дієслова емоційного стану»: *oniematy sia* 'nieśmiałym być' (GrPTT, s. 31; GrP, s. 25), *ruty* 'płakać' (GrPTT, s. 32; GrP, s. 26), *zamity* 'zwaryować' (GrPTT, s. 35; GrP, s. 30), *ukłepaty sia* 'zabałamucić' (GrPTT, s. 34; GrP, s. 29);

«дієслова мислення та мовлення»: *zahadaty sia* 'zadumać się' (GrPTT, s. 34; GrP, s. 30), *zapamięty* 'zapomnieć' (GrPTT, s. 34; GrP, s. 30), *kiemyty* 'pamiętać' (GrPTT, s. 29; GrP, s. 21), *bulkoty* 'mówić niewyraźnie' (GrP, s. 17), *hałajkaty* 'śpiewać' (GrPTT, s. 28; GrP, s. 20), *pidkukundaty* 'podmówić' (GrPTT, s. 31; GrP, s. 25), *poridkowaty* 'spowiadać się' (GrPTT, s. 31; GrP, s. 25), *prypowidaty* 'wygłaszać pod czas pogrzebu zasługi nieboszczyka' (GrPTT, s. 32; GrP, s. 26);

«дієслова міжособистісних відносин»: *kutaty* 'zapłacić, zaspokoić' (GrPTT, s. 30; GrP, s. 22), *okrasytysia* 'uniewinnić się, a drugiego oczernić' (GrPTT, s. 31; GrP, s. 24), *psowaty* 'hańbić' (GrPTT, s. 32; GrP, s. 26), *stypynyty* 'ochronić, powstrzymać od marnotrawstwa' (GrPTT, s. 33; GrP, s. 27), *turaty* 'uważać' (GrPTT, s. 33; GrP, s. 28).

Виявлено відмінності в макро- й мікроструктурі обох пам'яток. Макроструктуру словничка в «Przewodniku...» розширено, однак кількох заголовних слів з «Pamiętnika...» не зафіксовано в «Przewodniku...»: *czilce* 'ubranie na czoło u niewiast' (GrPTT, s. 27), *flek* 'czapka z czerwonego sukna okrągła, barankiem czarnym obszyta' (GrPTT, s. 28), *szczepiar* 'doktor' (GrPTT, s. 33).

У мікроструктурі лексиконів представлено різні способи пояснення тих самих заголовних слів: у «Pamiętniku...» – здебільшого однослівними відповідниками *hotłowa* 'łańcuch' (GrPTT, s. 28), *kalman* 'posługacz' (GrPTT, s. 29), у «Przewodniku...» – описовими конструкціями: *hotłowa* 'łańcuch do ciągnięcia drzewa' (GrP, s. 20), *kalman* 'posługacz w zrębach

dla utrzymywania ognia w kołybach i gotowania' (GrP, s. 21). Крім того, у «Pamiętniku...» та «Przewodniku...» виявлено більш або менш поширені пояснення тих самих заголовних слів: *trembita* 'trąba z drzewa brzożowego, długa na dwa metry wewnątrz smolą wylana, grają na niej w połoninach przy owcach, przy pogrzebach, przy kolędach' (GrPTT, s. 33) – *trembita* 'trąba z drzewa brzożowego, długa na dwa metry wewnątrz smolą wylana' (GrP, s. 28), *zwid* 'łapka na zwierza z drzewa, zastawiona w lesie na przesmykach' (GrPTT, s. 35) – *zwid* 'łapka na zwierza' (GrP, s. 30), *plesaty* 'zbierać pieniądze na cerkiew' (GrPTT, s. 31) – *plesaty* 'zbierać pieniądze podczas kolędy na cerkiew (chodzą dzwónkiem kręcąc się w koło)' (GrP, s. 25), *porosznycia* 'rózek na proch' (GrPTT, s. 31) – *porosznycia* 'rózek na proch, na pasie zawieszony' (GrP, s. 25).

У пам'ятках зафіксовано лексику різної етимології. На гуцульський говір найбільший вплив мали східнороманські мови через тривалі контакти й співжиття на одній території предків карпатських українців і волохів-скотарів [1, с. 3]. Румунізми в словничках представлені лексемами: *afynu* 'jagody czarne' (GrPTT, s. 26; GrP, s. 16), рум. *áfină* 'чорниці, Vaccinium myrtillus L.' [3, Т. 1, с. 99], *blendă* 'wysypka na ciele' (GrPTT, s. 26; GrP, s. 17), рум. *blîndă* 'сильний висип на шкірі' [3, Т. 1, с. 209], *budulawka* 'faska' (GrPTT, s. 27; GrP, s. 17), рум. *budălău* 'діжка' [3, Т. 1, с. 280], *buklak* 'dzbanek' (GrPTT, s. 27; GrP, s. 17), тат. *баклак* 'вид посуду', крим.-тат. *бакла* 'мірка для збіжжя'; етимологи вважають, що в карпатських говорах значення 'барильце' могло з'явитися під впливом румунської мови, рум. *butlăgă* 'барильце' [3, Т. 1, с. 120]; *butyn* 'zrąb w lesie' (GrPTT, s. 27; GrP, s. 17), рум. *bușteán* 'колода, пень' [3, Т. 1, с. 309], *watujka* 'koza roczna' (GrPTT, s. 34; GrP, s. 29), рум. *vătuí* 'молодий козел, баран' [3, Т. 1, с. 340], *grazda* 'klatka' (GrPTT, s. 28; GrP, s. 19), молд. *гражд*, рум. *grajd* 'хлів, стайня' [3, Т. 1, с. 581–582]; *grón* 'pagórek' (GrPTT, s. 28; GrP, s. 19), рум. *grúiu* 'пагорб, вершина пагорба' [3, Т. 1, с. 606]; *gudzuleja* 'much duża poła' (GrPTT, s. 28; GrP, s. 20), рум. *gujulie* 'комашка' [3, Т. 1, с. 612]; *guszkir* 'katar' (GrPTT, s. 28; GrP, s. 20), рум. *gușter* 'язичок, горло, запалення горла, ангіна' [3, Т. 1, с. 630]; *ženepiń* 'jałowiec' (GrPTT, s. 33; GrP, s. 30), рум. *jireápăn* 'яловець' [3, Т. 2, с. 194]; *sembryla* 'płaca służbowa' (GrPTT, s. 32; GrP, s. 27), рум. *simbríe* 'жалування, заробітна плата' [3, Т. 5, с. 211]; *urytny* 'dokuczliwy' (GrPTT, s. 26; GrP, s. 29), рум. *urít* 'поганий, неприємний' [3, Т. 1, с. 433];

з молдавської мови: *kalusz* 'powróż, której opryszki wiążą ręce swej ofiary' (GrPTT, s. 29; GrP, s. 21), молд. *кэлуш* 'коник (у скрипці); кляп; прищипка для білизни' [3, Т. 2, с. 354].

Зафіксовано запозичення з угорської мови: *hamiszny* 'łakomy' (GrPTT, s. 28; GrP, s. 20), уг. *hamis* 'неправильний, хитрий, лукавий' [3, Т. 1, с. 465–466]; *hlaba* 'trudno' (GrPTT, s. 28; GrP, s. 20), уг. *hiába* 'неможливо, даремно, марно' [3, Т. 1, с. 518]; *sarsama* (GrPTT, s. 32; GrP, s. 27), уг. *szerszám* 'знаряддя, інструмент' [3, Т. 5, с. 183]; *touty* 'kucy na owce' (GrPTT, s. 33; GrP, s. 28), уг. *tót* 'мандрівний словацький торговець' [3, Т. 5, с. 589]; *firas* 'tartak' (GrPTT, s. 28; GrP, s. 19), уг. *fűrész* 'пилка' [6, с. 103]; *szalas* 'dom mieszkalny' (GrPTT, s. 23; GrP, s. 28), уг. *szállás* 'пристановище, нічліг, бівак' [3, Т. 6, с. 370];

з польської мови: *akuratectwo* 'pełnomocnictwo' (GrPTT, s. 26; GrP, s. 16), пол. *akuratny* походить від лат. *akūrātus* 'ретельний, точний' [3, Т. 1, с. 58]; *grehit* 'goła góra, skalista' (GrPTT, s. 28; GrP, s. 19), пол. *grechot* 'узбіччя, покрите гравієм' [3, Т. 1, с. 591–592]; *mankolia* 'melancholia' (GrP, s. 23), пол. [*mankolija*] є результатом зміни слова *меланхолія* [3, Т. 3, с. 384]; *rejwach* 'rewolucya' (GrPTT, s. 32; GrP, s. 26), пол. *rejwach* 'рейвах, гармидер' [3, Т. 5, с. 49]; *sztuderny* 'mądry' (GrP, s. 28), пол. [*sztuder*] 'крутий, хитрун' [3, Т. 6, с. 482];

з німецької мови: *adunkat* 'adwokat' (GrPTT, s. 26; GrP, s. 16), нвн. *Advokát*, що походить від лат. *advokātus* 'обізнаний юрист, судовий захисник, адвокат' [3, Т. 1, с. 48]; *mandzioch* 'badacz natury, turysta' (GrPTT, s. 30; GrP, s. 23), н. *wandern* 'блудити, блукати, мандрувати' [3, Т. 3, с. 380]; *puszka* 'hajduk zbrojny' (GrPTT, s. 32), 'strzelba' (GrP, s. 26), через польське посередництво з давньоверхньонімецької *puhsa* [3, Т. 4, с. 645]; *taszka* 'torebka mała' (GrPTT, s. 33; GrP, s. 28), нвн. *Tasche* 'кишеня, сумка' [3, Т. 5, с. 530]; *sztuka* 'mięso' (GrP, s. 28), можливо, частково за посередництвом польської мови, свн. *Stüke* 'штука, шматок, п'єса' [3, Т. 6, с. 482];

з французької мови: *furasz* ‘niedobor bryndzy’ (GrPTT, s. 28; GrP, s. 19), фр. *fourrage* ‘корм, фураж’ [3, Т. 6, с. 139];

з італійської мови: *punt* ‘figel’ (GrPTT, s. 32; GrP, s. 26), іт. *punta* ‘дотеп’ [3, Т. 4, с. 634]; *firma* ‘forma’ (GrPTT, s. 28; GrP, s. 19), іт. *firma* ‘підтвердження, підпис’ [3, Т. 6, с. 103];

з грецької мови за посередництвом церковнослов'янської: *artos* ‘pascha serkiewna’ (GrPTT, s. 26; GrP, s. 16), цел. *артоусь*, гр. *ἄρτος* ‘хліб’ [3, Т. 1, с. 88]; *dora* ‘kawałki święconego z Wielkanocy’ (GrPTT, s. 27; GrP, s. 18), цел. гр. *δώρα* є формою множини від іменника *δώρον* ‘дар’ [3, Т. 2, с. 111]; та з латинської мови за посередництвом польської і німецької: *magistrat* (GrPTT, s. 30; GrP s. 23), н. *Magistrát* з латинської *magistrátus* ‘державна влада, державне управління’ [3, Т. 3, с. 353].

Висновки. У словничках Яна Грегоровича представлено гуцульську лексику, що репрезентує духовну та матеріальну культуру мешканців Косівщини. Використано різні способи перекладу заголовних слів – польські однослівні, синонімні еквіваленти та описові конструкції. У пам'ятках найбільше зафіксовано запозичень з румунської та угорської мов, також грецизми за посередництвом церковнослов'янської мови, полонізми, галліцизми, латинізми, грецизми.

Перспектива дослідження. Гуцульська лексика словничків Яна Грегоровича становить джерельну базу для подальших семасіологічних та етимологічних досліджень.

Перелік умовних скорочень назв лексикографічних джерел

GrP – Gregorowicz J. Słowniczek huculski dla ułatwienia rozmowy z ludem. *Gregorowicz J. Przewodnik dla zwiedzających Czarnogórę położoną w powiecie Kossowskim*. Lwów: Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1881. S. 16–30.

GrPTT – Gregorowicz J. Słownik wyrazów huculskich. *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego*. Kraków, 1880. T. 5. S. 26–35.

Список використаних джерел та літератури

1. Вербич С. Гуцульські лексичні діалектизми: структура, семантика, етимологія. *Вісник Прикарпат. нац. ун-ту. Філологія*. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту, 2012. Вип. 32–33.
2. Грещук В. Гуцульська діалектна лексика і фразеологія в українській художній мові: лексикографічне опрацювання. *Acta Unaversitatis Wratislaviensis. Slavica Wratislaviensis*. 164. Wrocław, 2017. Nr. 3773. S. 91–101.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 1: А – Г / уклад.: Р. В. Болдирев та ін. 1982. 632 с. Т. 2: Д – Копці / уклад.: Н. С. Родзевич та ін. 1985. 572 с. Т. 3: Кора – М / уклад.: Р. В. Болдирев та ін. 1989. 552 с. Т. 4: Н – П / уклад.: Р. В. Болдирев та ін. 2003. 656 с. Т. 5: Р – Т / уклад.: Р. В. Болдирев та ін. 2006. 704 с. Т. 6: У – Я / уклад.: Г. П. Півторак та ін. 2012. 568 с.
4. Кульчицька Т. Українська лексикографія XIII–XX ст.: бібліографічний покажчик / наук. ред. Д. Г. Гринчишин. Львів, 1999. 360 с.
5. Мовна М. Перший путівник Гуцульщиною Яна Грегоровича: мандрівка на Чорногорю. *Гуцульщина – XXI сторіччя: проблеми та перспективи збереження гірської природи та етнічної культури в гуцульському регіоні українських Карпат в умовах глобалізації*. Матеріали наук.-практ. конф. у рамках XXV Міжнар. гуцульського фестивалю (м. Яремче, 27 липня 2018 р.). С. 65–68.
6. Рябець Л. Український діалектний словник сьогодні: особливості побудови і проблеми укладання. *Українська мова*. 2019. №. 1. С. 71–86.
7. Тупиця О., Зімакова Л. Безеквівалентна лексика: проблеми визначення. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2012. С. 251–258. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2012_2012_34 (дата звернення: 06.01.2023).
8. Шухевич В. Гуцульщина : в 5 частинах / упоряд. О. О. Савчук. (Репринтне видання 1899–1908 pp.). Харків : Видавець Олександр Савчук, 2018. 1218 с.
9. Gregorowicz J. Słowniczek huculski dla ułatwienia rozmowy z ludem. *Gregorowicz J. Przewodnik dla zwiedzających Czarnogórę położoną w powiecie Kossowskim*. Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1881. S. 16–30.

10. Gregorowicz J. Słownik wyrazów huculskich. *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego*. Kraków, 1880. T. 5. S. 26–35.
11. P. Na Czernohorze! *Dziennik Polski* (Lwów. 1881. 30 lipca (Nr. 173). S. 1. Рец. на кн.: Gregorowicz J. Przewodnik dla zwiedzających Czarnogórę położoną w powiecie Kossowskim. Lwów, 1881. 71 s.
12. Schnajder J. Z kraju Hucułów. *Lud*. 1899. T. 5. S. 57–62, 147–154, 207–220, 336–345; 1900. T. 6. S. 157–160, 257–265, 351–361; 1901. T. 7. S. 65–73, 169–175, 259–272.
13. Wahylewycz I. Huculové, obyvatelé východního pohoří karpatského. *Časopis českého Museum*. Praha, 1838–1839 S. 475–498 (1838); S. 45–68 (1839).
14. Wagilewicz J. O mieszkańcach wschodniej części gór Karpackich (dalszy ciąg). *Przegląd naukowy*. Warszawa, 1844. Nr. 15. S. 161–177; Nr. 28. S. 16–27; Nr. 29. S. 48–60; Nr. 30. S. 73–85.
15. Witwicki S. Rys historyczny o huculach. Lwów : Nakł. i drukiem M. F. Poremby, 1863. 134 s.
16. Wojan K. Leksykografia polska z językiem ukraińskim w opisie statystycznym z bibliografią za lata 1794–2016. *Slavia Orientalis*. T. LXVI. Nr. 1. 2017. S. 171–194.

References (translated & transliterated)

1. Verbych, S. (2012). Hutsulski leksychni dialektyzmy: struktura, semantyka, etymolohiia [Hutsul lexical dialectics: structure, semantics, etymology]. *Visnyk Prykarp. nats. un-tu. Filolohiia – Visnyk Prykarp. national university. Philology*, issue 32–33. Ivano-Frankivsk: Vyd-vo Prykarp. nats. un-tu [in Ukrainian].
2. Hreshchuk, V. (2017). Hutsulska dialektna leksyka i frazeolohiia v ukraińskii khudozhnii movi: leksykohraficzne opratsiuvannia [Hutsul dialect lexicon and phraseology in the Ukrainian artistic language: lexicographic study]. *Acta Unaversitatis Wratislaviensis. Slavica Wratislaviensia*. 164, 3773, 91–101. Wrocław [in Ukrainian].
3. Melnychuk, O. S. (Ed.). (1982, 1985, 2006, 2012). *Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language]*. (Vol.1, 2, 5, 6). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. Kulchytska, T. (1999). *Ukrainska leksykohrafiia XIII–XX st.: bibliohrafichni pokazhchyk [Ukrainian lexicography of the 13th–20th centuries: bibliographical index]*. D. H. Hrynchysyn (Ed.). Lviv [in Ukrainian].
5. Movna, M. (2018). Pershyi putivnyk Hutsulshchynoiu Yana Gregorovycha: mandrivka na Chornohoru [Yan Gregorovich's first guide to Hutsulshchyna: a journey to Chornohora]. *Hutsulshchyna – XXI storichchia: problemy ta perspektyvy zberezhennia hirskoi pryrody ta etnichnoi kultury v hutsulskomu rehioni ukrainskykh Karpat v umovakh hlobalizatsii. Materialy nauk.-prakt. konf. u ramkakh XXV Mizhnar. hutsulskoho festyvalyu – Hutsul region – 21st century: problems and prospects of preservation of mountain nature and ethnic culture in the Hutsul region of the Ukrainian Carpathians in the conditions of globalization. Proceedings of the Scientific and Practical Conference*. (pp. 65–68) [in Ukrainian].
6. Riabets, L. (2019). Ukrainskyi dialektnyi slovnyk sohodni: osoblyvosti pobudovy i problemy ukladannia [Ukrainian dialect dictionary today: features of construction and compilation problems]. *Ukrainska mova – Ukrainian language*, 1, 71–86 [in Ukrainian].
7. Tupytsya, O., & Zimakova, L. (2012). Bezekvivalentna leksyka: problemy vyznachennia [Non-equivalent vocabulary: problems of definition]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri – The native word in the ethnocultural dimension*. (pp. 251–258). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2012_2012_34 [in Ukrainian].
8. Shukhevych, V. (2018). *Hutsulshchyna [Hutsulshchyna]*. (5 parts). O. O. Savchuk (Comp.). (Reprintne vydannia 1899–1908 rr.). Kharkiv: Vydavets Oleksandr Savchuk [in Ukrainian].
9. Gregorowicz, J. (1881). Słowniczek huculski dla ułatwienia rozmowy z ludem [Hutsul dictionary to facilitate conversation with the people]. *Przewodnik dla zwiedzających Czarnogórę położoną w powiecie Kossowskim – A guide for visitors to Czarnogora located in the Kossowski district*. Lwów, pp. 16–30 [in Polish].
10. Gregorowicz, J. (1880). Słownik wyrazów huculskich [Dictionary of Hutsul words]. *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego – Diary of the Tatra Society*. (Vol. 5). (pp. 26–35). Kraków [in Polish].
11. P. (1881). Na Czernohorze! [On Chornohora!]. *Dziennik Polski – Polish Journal*, 173, 1. Lwów. Review of the book: Gregorowicz, J. (1881). *Przewodnik dla zwiedzających Czarnogórę położoną w powiecie Kossowskim [Guide for visitors to Montenegro located in the Kossowski district]*. Lwów [in Polish].
12. Schnajder, J. (1899, 1900, 1901). Z kraju Hucułów [From the Hucul region]. *Lud – People*. (Vol. 5–7) [in Polish].
13. Wahylewycz, I. (1838–1839). Huculové, obyvatelé východního pohoří karpatského [The Huculs, citizens of the Eastern Carpathian Mountains]. *Časopis českého Museum – Czech Museum Magazine*. Praha, pp. 475–498 (1838); pp. 45–68 (1839) [in Czech].

14. Wagilewicz, J. (1844). O mieszkańcach wschodniej części gór Karpackich (dalszy ciąg). [About inhabitants of the eastern part of the Carpathian (continuation)]. *Przegląd naukowy – Scientific review*, 15, 161–177; 28, 16–27; 29, 48–60; 30, 73–85. Warszawa [in Polish].
15. Witwicki, S. (1863). *Rys historyczny o huculach. [Historical outline of the Hutsuls]*. Lwów: Nakł. i drukiem M. F. Poremby [in Polish].
16. Wojan, K. (2017). Leksykografia polska z językiem ukraińskim w opisie statystycznym z bibliografią za lata 1794–2016 [Polish lexicography with the Ukrainian language in the statistical description with bibliography for the years 1794–2016]. *Slavia Orientalis*. (Vol. LXVI), (No 1), (pp. 171–194) [in Polish].

Статтю отримано 25.01.2023 року.

Прийнято до друку 02.03.2023 року.

Olha Hordiichuk,
doktor nauk filozoficznych,
adiunkt studiów filozoficzno-historycznych
Uniwersytet Państwowy „Politechnika Żytomierska”
ORCID: 0000-0003-4609-9188
hordiichuk@ztu.edu.ua

STEREOTYPY ETNICZNE: SPECYFIKA FORMOWANIA I FUNKCJONOWANIA

W artykule przeanalizowano specyfikę powstawania, formowania i funkcjonowania stereotypów etnicznych, ich treść i funkcje, określono ich rolę w tworzeniu tożsamości narodowej, konstruowaniu obrazów innych narodów oraz wskazano możliwości ustalenia kryteriów obiektywizacji stereotypów. Uzasadniono, że niebezpieczeństwo stereotypów etnicznych opiera się na ich emocjonalnym charakterze uogólniającym, który jest odbierany jako aksjomat, a w rzeczywistości stanowi sąd (który może tylko częściowo odpowiadać rzeczywistości lub w ogóle być fałszywy). Polega także na ich znaczącym wpływie na światopogląd, normy i zasady postępowania w określonych okolicznościach. Podano przykłady korelacji auto- i heterostereotypów opartych na osobliwościach mentalnych. Przedstawiono konstruktywny i destrukcyjny potencjał stereotypów etnicznych. Pierwszy obejmuje tworzenie i odzwierciedlanie pozytywnego obrazu własnego narodu i/lub innego, kształtowanie tożsamości narodowej, pomoc w porozumieniu z przedstawicielami innych wspólnot etnicznych itp. Do drugich zalicza się rozpowszechnianie informacji nieprawdziwych oraz negatywnych postaw emocjonalnych i ocennych, hamowanie rozwoju społeczno-politycznego i kulturowego, napięcia międzyetniczne, konflikty, wrogość, a nawet nienawiść, która wzywa do wojny i ją usprawiedliwia. Przeanalizowano stereotypy etniczne jako skuteczne narzędzie manipulacji społeczno-politycznej oraz propagandy. Takie zjawiska jak rasizm, seksizm, islamofobia oraz rasizm w dużej mierze opierają się na stereotypach etnicznych. Współczesny rosyjski system propagandowy produkcji kłamstw i totalnej nienawiści wobec Ukraińców, nieuznawania ich prawa do wolnego i niepodległego państwa we wspólnocie państw europejskich, a nawet prawa do życia, opiera się na stereotypach ukształtowanych i narzuconych w czasach kolonialnych (o niższości Ukraińców, prowincjonalizmie i ubóstwie kultury ukraińskiej, niskim statusie języka ukraińskiego, braku państwowości Ukrainy itp.

Słowa kluczowe: stereotyp, stereotyp etniczny, stereotyp mentalny, mentalność, tożsamość, konflikty międzyetniczne, wojna informacyjna, wojna hybrydowa, wojna na pełną skalę, globalizacja.

Ольга Гордійчук. Етнічні стереотипи: особливості формування та функціонування

У статті проаналізовано особливості виникнення, формування та функціонування етнічних стереотипів, їх зміст та функції; визначено їх роль у творенні національної ідентичності, конструюванні образів інших народів; з'ясовано можливості встановлення критеріїв об'єктивності стереотипів.

Обґрунтовано, що небезпека етнічних стереотипів у їх емоційному узагальнювальному характері, що сприймається як аксіома, певна даність, однак насправді констатує судження (яке може лише частково відповідати дійсності або ж взагалі бути хибним), а також у вагомому впливі на світогляд, норми й правила поведінки в певних обставинах.

Подано приклади кореляції авто- та гетеростереотипів, що мають в основі ментальні особливості.

Представлено конструктивний та деструктивний потенціал етнічних стереотипів. Зокрема серед першого: творення й відображення позитивного образу власного народу та / чи іншого, формування національної ідентичності, допомога в порозумінні з представниками інших етнічних спільнот тощо. Серед другого: поширення невідповідної дійсності інформації та негативного емоційно-оцінного ставлення, гальмування суспільно-політичного й культурного розвитку, міжетнічна напруга, конфлікти, ворожнеча і навіть ненависть, що закликає до війни, виправдовує її. Проаналізовано, що етнічні стереотипи можуть бути ефективним інструментом суспільно-політичних маніпуляцій, пропаганди. Саме на етнічних стереотипах значною мірою базуються такі явища, як расизм, сексизм, ісламофобія, а сьогодні рашизм. Так, на сформованих та нав'язаних у колоніальні часи стереотипах (про меншовартість українців, провінційність та бідність української культури, низький статус української мови, недодержавність України тощо) побудована сучасна російська пропагандистська система продукування брехні й тотальної ненависті до українців, невизнання їх права на вільну самостійну державу в спільноті європейських країн і навіть права на життя.

Ключові слова: *стереотип, етнічний стереотип, ментальний стереотип, ментальність, ідентичність, міжетнічні конфлікти, інформаційна війна, гібридна війна, повномасштабна війна, глобалізація.*

Olha Hordiichuk. Ethnic stereotypes: peculiarities of formation and functioning

The article analyzes the peculiarities of the formation, formation and functioning of ethnic stereotypes, their content and functions, determines their role in the formation of national identity, the construction of images of other nations, and indicates the possibility of establishing criteria for the objectification of stereotypes. The danger of ethnic stereotypes lies in their emotional generalizing character, which is perceived as an axiom, and in reality constitutes a judgment (which may only partially correspond to reality or may be false at all), as well as their significant impact on the worldview, norms and rules of conduct in certain circumstances are reasoned. The examples of the correlation of auto- and heterostereotypes based on mental peculiarities are given. The constructive and destructive potential of ethnic stereotypes is presented. The first includes creating and reflecting a positive image of one's own nation and/or another, forming national identity, helping to communicate with representatives of other ethnic communities, etc. The second includes the dissemination of false information and negative emotional and evaluative attitudes, inhibition of socio-political and cultural development, inter-ethnic tensions, conflicts, hostility and even hatred that calls for and justifies war. It has been proanalyzed that ethnic stereotypes can be an effective tool for socio-political manipulation and propaganda. Such phenomena as racism, sexism, Islamophobia and now racism are largely based on ethnic stereotypes. The modern Russian propaganda system of producing lies and total hatred against Ukrainians, is not recognizes their right to a free and independent state in the community of European states, and even the right to life, is based on stereotypes formed and imposed in colonial times (about the inferiority of Ukrainians, the provincialism and poverty of Ukrainian culture, the low status of the Ukrainian language, the non-statehood of Ukraine, etc.).

Key words: *stereotype, ethnic stereotype, mental stereotype, mentality, identity, inter-ethnic conflicts, information warfare, hybrid warfare, full-scale war, globalization.*

Określenie problemu i jego związek z ważnymi zadaniami naukowymi i praktycznymi.

Stereotypy etniczne mają istotny wpływ na kształtowanie opinii publicznej o własnym i innych narodach. Reprezentanci jednych społeczności odnoszą się do przedstawicieli innych w oparciu o warstwę historycznych doświadczeń interakcji, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie. Normy społeczne i zasady zachowania, podstawowe wartości, elementy kultury, tradycje, język są

unikalne dla każdego narodu. Uwzględnianie ich we wzajemnych relacjach społecznych zapewnia udaną komunikację i pozwala uniknąć konfliktów międzyetnicznych.

Stereotypy etniczne zakorzenione w naszym światopoglądzie i postawach aktywizują się częściej niż sobie wyobrażamy. Są one źródłem prostej, dostępnej, łatwo przyswajalnej, pozornie niepodważalnej (a jednak uogólnionej, często uproszczonej i niedokładnej) wiedzy zbiorowej o własnym narodzie i innych, ich cechach i specyfice. Kultura narodowa gromadzi ogromne doświadczenie, które jest dziedziczone na poziomie świadomym i podświadomym. Doświadczenie to może zostać uaktywnione w odpowiednim momencie, niezależnie od naszych zamierzeń.

Gdy członkowie społeczności nie czują się zagrożeni przez innego (cudzoziemca), stereotypy są postrzegane zgodnie z wcześniejszymi doświadczeniami w pokojowym kontekście. Jednak nawet poczucie dyskomfortu wystarczy, by inny stał się groźny, by istniejącym stereotypom nadać nowe treści i znaczenia. Takie zjawiska jak rasizm, seksizm, islamofobia itp. w dużej mierze opierają się na stereotypach etnicznych. Tak jak teraz rasizm oparty na antyukraińskim nastawieniu.

Stereotypy etniczne nie są wiarygodnym źródłem informacji o innych narodach, ale stanowią dość prawdziwą bazę wiedzy o nas samych i naszych społecznych lękach. Tę informację dość skutecznie wykorzystuje rosyjska propaganda, czyniąc ze stereotypów etnicznych skuteczne narzędzie manipulacji społeczno-politycznej.

Analiza badań i publikacji podstawowych. Badanie zjawiska stereotypizacji etnicznej jest skuteczne, gdy jest stosowane podejście interdyscyplinarne. Przede wszystkim obejmuje ono badania z zakresu psychologii etnicznej, kulturoznawstwa, historii, filozofii społecznej, etnosocjologii i etnopolityki. Znaczący wkład w badanie problemu stereotypów etnicznych i procesu stereotypizacji wnieśli tacy zachodni naukowcy jak W. Lipman, A. Tejfel, G. Allport i T.A. Van Dyke, których prace badają naturę i przyczyny powstawania stereotypów, ich rodzaje i funkcje społeczne, a także konsekwencje ich oddziaływania na masową świadomość. Do badaczy stosunków etnicznych i rasowych, a w szczególności uprzedzeń etnicznych jako ich składników, należą E. Smith, E. Giddens, I. Wallerstein, B. Anderson, D. Rothschild, J. Habermas, E. Gobsbaum i inni.

Wśród ukraińskich uczonych, którzy badali stereotypy etniczne zarówno odrębnie, jak i w kontekście zagadnień tożsamości narodowej, interakcji międzykulturowych i konfliktów etnicznych, warto wymienić E. Holovakę, V. Yevtukha, O. Kartunova, M. Kozlovetsa, V. Kotygorenkę, I. Kresinę, O. Kryvytską, M. Larchenkę, M. Makhniya, L. Nagornę, N. Chernysh i innych.

Współczesne stereotypy auto- i heteroetniczne, ich wpływ na świadomość społeczno-polityczną i historyczną aktualność szczegółowo badają również polscy uczeni, m.in. A. Klimkiewicz, M. Marczevska, M. Laszkiewicz i M. Wójcik.

Celem artykułu jest analiza osobliwości powstawania i funkcjonowania stereotypów etnicznych, ich treści, funkcji, konstruktywnego oraz destrukcyjnego wpływu na świadomość społeczną, a także ustalenie kryteriów obiektywizacji stereotypów.

Prezentacja głównego materiału i uzasadnienie uzyskanych wyników naukowych. Termin „stereotyp” wszedł do użytku naukowego z dziedziny drukarstwa, gdzie oznacza metalową płytę z wytłoczonymi elementami drukarskimi, używaną do powielania tego samego tekstu przy drukowaniu dużych nakładów. Na początku XX wieku amerykański publicysta W. Lippmann zauważył, jak różne mogą być poglądy na to samo wydarzenie. Postawił hipotezę o istnieniu uprzedzeń, które tworzą stabilne formacje – „pictures in our heads” (obrazy w naszych głowach) i wpływają na postrzeganie ludzi, zjawisk i wydarzeń. Publicysta zwrócił też uwagę na następujący schemat: według tych obrazów można prześledzić podobieństwa, a czasem całkowitą tożsamość, pewnych grup społecznych.

Pojęcie „stereotyp” zostało po raz pierwszy użyte przez U. Lippmanna w pracy „Public Opinion” (1922). Ukuł on wyrażenie „stereotyp społeczny” na gruncie socjologii politycznej i psychologii społecznej oraz określił dwie ważne przyczyny powstawania stereotypów:

1) wykorzystanie zasady ekonomii wysiłku, która jest charakterystyczna dla ludzkiego myślenia (ludzie mają tendencję do tego, by nie reagować za każdym razem w nowy sposób na nowe fakty i zjawiska, ale rozpatrywać je przy użyciu istniejących kategorii);

2) ochrona wartości grupowych (stereotyp jest jak twierdza, która chroni nasze tradycje, tworzy mury, w których czujemy się swojsko i bezpiecznie).

Przyczyny powstawania stereotypów są odpowiedzią na pytanie, dlaczego zaprzeczenie lub zniekształcenie stereotypów jest odbierane przez ich nosicieli dość emocjonalnie, a czasem agresywnie: ponieważ jest interpretowane jako atak na coś ustalonego i ważnego – podstawy rozumienia siebie i świata.

Pierwsze naukowe badania nad stereotypami społecznymi przeprowadzili w latach 30. XX wieku zwolennicy W. Lippmanna, amerykańscy psychologowie społeczni D. Katz i K. Braly. W szczególności naukowcy przeprowadzili ciekawy i znaczący dla dalszych badań eksperyment: studenci Uniwersytetu Princeton (uczestniczyło w nim 100 osób) zostali poproszeni o wybranie najbardziej charakterystycznych cech danej narodowości i rasy spośród 84 wymienionych dla Amerykanów, Anglików, Włochów, Niemców, Japończyków, Turków, Żydów, Irlandczyków, Chińczyków i innych. W wyniku badania stwierdzono dość duży stopień pokrywania się i spójności w charakteryzowaniu/przypisywaniu pewnych cech określonym grupom narodowym. Na przykład 79 proc. respondentów stwierdziło, że Żydzi są przebiegli, a 84 proc., że czarni są przesądni. Uczniowie zaproponowali więc koncepcję, że stereotyp to stabilny wyraz informacji osadzonych w umyśle, który w pewnym stopniu odpowiada rzeczywistości [1]. Podkreślmy: w pewnym stopniu, czyli częściowo.

Stereotypami społecznymi oznaczamy powszechnie przyjęte, rozpowszechnione, stabilne wyobrażenia o różnych sferach życia społecznego i stosunkach międzyetnicznych. Mogą one powstawać na poziomie świadomości indywidualnej i grupowej oraz przenosić się na świadomość zbiorową (w zależności od stopnia rozpowszechnienia). Stereotyp opiera się zazwyczaj na pewnej cesze lub właściwości (płeć, wiek, zawód, religia, charakter narodowy, sposób postrzegania lub przekształcania świata itp.), która jest rzutowana na grupę ludzi (społeczną, etniczną, religijną, rasową) [2, s. 112]. Jedną z najważniejszych cech stereotypów jest ich społeczny determinizm, przede wszystkim przez wartości kulturowe.

Rodzajem stereotypów społecznych są stereotypy etniczne, które są uproszczonymi, schematycznymi, zabarwionymi emocjonalnie i niezwykle stabilnymi obrazami grupy etnicznej i łatwo można je rozpowszechnić na wszystkich jej członków [3, s. 121].

Stereotyp jest konstrukcją myślową, zazwyczaj powszechną wśród członków danej grupy społecznej, opartą na schematycznym i uproszczonym postrzeganiu rzeczywistości (zjawisk społecznych, kulturowych lub pewnej kategorii osób), zabarwionych wartościująco, często bazującym na uprzedzeniach i niepełnej wiedzy. Stereotypy są wpojone przez środowisko społeczne i utrwalane przez tradycję, trudno ulegają zmianom.

Stereotyp etniczny – odmiana sądu czy orzeczenia dotyczącego pewnych cech osobniczych członków grupy etnicznej lub właściwości tej samej. Dzielą się na:

- a) pozytywne – dodatnie ocenianie grupy lub jej członków;
- b) negatywne – ujemne ocenianie grupy lub jej członków;
- c) autostereotypy – dotyczące własnej grupy etnicznej;
- d) heterostereotypy – dotyczące obcej grupy etnicznej;
- e) wereotypy – zgodne z rzeczywistością przekonania i sądy o grupie [4, s. 204]

Stereotypy etniczne są z zasady mentalne, ponieważ system postaw społecznych każdego człowieka obejmuje nie tylko zdobyte doświadczenie życiowe, ale także „pamięć rodzinną”, informacyjny i emocjonalny komponent otaczającego środowiska społecznego: syntezę wartości, symboli, idei, nastrojów, przekonań, światopoglądu w ogóle, które określają zdolność zbiorowości i jednostek do postrzegania i działania w otaczającej rzeczywistości. Postawy takie istnieją zarówno na poziomie świadomym, jak i podświadomym, łącząc to, co racjonalne i zmysłowe [5, s. 81].

Mentalność powstaje na podstawie stereotypowych historycznych doświadczeń ludzi w zakresie zbiorowej egzystencji, interakcji społecznych i stosunków międzyludzkich. Opiera się na najgłębszym poziomie świadomości zbiorowej – archetypach. Na przykład wśród fundamentalnych archetypów mentalności ukraińskiej, które określają specyfikę charakteru narodowego Ukraińców,

wzorce zachowań, reakcje emocjonalne i zmysłowe itp., są: archetyp Ziemi, archetyp wolności osobistej, archetyp Matki, archetyp losu, archetyp dominacji przeszłości nad przyszłością, archetyp równości synów i córek swojej Ojczyzny, archetyp edukujący [6, s. 18].

Zwroty „typowy Ukrainiec”, „typowy Polak” itp. kojarzą się z cechami mentalnymi, które są rodzajem znaków rozpoznawczych określających/przypisujących grupie etnicznej pewien zestaw cech charakterystycznych. W istocie, na poziomie świadomym i podświadomym, pojęcia te odzwierciedlają grupowe postrzeganie typowości pewnych cech i właściwości charakteru właściwych każdemu przedstawicielowi własnej lub innej wspólnoty etnicznej w ramach integrującej koncepcji „narodu” [2, s. 113]. Na przykład mówiąc o „typowym Niemcu”, wyobrażamy sobie osobę schludną i punktualną, Hiszpanów kojarzymy z dumą i namiętnością, Francuzów z frywolnością i romantyzmem itp. W rzeczywistości jednak żaden stereotyp myślowy nie może być charakterystyczny dla wszystkich przedstawicieli danego narodu i określa raczej warunkowe cechy etniczne. Stereotypy znajdują jednak szerokie odzwierciedlenie w utworach literackich, dowcipach, anegdotach itp. To dodatkowo wzmacnia osobliwości postrzegania własnego narodu i innych.

Stereotypy etniczne kojarzą się zwykle ze stwierdzeniem obecności lub braku pewnej cechy, niejako nieodłącznej dla całego narodu lub jego części. Mogą mieć charakter pozytywny, neutralny lub negatywny. Zwykle stereotypy dotyczące mentalności są kliszami, etykietą lub mitem, które przyjmuje się na wiarę, zarówno świadomie, jak i nieświadomie, choć mogą wcale nie być prawdziwe. Informacje przyjmowane są „na wiarę”, co nie przyczynia się do rozwoju krytycznego myślenia, analizy i odpowiednio zrozumienia istoty zjawiska, a nawet więcej: często wywołuje nieuzasadnioną agresję, fobie, a w przypadku wojny rosyjskiej na terytorium Ukrainy znacznie głębsze negatywne emocje, nawet chęć fizycznego zniszczenia (!).

Zgodnie z przedmiotem tworzenia i formowania, stereotypy etniczne dzielą się na „wewnętrzne” (autostereotypy) i „zewewnętrzne” (heterostereotypy). W pierwszym przypadku mówimy o stereotypach narodu o sobie samym, o jego różnych składnikach terytorialnych i społecznych; w drugim przypadku mówimy o tym, jak ten naród interpretuje inne narody, czego od nich oczekuje, na jakie cechy zachowania liczy lub się ich spodziewa.

Naturalną i całkiem uzasadnioną tendencją jest to, że grupa etniczna przedstawia własne osobliwości i cechy charakteru narodowego głównie w pozytywnym świetle, natomiast przedstawiciele innych grup etnicznych są często postrzegani i interpretowani w sposób tendencyjny, z negatywnymi konotacjami. Zjawisko to można tłumaczyć nabytym poziomem ważności i historycznego uwarunkowania własnych wzorów zachowań (czasem potrzebą samousprawiedliwienia, reakcjami obronnymi), a także niewystarczającym poziomem wiedzy o innych narodach, brakiem zrozumienia głębszej istoty pewnych cech. Takie uprzedzenia i przesady są wynikiem nieświadomego działania stereotypów na poziomie mentalności.

Negatywne postawy społeczne i ukształtowane na ich podstawie stereotypy etniczne mogą być wyrazem uprzedzeń wobec określonej grupy etnicznej (rasowej). Szereg badań psychologicznych potwierdza, że w zdecydowanej większości przypadków osoby posiadające określone uprzedzenia nie uznają tego i nawet nie są tego świadome. Uważają, że ich wroga postawa jest adekwatna i odpowiada „negatywnym” cechom i właściwościom zachowań obcej grupy społecznej. Ogólnie rzecz biorąc, uprzedzenia etniczne i uprzedzenia psychiczne są charakterystyczne dla społeczeństw słabo rozwiniętych pod względem społecznym i demokratycznym, które nie są wystarczająco dojrzałe, żeby dogłębnie zrozumieć pewne zjawiska i wydarzenia. Na przykład nienawiść rasowa, która jest sztucznie inspirowana podstępem i przemocą (faszyzm) [7, s. 310], a obecnie rasizm (faszyzm w stylu rosyjskim).

Do głównych cech stereotypów etnicznych należą:

- emocjonalny i oceniający charakter (stwierdzeniu określonej cechy towarzyszy jej emocjonalna ocena);
- odporność i usztywniona postawa wobec nowych informacji;
- spójność (wysoki poziom jedności postrzegania przez członków grupy własnej grupy etnicznej (autostereotypy) i innych grup etnicznych (heterostereotypy)) [7, s. 308].

W strukturze stereotypów możemy wyróżnić trzy poziomy: komponent poznawczy (ocena);

- afektywny (efekt emocjonalny, kształtowanie postawy);
- behawioralny (algorytm działań wobec obiektu, reakcja behawioralna).

Uważamy, że główne funkcje stereotypów etnicznych polegają na jednoczeniu własnej wspólnoty etnicznej i przekazywaniu doświadczeń społecznych, a także na informowaniu o innych wspólnotach etnicznych, kształtowaniu ogólnego wyobrażenia o nich, co przyczynia się do nawiązania skutecznej komunikacji (informacja o osobliwościach narodowych, niezbędnych zasadach komunikacji zgodnie z duchowym i politycznym sposobem życia społeczeństwa).

Funkcje stereotypów szczegółowo opisują w swoich opracowaniach polska badaczka M. Wójcik oraz ukraiński naukowiec I. Danyliuk:

- adaptacyjna (czujemy się pewniej i bezpieczniej posługując się stereotypami (nawet fałszywymi), nie musimy stale weryfikować własnych poglądów);
- optymalizacja procesów poznawczych, uzupełnianie brakujących informacji i odrzucanie nadmiernej ilości danych;
- przewidywanie zachowań obiektów reprezentowanych w stereotypie, ułatwianie komunikacji;
- funkcja obronna (ochrona siebie i otoczenia, usprawiedliwianie własnego zachowania, aktywności lub przeciwnie – bierności; poszukiwanie wrogów, na których można skierować agresję, obwinianie za własne błędy itp.).

Stereotypy dotyczące innej grupy są ściśle związane z autostereotypami. Podobieństwo do własnej grupy daje poczucie przynależności i porządku społecznego, zmniejsza lęk, tłumi wyrzuty sumienia. Negatywny stereotyp innej grupy wzmacnia dobrą opinię o własnej grupie, usprawiedliwia jej braki, przerzuca odpowiedzialność za swoje niepowodzenia na inną grupę – powstaje obraz kozła ofiarnego (żywym przykładem są nastroje antyżydowskie w nazistowskich Niemczech, gdy prawie cały naród niemiecki zaakceptował ludobójczy program Hitlera) [7, s. 311; 8, s. 34–36].

Nie mniej wyrazisty i tragiczny jest obecny przykład stosunku Rosjan do Ukraińców: masowe poparcie dla zniszczenia innego narodu opiera się na wszechstronnej kampanii propagandowej, której podstawą jest narzucany od wieków stereotyp ukraińskiej niższości oraz poczucie wyższości i „wielkości” narodu rosyjskiego.

Stereotypy leżą u podstaw świadomości etnicznej i są integralną częścią kultury, ale ich stabilność jest względna. Wraz ze zmianą warunków historycznych i specyficznych doświadczeń jednostek, stereotypy mogą się również zmieniać. Polska badaczka I. Mikłaszewicz podaje przykład dość szybkiego odrzucenia stereotypów w grupie litewskich studentów, którzy uczyli się języka polskiego i spędzili trochę czasu w Polsce, dzięki czemu w naturalny sposób zmienili swoje negatywne postrzeganie polskiej kultury na pozytywne [9, s. 89]. Na fakt, że najskuteczniejszymi sposobami zmniejszenia negatywnego wpływu stereotypów i uprzedzeń etnicznych są bezpośrednie kontakty między przedstawicielami różnych grup etnicznych, przemysłenie i zmiana percepcji etnicznych zwraca uwagę również ukraińska badaczka N. Semeniv [10, s. 184].

W zależności od tego, jakie stereotypy tworzą jedne narody o innych, możemy sformułować pewne opinie i o pierwszych, i o drugich. Aby ujawnić duchowy wszechświat danego narodu, należy równie dokładnie zbadać system auto- i heterostereotypów. Miarą prawdziwości stereotypu jest stopień zgodności między autostereotypami i heterostereotypami [11].

W praktyce heterostereotypy często znacznie się różnią od wyobrażeń innej grupy etnicznej o sobie [12].

Do stworzenia stereotypu można wykorzystać całkowitą lub częściową substytucję pojęć – symulakry, które rezonując w świadomości społecznej, szybko się upowszechniają, niczym nasiona kiełkujące, gdy padną na sprzyjającą (wcześniej przygotowaną) glebę [13].

W każdym razie pojawienie się określonego zjawiska zawsze ma swoje przyczyny i konsekwencje. Ciekawy w tym kontekście jest przykład Irlandii. Irlandczycy należą do narodów o największej liczbie utrwalonych stereotypów. Na przestrzeni wielowiekowej historii Irlandczycy byli kojarzeni z następującymi cechami: słabi i ulegli, leniwi, niewykształceni, bezradni, pijacy, zależni

od życzliwości innych. Te nadmiernie uogólnione negatywne cechy były historycznie spowodowane trudną kolonialną przeszłością Irlandii, głodem, migracją zarobkową dużej części ludności do Stanów Zjednoczonych, a głównie próbą przetrwania w biednych dzielnicach Bostonu, Nowego Jorku i innych miast. Obecnie sytuacja zmieniła się zasadniczo i Irlandia jest krajem rozwiniętym, ale stereotypy nadal tworzą uprzedzenia, które szybko zostają zniszczone przy poznaniu Irlandii i jej mieszkańców.

Wspomniane wyżej negatywne stereotypy należy zastąpić obiektywnym faktem: Irlandczycy potrafią przetrwać i rozwijać się niezależnie od warunków. Irlandia daje nam również przykład, jak można zarabiać na stereotypach: rząd zachęca do bardziej rozrywkowej (i często alkoholowej) atmosfery w miastach takich jak Dublin, aby zwiększyć turystykę [14].

Istnieje szereg stereotypów dotyczących Ukrainy i jej obywateli, które są nieprawdziwe i wywołują uczucie oburzenia wśród Ukraińców. Najpopularniejsze z nich: Ukraina jest częścią Rosji (stereotyp, który dziś naród ukraiński skutecznie obala, dzielnie broniąc swoich ziem przed inwazją wojsk rosyjskich), język ukraiński i rosyjski są podobne, na Ukrainie zawsze jest zimno (zima), barszcz i boczek to codzienne pożywienie Ukraińców, zachodni Ukraińcy to wrodzy nacjonaści, kobiety ukraińskie chcą wychodzić za mąż za bogatych obcokrajowców i inne [15].

Stereotypy te są powierzchowne i nie odzwierciedlają egzystencjalnego sposobu życia Ukraińców. Znajomość kontekstu historycznego i prawdopodobnych przyczyn ich powstawania pozwala stwierdzić, że jest w nich nieco racji („ziarno prawdy”), ale generalnie ich treść jest fałszywa. Szczególnie bolesne w świetle obecnej wojny rosyjskiej w Ukrainie są stereotypy, które poniżają Ukraińców jako naród, nie uznają prawa Ukraińców do bycia wolnym narodem i budowania swojego państwa we wspólnocie państw europejskich.

Ukraina jest przykładem kraju, w którym negatywny obraz narodu jako stereotyp, schemat myślenia, został narzucony przez dominujące metropolie. Trwające kilka stuleci polska i rosyjska (oraz radziecka) kolonizacja i panowanie miały swoje konsekwencje: naród ukraiński przyjął i zinternalizował negatywne projekcje kultur dominujących, w szczególności kompleks niższości (kulturowej, cywilizacyjnej, moralnej). Po inwazji militarnej Rosji na Wschodnią Ukrainę, zajęciu części terytorium i aneksji Półwyspu Krymskiego oraz w kontekście wojny na pełną skalę, którą Rosja rozpoczęła na terytorium Ukrainy 24 lutego 2022 roku z tysiącami ofiar wojskowych i cywilnych, Ukraińcy na poziomie masowym radykalnie przewartościli swoje postrzeganie siebie i Rosjan. Emocje od gorzkiego uśmiechu do jawnego obrzydzenia wywołuje obecnie jeden z najbardziej rozpowszechnionych stereotypów z przeszłości, że naród ukraiński jest „młodszym bratem” Rosjan. Wojna zjednoczyła i zmieniła naród ukraiński. Paradoksalne jest, że dzięki tragicznym wydarzeniom i walce z zewnętrznym wrogiem-agresorem, Ukraińcy w końcu stali się masowo Ukraińcami (odważna obrona Ojczyzny, pielęgnowanie wszystkiego, co ukraińskie, odrzucanie i potępienie wszystkiego, co rosyjskie, państwo nabrało wartości egzystencjalnej). Ukraińcy zaczęli też zwracać większą uwagę na wrogów wewnętrznych, a ich tolerancja dla korupcji znacznie się zmniejszyła. Warto jednak pamiętać, że narodowe lęki społeczne, sprzeczności i słabości są wciąż obecne i mogą być skutecznie wykorzystywane przez antyukraińską propagandę (i są), która działa nie tylko słowem, ale i obrazem – zdjęciami, karykaturami itp., dotykając wrażliwych punktów.

W przypadku narodu rosyjskiego negatywne stereotypy o innej grupie etnicznej (Ukraińcy, Polacy, Europejczycy w ogóle, cały Świat Zachodni) i pozytywne stereotypy o własnej wzmacniają dobre zdanie Rosjan o sobie, dają im poczucie przynależności i domniemanego porządku społecznego, zmniejszają lęki, tłumią wyrzuty sumienia i usprawiedliwiają niedociągnięcia, błędy rządu rosyjskiego i w ogóle narodu, trudną sytuację gospodarczą i polityczną, przerzucają odpowiedzialność za swoje niepowodzenia na innych i, co najtragiczniejsze, usprawiedliwiają stosowanie przemocy wobec innych narodów: inwazję na Afganistan, Gruzję, Syrię i inne kraje, brutalne tłumienie dążeń narodów Kaukazu i innych republik Federacji Rosyjskiej do uniezależnienia się od niej, pełnoskalową wojnę na Ukrainie.

Po stronie polskiej w XV–XVI wieku ukształtował się i przez długi czas był dość rozpowszechniony stereotyp o Ukraińcach jako anarchistach itp. (w XX w. – banderowcach). Postrzeganie to jest regularnie podsycane przez wrogów państwowości ukraińskiej – siły prorosyjskie, które nie są zainteresowane rozwojem i współpracą Polski, Ukrainy i innych krajów postsowieckich, dlatego dyskredytują ich osiągnięcia i starają się prowokować konflikty międzyetniczne, a także wywoływać nienawiść międzyetniczną.

Owszem, spory historyczne i problematyczne kwestie nadal są obecne w polsko-ukraińskiej historii. Nie przeszkodziło to jednak Polsce stać się najbardziej aktywnym ze wszystkich krajów we wspieraniu Ukrainy od początku inwazji militarnej Rosji, przyjąć miliony ukraińskich uchodźców i lobbować na rzecz przystąpienia wschodniego sąsiada do UE. Obecnie polskie społeczeństwo aktywnie weryfikuje dominujące stereotypy. Podejmowane są próby eliminacji stereotypów, które odgrywają potężną rolę w rozwoju polskiego postrzegania narodu ukraińskiego i jego obyczajów [8, 9, 16, 17, 18, 19, 20].

Wnioski i perspektywy dalszych badań. Stereotypy etniczne kształtują się historycznie i są formą przekazywania z pokolenia na pokolenie społecznych doświadczeń interakcji, pewnej wiedzy, postaw emocjonalnych i ocennych (często zbyt uogólnionych i uprzedzonych) na temat własnej wspólnoty etnicznej (autostereotypy) i innych narodów (heterostereotypy). Mogą one zawierać wielowiekowe archetypy, ważne elementy samoidentyfikacji, pewne tradycje, a także odzwierciedlać cechy mentalne. Stereotypy etniczne mają więc zasadniczo charakter mentalny. Są one przekazywane przez sferę kulturową – wartości, język, ustną i pisemną sztukę ludową, tradycje, wiarę itp.

Stereotypy etniczne stanowią podstawę świadomości etnicznej i są integralną częścią kultury, ale ich stabilność jest względna. Zmieniające się okoliczności historyczne, zdobywanie nowych doświadczeń, bezpośrednie interakcje z przedstawicielami innych narodów zmieniają nastawienie do wielu kwestii.

W zależności od tego, jakie stereotypy jedne narody tworzą o innych, możemy sformułować pewne wyobrażenia dotyczące i pierwszych, i drugich. Aby ujawnić duchowe uniwersum danego narodu, należy równie dokładnie zbadać system auto- i heterostereotypów. Stopień zgodności między auto- i heterostereotypami jest miarą prawdziwości stereotypu.

Zagrożenie stereotypów etnicznych polega na ich emocjonalnym charakterze uogólniającym, który jest odbierany jako aksjomat, pewna dana, ale w rzeczywistości zawiera osąd, który: a) może być prawdziwy; b) ma tylko „ziarno prawdy”; c) jest fałszywy. Ma też istotny wpływ na światopogląd, a tym samym na emocje, oceny i działania.

Wpływ stereotypów etnicznych może być zarówno konstruktywny (odzwierciedlający pozytywny obraz własnego i/lub innego narodu, będący ważnym czynnikiem w kształtowaniu tożsamości narodowej, pomagający znalezieniu wspólnego języka z przedstawicielami innych wspólnot etnicznych itp.), jak i destrukcyjny (spowalniający rozwój społeczno-polityczny i kulturowy, powodujący zniekształcenia w treściach poznawczych świadomości społecznej, wywołujący skrajnie negatywne postawy emocjonalne i ocenne, a więc prowokujący napięcia międzyetniczne, konflikty, wojny).

W kontekście prowadzonych przez Rosję na terytorium Ukrainy wojen informacyjnej i hybrydowej, a od 2022 roku pełnoskalowej, istniejące stereotypy etniczne są sztucznie modyfikowane, tworzone są nowe i masowo rozpowszechniane w celu manipulowania świadomością społeczną i szerzenia prorosyjskiej propagandy.

Powstałe w czasach kolonialnych i stale podsycane przez siły prorosyjskie destrukcyjne stereotypy etniczne o niższości Ukraińców, prowincjonalności i ubóstwie kultury ukraińskiej, niskim statusie języka ukraińskiego, braku państwowości Ukrainy itp. mają tragiczne konsekwencje. Od wieków osłabiają i dzielą społeczeństwo ukraińskie, hamują rozwój gospodarczy i polityczny.

Należy uważnie i skrupulatnie analizować stereotypy i symulakry, którymi jest bardzo nasycona przestrzeń informacyjna. Unikać emocjonalnych uogólnień, które prowokują do pogłębiania nienawiści międzyetnicznej. A najlepszym sposobem na odrzucenie destrukcyjnych stereotypów kolonialnych jest zwycięstwo Ukrainy i budowanie szczęśliwej przyszłości na swoich

historycznych terytoriach zgodnie z prawem międzynarodowym, w oparciu o podstawowe wartości ukraińskie, kompatybilne z europejskimi.

Список використаних джерел та літератури

1. Katz D. Racial stereotype of one hundred college students. *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1933. Vol. 28. P. 280–290.
2. Махній М. М. Етнічна психологія: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Київ: Слово, 2016. 269 с.
3. Євтух В. Б., Трошинський В. П., Галушко К. Ю. Етносоціологія: терміни та поняття. Навчальний посібник. К.: Видавництво УАННП «Фенікс», 2003. 280 с.
4. Olechnicki K., Załęcki P. Słownik socjologiczny. Toruń: Wydawnictwo Graffiti BC, 1997. 262 s.
5. Гордійчук О. О. Ментальність у добу глобалізації: монографія. Житомир: Вид-во «НОВОград», 2021. 372 с.
6. Гордійчук О. Архетипи української ментальності: соціально-філософський аналіз. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2018. 1 (84). С. 15–19.
7. Данилюк І. В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір: Монографія. К.: САММІТ-КНИГА, 2010. 432 с.
8. Wójcik M. Efektywność specyficznych i niespecyficznych sposobów zmiany negatywnych stereotypów etnicznych. Katowice, 2008. 241 s.
9. Marczevska M. Stereotypy etniczne we współczesnym polskim dyskursie publicznym. *Res Historica*. 2018. № 46. S. 283–300.
10. Семенів Н. Етнічні стереотипи: чинники формування та їх використання засобами масової інформації. Режим доступу: <http://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/156466/155869> (дата звернення: 23.02.2023).
11. LeVine R. A., Campbell D. T. Ethnocentrism: Theories of conflict, ethnic, attitudes and group behavior. New York: Wiley, 1972. 384 p.
12. Гордійчук О. Стереотипи як конструкти сприйняття та потрактування ментальностей різних народів. *Практична філософія: Науковий журнал*. 2019. 3 (73). С. 10–17.
13. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція. Київ: «Основи», 2004. 230 с.
14. Chandler N. How Irish Traditions Work. *How stuff works*. 2019. Режим доступу: <https://people.howstuffworks.com/culture-traditions/national-traditions/irish-tradition4.htm> (дата звернення: 23.02.2023).
15. Sibirtseva M. Stereotypes Every Ukrainian Hates. *The culture trip*. 2017. Режим доступу: <https://theculturetrip.com/europe/ukraine/articles/7-stereotypes-every-ukrainian-hates/> (дата звернення: 23.02.2023).
16. Błuszkowski J. Przemiany stereotypów narodowych w procesie transformacji systemowej w Polsce. *Studia Politologiczne*. 2007. Vol. 11. S. 132–141. <https://docplayer.pl/40428360-Przemiany-stereotypow-narodowych-w-procesie-transformacji-systemowej-w-polsce.html> (дата звернення: 23.02.2023).
17. Gorun D. A. Stereotypy świadomości etnicznej. Powstanie i rozwój. *Sprawy Narodowościowe. Seria nowa*. 2003. Z. 23.
18. Klimkiewicz A. #rosjatanumyslu #60kopiesekzawpis: stereotypy etniczne zakłete w hashtagach. *Przegląd Rusycystyczny. Polskie Towarzystwo Rusycystyczne*. 2022. № 4 (180). S. 226–245.
19. Łaskiewicz M. Stereotypy etniczne w polskiej kulturze ludowej. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2021. 420 s.
20. Mikłaszewicz I. Stereotypizacja Polaków na Litwie a jej konsekwencje. Z zagadnień stereotypów etnicznych. *Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy*. 2014. T. 13/14. S. 82–89.

References (translated & transliterated)

1. Katz, D. (1933). Racial stereotype of one hundred college students. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 28, 280–290 [in English].
2. Mahnij, M. M. (2016). Etnichna psy`xologiya: navch. posib. dlya studentiv vy`shh. navch. zakl [Ethnic psychology: education. manual for university students education closing]. Ky`yiv: Slovo [in Ukrainian].
3. Yevtux, V. B., Troshhy`ns`ky`j, V. P., Galushko, K. Yu. (2003). Etnosociologiya: terminy` ta ponyattya. Navchal`ny`j posibny`k [Ethnosociology: terms and concepts. Tutorial]. K.: Vy`davny`cztvo UANNP "Feniks" [in Ukrainian].

4. Olechnicki, K., Załęcki, P. (1997). Słownik socjologiczny [Sociological Dictionary]. Toruń: Wydawnictwo Graffiti BC [in Polish].
5. Hordiychuk, O. O. (2021). Mental'nist' u dobu hlobalizatsiyi: monohrafiya [Mentality in the age of globalization: monograph]. Zhytomyr, Vyd-vo "NOVOhrad" [in Ukrainian].
6. Hordiychuk, O. O. (2018). Arxety`py` ukrayins`koyi mental`nosti: social`no-filosofs`ky`j analiz [Archetypes of the Ukrainian mentality: socio-philosophical analysis.]. *Visny`k Zhy`tomy`rs`kogo derzhavnogo universy`tetu imeni Ivana Franka, 1 (84)*, 15–19 [in Ukrainian].
7. Dany`lyuk, I. V. (2010). Etnichna psy`xologiya yak galuz` naukovogo znannya: istory`ko-teorety`chny`j vy`mir: Monografiya [Ethnic psychology as a field of scientific knowledge: historical and theoretical dimension: Monograph]. K.: SAMMIT-KNY`GA [in Ukrainian].
8. Wójcik, M. (2008). Efektywność specyficznych i niespecyficznych sposobów zmiany negatywnych stereotypów etnicznych [The effectiveness of specific and non-specific ways to change negative ethnic stereotypes]. Katowice [in Polish].
9. Marczevska, M. (2018). Stereotypy etniczne we współczesnym polskim dyskursie publicznym [Ethnic stereotypes in contemporary Polish public discourse]. *Res Historica, 46*, 283–300 [in Polish].
10. Semeniv, N. Etnichni stereoty`py`: chy`nny`ky` formuvannya ta yix vy`kory`stannya zasobamy` masovoyi informaciyi [Ethnic stereotypes: factors of formation and their use by mass media]. Retrieved from: <http://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/156466/155869> [in Ukrainian].
11. LeVine, R. A., Campbell, D. T. (1972). Ethnocentrism: Theories of conflict, ethnic, attitudes and group behavior. New York: Wiley [in English].
12. Hordiychuk, O. O. (2019). Stereoty`py` yak konstrukty` spry`jnyattya ta potraktuvannya mental`nostej rizny`x narodiv [Stereotypes as constructs of perception and interpretation of the mentalities of different peoples]. *Prakty`chna filozofiya: Naukovy`j zhurnal, 3 (73)*, 10–17 [in Ukrainian].
13. Bodriyar, Zh. (2004). Sy`mulyakry` i sy`mulyaciya [Simulacra and simulation]. Ky`yiv: "Osnovy`" [in Ukrainian].
14. Chandler, N. (2019). How Irish Traditions Work. *How stuff works*. Retrieved from: <https://people.howstuffworks.com/culture-traditions/national-traditions/irish-tradition4.htm> [in English].
15. Sibirtseva, M. (2017). Stereotypes Every Ukrainian Hates. *The culture trip*. Retrieved from: <https://theculturetrip.com/europe/ukraine/articles/7-stereotypes-every-ukrainian-hates/> [in English].
16. Błuszkowski, J. (2007). Przemiany stereotypów narodowych w procesie transformacji systemowej w Polsce [Transformations of national stereotypes in the process of systemic transformation in Poland]. *Studia Politologiczne, 11*, 132–141. Retrieved from: <https://docplayer.pl/40428360-Przemiany-stereotypow-narodowych-w-procesie-transformacji-systemowej-w-polsce.html> [in Polish].
17. Gorun, D. A. (2003). Stereotypy świadomości etnicznej. Powstanie i rozwój [Stereotypes of ethnic awareness. Establishment and development]. *Sprawy Narodowościowe. Seria nowa, 23*, [in Polish].
18. Klimkiewicz, A. (2022). #rosjatanumyslu #60kopiejkzawpis: stereotypy etniczne zaklęte w hashtagach [#rosjatanumyslu #60kopiejkzawpis: ethnic stereotypes enchanted in hashtags]. *Przegląd Ruscystyczny. Polskie Towarzystwo Rusycystyczne, 4 (180)*, 226–245 [in Polish].
19. Łaskiewicz, M. (2021). Stereotypy etniczne w polskiej kulturze ludowej [Ethnic stereotypes in Polish folk culture]. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej [in Polish].
20. Mikłaszewicz, I. (2014). Stereotypizacja Polaków na Litwie a jej konsekwencje. Z zagadnień stereotypów etnicznych [Stereotyping of Poles in Lithuania and its consequences. From the issues of ethnic stereotypes]. *Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy, 13/14*, 82–89 [in Polish].

Статтю отримано 24.01.2023 року.

Прийнято до друку 02.03.2023 року.

Олександр Костюк,
кандидат філософських наук, доцент, докторант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-1907-6307
e-mail: sasha0079@gmail.com

ВПЛИВ КАПЕЛАНСТВА НА СТАБІЛЬНІСТЬ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ СИЛ ОБОРОНИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ 2014–2023 РОКІВ

Україна зіткнулася з військовою агресією з боку Росії. У таких умовах капеланство стає невід'ємною частиною підтримки військовослужбовців. Капеланство як соціальний інститут досліджувалося з підходу задоволення релігійних потреб військовослужбовців, а також важливості його впровадження в українську армію. Проте вплив капеланства на стабільність та ефективність політичних інституцій досліджено недостатньо, особливо в бойових умовах. Мета статті – дослідити вплив капеланства на стабільність та ефективність Сил оборони України. Під час аналізу українського капеланства, порівнюється досвід США та Республіки Польща. Модель упровадження капеланства в українську армію поєднує досвід Польщі, у якій відновлення традиції капеланства відбулося швидко, та США, у котрих капеланство проходило еволюційний процес. Наявність капелана з офіцерським статусом у бойовому підрозділі забезпечує додатковий канал комунікації між солдатами та командним складом. Капелан стає частиною управлінського механізму в армії. Українське капеланство пройшло багато етапів становлення, котрі допомогли виникненню та закріпленню певних функцій і особливостей, які стали практичною необхідністю. Це дало змогу військовим капеланам бути ефективними та життєздатними у воєнний час. В українських Силах оборони на російсько-українській війні капелани відіграють важливу роль у забезпеченні морально-психологічної стійкості солдатів на передовій. Вони допомагають зберегти стабільність армійської структури, запобігають дезертирству, сприяють субординації та виконанню наказів, а також є важливим елементом комунікації між солдатами та командирами. Військове капеланство стало важливою перевагою на полі бою і має всі передумови стати важливим елементом військової структури, який покращує управління та стабільність військових підрозділів.

Ключові слова: капелан, служба військового капеланства, військовослужбовець, душпастирська опіка, морально-психологічне забезпечення.

Kostiuk Oleksandr. Wpływ kapłaństwa na stabilność i skuteczność Sił Zbrojnych Ukrainy w kontekście działań wojennych w latach 2014–2023

Ukraina stanęła w obliczu agresji wojskowej ze strony Rosji. W takich warunkach kapłan staje się integralną częścią wsparcia personelu wojskowego. Kapłaństwo jako instytucja społeczna badano pod kątem zaspokojenia potrzeb religijnych personelu wojskowego, a także znaczenia jego wprowadzenia do armii ukraińskiej. Jednak wpływ kapłaństwa na stabilność i skuteczność instytucji politycznych nie jest dobrze zbadany, zwłaszcza w warunkach bojowych. Celem tego artykułu jest zbadanie wpływu kapłaństwa na stabilność i skuteczność Sił Zbrojnych Ukrainy. Podczas analizy ukraińskiego kapłaństwa porównano doświadczenia USA i Rzeczypospolitej Polskiej. Model wprowadzenia kapłaństwa do armii ukraińskiej łączy doświadczenia Polski, gdzie przywrócenie tradycji kapłaństwa nastąpiło szybko, oraz USA, gdzie kapłaństwa przechodziło proces ewolucyjny. Posiadanie kapłana o statusie oficerskim w jednostce bojowej zapewnia dodatkowy kanał komunikacji między żołnierzami a personelem dowodzenia. Kapłan staje się częścią mechanizmu zarządzania w wojsku. Ukraińskie kapłaństwo przeszło wiele etapów formowania. Etapy te pomogły w powstaniu i utrwaleniu pewnych funkcji i osobliwości, które stały się praktyczną koniecznością.

Pozwolilo to kaplanom wojskowym być wydajnymi i żywotnymi w czasie wojny. W ukraińskich Siłach obronny podczas wojny rosyjsko-ukraińskiej kapłani odgrywają ważną rolę w zapewnieniu moralnej i psychologicznej stabilności żołnierzy na linii frontu. Pomagają utrzymać stabilność struktury armii, zapobiegają dezercjom, promują posłuszeństwo i wykonywanie rozkazów oraz są ważnym elementem komunikacji między żołnierzami a dowódcami. Kapłan wojskowy stał się ważną zaletą na polu bitwy i ma wszystkie przesłanki, aby stać się ważnym elementem struktury wojskowej, która poprawia zarządzanie i stabilność jednostek wojskowych.

Słowa kluczowe: kapłan, służba kapłana wojskowego, żołnierz, opieka duszpasterska, moralno-psychologiczne wsparcie.

Kostiuk Oleksandr. The impact of chaplaincy on the stability and effectiveness of the Ukrainian Defense Forces in the context of military operations in 2014-2023

Ukraine is currently facing military aggression from Russia, and in such circumstances, chaplaincy becomes a crucial component in providing support to military personnel. As a social institution, chaplaincy has been scrutinized with respect to its capacity to cater to the religious needs of military personnel, as well as the significance of its implementation within the Ukrainian army. Nevertheless, the effect of chaplaincy on the stability and the effectiveness of political institutions remains inadequately studied, particularly under combat conditions. The purpose of this paper is to investigate the influence of chaplaincy on the stability and efficiency of the Ukrainian Defense Forces. In analyzing Ukrainian chaplaincy, the experience of the United States and the Republic of Poland is juxtaposed. The model for introducing chaplaincy into the Ukrainian army combines the practices of Poland, where the reinstatement of the chaplaincy tradition was prompt, and the United States, where chaplaincy underwent an evolutionary process. The presence of a chaplain with an officer status in a combat unit provides an additional channel of communication between soldiers and commanders. The chaplain thus becomes an integral part of the management mechanism within the army. The development of Ukrainian chaplaincy has undergone numerous phases, which aided in the emergence and consolidation of specific functions and features that have become indispensable. As a result, military chaplains have proven to be effective and viable in times of war. In the Ukrainian Defense Forces during the Russian-Ukrainian war, chaplains play a significant role in ensuring the moral and psychological stability of soldiers on the front line. They help to maintain the stability of the army structure, prevent desertion, promote discipline, and ensure obedience to orders, and serve as a critical conduit of communication between soldiers and commanders. Military chaplaincy has become a valuable asset on the battlefield and possesses all the prerequisites necessary to become an essential element of the military structure, contributing to improved management and stability of military units.

Key words: chaplain, military chaplaincy service, military personnel, pastoral care, moral and psychological support.

Постановка проблеми. Капеланство є важливим аспектом духовної підтримки військовослужбовців у будь-якій країні, але його значення стає особливо актуальним у часи війни, коли люди віддають своє життя за свою країну та націю. Україна стала жертвою російської агресії у 2014 році, але війна набрала особливого масштабу у 2022 році, коли Росія розпочала повномасштабне вторгнення на територію України. У такі складні часи, капелани відіграють важливу роль у допомозі військовослужбовцям, сприяють збереженню високого рівня моральності та психічного здоров'я. Дослідження капеланства в умовах війни є важливим для розуміння того, як ця служба може впливати на життя військових та їхні сім'ї під час воєнних конфліктів. Воно дозволить краще зрозуміти роль капеланів, їхніх методів роботи з військовими в бойових умовах, а також допоможе знайти способи покращення цієї служби.

Ступінь наукової розробленості. Упродовж останніх років проблема душпастирської роботи досліджувалася багатьма українськими науковцями. Зокрема Ю. Бураков аналізує історичні передумови та функціонування капеланства в українських збройних

формуваннях [1]. Плідними є праці Л. Владиченко щодо виникнення й упровадження капеланства за доби незалежності в Україні та особливостей інституту військового капеланства в сучасній польській армії [2]. Важливими є роботи О. Ворощука про використання досвіду країн НАТО щодо впровадження капеланства в українській армії [3]. Комплексне дослідження закордонного досвіду та перспектив капеланства в Україні С. Здіорука [4] Варто згадати роботи А. Томчука [13], С. Филипчука [14] щодо душпастирської діяльності в зоні АТО.

Невирішені питання, порушені в статті. У такий спосіб капеланство як соціальний інститут досліджувалося з погляду виникнення та задоволення релігійних потреб військовослужбовців. Також важливою частиною наукових досліджень було з'ясування важливості та необхідності впровадження капеланства в структуру української армії. Проте вплив капеланства на стабільність та ефективність політичних інституцій та організацій висвітлено не повністю, особливо це стосується дослідження функціонування священнослужителів у бойових умовах у структурі капеланської служби в ЗС України. Упровадження капеланства в ЗСУ є довгим і складним процесом, що триває дотепер. Однак, зважаючи на досягнення конкретних юридичних та фактичних рішень у цьому питанні, є доцільним дослідити практичну ефективність капеланства як частини армійського механізму в умовах війни. Причому важливо зосередитися саме на питанні впливу роботи капеланів на стабільність та ефективність державних структур, зокрема збройних сил. У цьому дослідженні аналіз капеланства здійснено через компаративний аналіз із країнами й арміями світу, де це явище є стабільним та системним, або ж є паралелі з українськими реаліями щодо його інтеграції в армійську структуру. Тобто з країнами, де цей вплив ми можемо простежити й екстраполювати на український ґрунт.

Мета статті – системне дослідження капеланства в армії з погляду впливу на стабільність державних інституцій та організацій, а саме Сил оборони України.

Для досягнення мети дослідження необхідно виконати такі **завдання**: 1) проаналізувати особливості процесу виникнення капеланства в конкретній країні; 2) з'ясувати особливості імплементації капеланства в конкретну військову структуру; 3) дослідити особливості впливу капеланства на стабільність збройних сил як державного інституту в умовах війни.

Компаративний аналіз українських реалій упровадження капеланства в структуру збройних сил здійснено через аналіз інституції капеланства в США та Республіці Польща. Вибір цих країн зумовлений системним підходом до запровадження душпастирської опіки в армійській структурі та близькістю поставлених завдань, існуючих умов відносно української дійсності. Також важливим є те, що ці країни є одними з найбільш близьких союзників у війні проти російської агресії, а отже, з ними можливий ефективний діалог та обмін досвідом на практичному рівні.

Виклад основного матеріалу. Український варіант капеланства стовідсотково не відповідає ні американському, ні польському. Якщо ми беремо американську армію, то тут можемо говорити про еволюційний, навіть природний процес утвердження капеланства в збройних силах. Адже цей процес розпочався з виникненням самої держави й супроводжує американську державу протягом всієї історії. У 1775 році конгрес США затвердив нові військові статuti, де капеланство було частиною армійського механізму. Однак, для інституалізації знадобилося декілька поколінь й більше 100 років, лише в 1918 році капеланство отримало законодавче регулювання та закріплення своєї структури, яка загалом відповідає сучасній [16]. Його виникнення пов'язано з необхідністю задоволення природних релігійних потреб військовослужбовців. Американський підхід до капеланства є системним та еволюційним, за сотні років воно стало невід'ємною частиною збройних сил та американської держави загалом.

У польській армії є давня традиція капеланства, однак польська держава була знищена під час трьох поділів Польщі, і на середину XIX століття регулярної польської армії не існувало навіть частково. Фактично майже сто років до відновлення польської держави в 1920-

х роках ми не можемо говорити про еволюцію капеланства в польському війську, якого фактично не існувало. Звісно капеланство було відновлено в 1920-х роках, однак існувало лише до закінчення другої світової війни [18].

Коли Польща позбулася радянського впливу, відповідно було відновлено капеланство. Польський досвід реновації капеланства цікавий в українських реаліях саме з погляду глобального підходу до впровадження капеланства в армію, яка тривалий історичний період була позбавлена зав'язків з релігійними інституціями.

У межах цього дослідження капеланство розглядається як релігійна інституція, убудована в структуру держави. Ми не можемо казати про якусь традицію участі священників у регулярних збройних формуваннях саме української держави до 1990-х років. Історично витоки українського капеланства можна як мінімум знайти в козацькій гетьманській державі, але справа в тому, що остаточно гетьманська держава була знищена в другій половині XVIII століття. Практично ми можемо казати про два століття відсутності регулярних українських військ, оскільки була відсутня українська держава. Відповідно не відтворювалися не лише державницька та військова традиції, а й релігійні інституції в контексті військової структури.

Активна діяльність із провадження капеланства розпочалася з 1990-х років, коли Україна отримала незалежність. Власне цей процес був довготривалим, але водночас і послідовним. Розпочалося все не з тотального впровадження, як це сталося в Польщі, а з суспільно-наукової дискусії щодо цього питання. Фактично релігійні організації просуvalи свою позицію щодо імплементації священнослужителів у структуру збройних сил. Проводилися наукові конференції та соціологічні дослідження, що засвідчували релігійність громадян та військовослужбовців. Наголос робився на тому, що більша частина військових або виступають за необхідність впровадження душпастирської опіки в армії, або ж позитивно ставляться до запровадження такої служби [3].

Структурно найбільші релігійні організації готувалися до майбутнього впровадження капеланства та прагнули проводити систематичну роботу в збройних силах, відповідні підрозділи були створені в кінці 1990-х – на початку 2000-х років. Зокрема в УПЦ було створено Синодальне управління із взаємодії зі Збройними силами та іншими військовими формуваннями України; в УПЦ КП створено Синодальне управління духовно-патріотичного виховання у зв'язках зі Збройними силами та іншими військовими формуваннями України; в УГКЦ було створено Департамент патріаршої курії УГКЦ у справах душпастирства силових структур України.

Перепоною для утвердження капеланства вважалася поліконфесійність українського суспільства. Однак, як показав перебіг подій, українські церкви виявили бажання та здатність домовлятися з принципових питань щодо впровадження капеланської служби. Про що свідчать числені міжконфесійні організації, створені для функціонування капеланства. Однак напружена конфліктна ситуація між православними церквами в Україні, зокрема між УПЦ та УПЦ КП усе ж таки впливала й впливає на впровадження капеланства. Власне, це конфлікт вже між УПЦ та ПЦУ. Відповідно держава та конкретні чиновники не поспішали брати на себе відповідальність за можливу ескалацію релігійного конфлікту, яка, очевидно, не додала б політичних балів.

Однак, утвердження капеланства було пов'язано з явищем децентралізації релігійного життя в Україні. Мається на увазі насамперед особливості реєстрації релігійних організацій в Україні. Відповідно до українського законодавства церква (конфесія) загалом не реєструється як юридична особа, що вміщує в себе окремі частини, зокрема парафії (релігійні громади). В Україні реєструються або релігійні центри (наприклад ПЦУ, УГКЦ і т. д.), або ж конкретні релігійні громади. І вже останні обирають підпорядкування відносно релігійного центру. Водночас сама церква (конфесія) себе сприймає як цілісну організаційну структуру, що складається з релігійних громад (парафій) і різних ієрархічних та територіальних утворень. Хоча держава юридичну особу визнає лише за окремими релігійними центрами та релігійними громадами.

Для того, щоб священнослужителі брали участь у житті військовослужбовців, не обов'язково давати дозвіл релігійним центрам. Тобто чиновникам не треба брати на себе відповідальність і казати: ми віддаємо певній церкві право служіння в збройних силах. А найголовніше, що все, що не заборонено законом є дозволеним, і відповідно ніщо не забороняє главам релігійних громад (парафіям) та священнослужителям співпрацювати зі збройними силами для задоволення потреб військовослужбовців. І саме тут стався процес природного проникнення священнослужителів у Збройні сили України. Спочатку священнослужителі могли відкрити храм або здійснювати таїнства в окремому виділеному приміщенні на території військової частини для задоволення релігійних потреб військовослужбовців. Керівництво військової частини не наказувало всім ходити до церкви, однак дозволяло побудову храму чи обладнання певного приміщення. Поступово це сприяло позитивному сприйняттю капеланства в суспільній свідомості та почало ставати буденністю на кшталт храмів в університетах, куди люди можуть ходити за бажанням.

За цим процесом повільно підтягувалася законодавча база – нормативне врегулювання душпастирства в армії. Зокрема у 2011 році наказом Міністра оборони було затверджено Концепцію душпастирської опіки в Збройних силах України [9]. Фактично ці нормативні акти повторювали чинну законодавчу базу стосовно свободи совісті та віросповідання й не вносили нічого принципово нового. Однак сама тенденція взаємодії була позитивна.

У цьому контексті необхідний був поштовх для того, щоб капеланство стало соціальним інститутом та частиною військової організації. Цим поштовхом стала потреба в капеланстві як невід'ємній частини збройних сил. Така потреба була народжена війною 2014 року. Виявилось, що спілкування між священнослужителем та військовослужбовцями, які відчувають свої релігійні потреби й хочуть їх задовольнити, сприяє більш ефективному функціонуванню збройних сил.

Власне це й слугувало тому, що держава більш енергійно, ніж у попередні часи підійшла до питання імплементації капеланства в армійську структуру. У 2014 році Кабінет Міністрів України затвердив розпорядження «Про службу військового духовенства (капеланську службу)», у якому зобов'язав Міністерство оборони, МВС та Прикордонну службу розробити нормативну базу щодо відбору та навчання капеланів [11]. Відповідні накази були прийняті у 2015 та 2016 роках [8]. Фактично військовим частинам дали право укладати з священнослужителями трудові договори на здійснення душпастирської опіки військовослужбовців. Звісно, це була лише ланка в становленні капеланства, але принаймні вона нормативно регулювала питання присутності капеланів у війську, їх обов'язків та матеріального забезпечення. У цьому варіанті капелани були фізичними особами без статусу військовослужбовця чи офіцерського звання. Держава легалізувала та врегулювала фактичну присутність капеланів у збройних силах як цивільних працівників. Держава не забороняла різним релігійним організаціям подавати заявки на капеланство, однак залишала за собою право відбирати людей, які будуть здійснювати діяльність у збройних силах.

Останньою віхою утвердження капеланства в армійській структурі стало прийняття у 2022 році Закону України «Про службу військового капеланства» [10]. Закон утверджує капеланство як інституцію в структурі ЗСУ, МВС, Національної гвардії та Прикордонної служби, визначаючи основні права та обов'язки. Важливо зазначити, що нарешті капелан – це особа, яка уклала контракт про проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу.

У такий спосіб українська модель виникнення капеланства та його інтеграція у військову структуру частково поєднує досвід, з одного боку, Польщі, де це відбулося швидко у формі відновлення їхньої традиції капеланства, а з іншого, еволюційного процесу утвердження капеланства в США. Лише необхідно зазначити, що процес формування капеланства як інституції в українській армії не завершений. Цей процес інтенсивно триває, і ту еволюцію, яку капеланство пройшло в США за два століття, Україна змушена буде пройти за 3–4 десятиліття, фактично період російсько-української війни та найближчі роки поствоєнного

періоду стануть підсумковими в інституціональному й організаційному формуванні капеланства.

Питання імплементації капеланства у військову структуру ми будемо розглядати з позиції створення структури управління капеланської служби у війську, а також через призму повноважень та чисельності капеланів. В армії США мінімум 1 капелан на 1200 військовослужбовців [4], у Республіці Польща в середньому один капелан на 1000 військовослужбовців [12]. Українське законодавство постулює, що чисельність капеланів не може становити менше 0,15 відсотка граничної чисельності [10], тобто один капелан на 650–700 військовослужбовців.

Ми навряд чи зможемо отримати достовірну інформацію про те, чи заповнений штат капеланів у Силах оборони на 2023 рік. Тому, що кількість військовослужбовців, під час воєнного стану, публічно не розголошується. Навіть цифри, оприлюднені до 2022 року, не завжди були достовірними. Зокрема, дані, які надають релігійні організації щодо кількості капеланів можуть бути завищеними. За інформацією мас-медіа, які посилаються на офіційні джерела державних органів, кількість капеланів перебувала в районі 100 осіб, навіть по штатному розпису були різні дані: від 102 до 130 посад.

Щодо організаційної структури, то тут ситуація така: у збройних формуваннях США є досить сувора ієрархія. Існують посади головного капелана в різних родах збройних сил, які мають звання генерал-майора або контр-адмірала військово-релігійної служби. Така посада існує в Сухопутних силах (United States Army), Військово-морських силах (United States Navy) та Військово-повітряних силах (United States Air Force) [4, с. 5]. Звісно треба пам'ятати, що США є мультикультурною країною. У цьому контексті М. Козловець слушно зазначає, у праці присвяченій єдності суспільства в умова сучасності, що «одна з суттєвих характеристик мультикультурного суспільства – заперечення ієрархії культур, культурного поділу на центр і периферію» [5, с. 465]. Відповідно в американській системі капеланства не заперечується конфесійна різноманітність. Зокрема існують навіть мусульманські та буддистські капелани.

Ця система постала еволюційним шляхом, спираючись на практичну ефективність. І дійсно наявність одного керівника капеланської служби незалежно від його конфесійної приналежності буде сприяти централізації та ефективності такої структури зокрема та армійського механізму загалом. Оскільки існує специфіка завдань родів військ, то і структура капеланства має відповідати умовам у яких вони здійснюють свою службу. На цей момент права та обов'язки капелана в американській армії конкретизовано. Звісно це позбавляє певної креативності, але з іншого боку додає однострій та дисципліну. Практичний досвід ведення бойових дій підтверджує ефективність такої моделі. Під час війни капелани мають перебувати на передньому краї з солдатами та офіцерами, оскільки їхня роль для стабільності й керованості військового підрозділу зростає. Наприклад, під час війни у В'єтнамі (1965–1968 роки), 70 відсотків американських капеланів служили в зоні конфлікту [4].

У польському варіанті капеланська служба структурована залежно від конфесійної належності. У структурі Війська Польського існують: Польовий ординаріат Війська Польського, утворений римо-католицькою церквою; Православний ординаріат Війська Польського, утворений Польською православною автокефальною церквою, та Євангельське військово-душпастирство, утворене Євангельсько-аугсбургською церквою [17]. Найбільшим ординаріатом є католицький. Ця система очевидно не схожа на американську, вона у значно копіює систему капеланства в Німеччині, де існують центри управління капеланством залежно від релігійної організації.

Власне, коли ми переходимо до функцій капеланства, то слід відзначити, що за функціями це близькі організації і в Польщі, і в США. Тобто капелан має забезпечувати релігійні потреби військовослужбовців, надавати їм морально-психологічний підтримку, а також працювати разом з командиром та забезпечувати задовільний морально-психологічний клімат і виконання наказів. За стандартом капелани не носять зброю та не є комбатантами,

однак у США капеланів запрошують на військові наради. Також капелани мають не лише отримати спеціалізовану освіту але й пройти звичайний військовий вишкіл (3 місяці) [4, с. 5].

Організаційна структура українського капеланства перебуває на стадії формування й еволюційних змін. В Україні немає жорсткої системи підпорядкування та внутрішньої ієрархічної структури капеланства. Фактично в законі зазначено, що Служба військового капеланства підпорядковуються безпосередньо Головнокомандувачу Збройних Сил України, Командувачу Національної гвардії України, керівникам інших утворених відповідно до законів України військових формувань, Голові Державної прикордонної служби України [10].

Виписані стандартні повноваження капеланів: здійснення душпастирської опіки, консультивання військового командування з релігійних питань, релігійно-просвітницька робота, соціально-добродійна діяльність, задоволення духовно-релігійних потреб, виконання заходів морально-психологічного забезпечення [10]. Зважаючи на штатну структуру (один капелан на 600–700 осіб або на один батальйон), здійснювати ці функції на рівні батальйону може бути проблематично.

Наскільки ефективно капеланська служба впливає на стабільність державних інститутів? Ми розглядаємо армію як структурну частину держави. В Україні виникнення й функціонування капеланства пов'язано безпосередньо з практичним його застосуванням в умовах війни. Тобто з 2014 року відбулася інтенсифікація процесів становлення та розвитку капеланської служби. Звичним для священнослужителів став виїзд у військові підрозділи, які перебувають на бойовому завданні. Існує багато медійних історій перебування священнослужителів у військових підрозділах у найгарячіших точках АТО, що свідчить про масовість таких процесів [15].

Особливо відбулася інтенсифікація діяльності військових капеланів з початком повномасштабної російсько-української війни у 2022 році. Постає потреба безпосередньої комунікації з солдатами та офіцерами щодо питання мотивації, психічного здоров'я, духовних потреб. Очевидно, що один капелан не може поставити в чергу 1000 охочих, котрі будуть з ним спілкуватися в умовах бойових дій на лінії зіткнення. Також не кращим буде варіант публічного виступу перед усіма одночасно з метою душпастирської опіки та виховної роботи. Дистанційний виступ з використанням технічних засобів не можливий, зважаючи на особливості, де відбуваються події, також це з боку безпеки не є виправданим. Відповідно ефективна практика впливу капеланів на стабільність збройних сил і конкретних солдатів реалізується через польову роботу конкретних священників, які формують власні індивідуальні підходи до реалізації своєї мети як військових капеланів. Тобто закон не зобов'язує їх обов'язково їхати до кожного військовослужбовця, котрий перебуває на лінії зіткнення, і вирішувати його проблеми. Однак закон і не забороняє це робити.

В Україні набуває поширення тренд, коли капелани безпосередньо виїжджають на лінію зіткнення та фактично мігрують окремими військовими підрозділами. Мається на увазі, що вони пересуваються між підрозділами певного батальйону й на місці (у бліндажі, в окопі) спілкуються з військовослужбовцями. Лише у такий спосіб удається ефективно вибудувати зв'язок між капеланством як майбутньою традиційною інституцією та безпосередньо солдатами й офіцерами. Так капеланство може загалом вплинути на стабільність армії як державної інституції. Є багато медійних прикладів такої діяльності. Особливо багато акаунтів капеланів, які працюють у бойових умовах, у соціальних мережах (Tik-Tok, Instagram). Причому священнослужителі перебувають у найнебезпечніших точках, наприклад, у Бахмуті, наражаючись на реальну небезпеку разом з бійцями. Такі випадки не поодинокі, а стали трендом. Ми не можемо в рамках цього дослідження згадати більшість, однак зосередимося на симптоматичних та сутнісних аспектах.

Зокрема про військового капелана Марка Купченка, який безпосередньо перебуває зі своїми бійцями в Бахмуті, німецька агенція DW та французька BFM TV навіть зняли відеорепортажі. Цей капелан надає різнопланову підтримку для військовослужбовців: загальні розмови, здійснення таїнств, відповіді на конкретні питання не лише релігійного характеру,

які безпосередньо пов'язані з виховною роботою в підрозділі [6]. Тобто капелани виконують не лише релігійну душпастирську опіку, а й здійснюють заходи морально-психологічного забезпечення. Наприклад, симптоматичним є відео, де капелан відповідає на питання бійця нацгвардії: «Як зрозуміти християнство, якщо росіяни теж зуть себе християнами, і на чій стороні тоді Бог?» [6].

Капелан Марко по пунктах розкладає в чому суть і відмінність українців від росіян. Наголошує, що росіяни є лицемірами й несправжніми християнами. Зокрема, оглядово знайомить з богословською теорією справедливої війни, зазначаючи, що війна є справедливою, якщо вона є останнім аргументом, офіційно визнаною, оборонною, метою війни має бути мир, а не повне фізичне знищення ворога, також має бути великодушне ставлення до ворога (полонених). І так обґрунтовує справедливість і необхідність збройного спротиву українців, підкреслюючи, що росіяни за цими критеріями не є справжніми християнами. Неспроможність Росії перемогти українців є свідченням того на чиему боці справедливість та Бог. Такі слова, почуті не з екрану телевізора і не за 500 кілометрів від лінії фронту, а безпосереднього в бліндажі чи окопі на лінії зіткнення, справляють потужне враження. Це справді здатне підняти морально-психологічний дух у окремого солдата та в підрозділі загалом. На підтвердження цього наведемо думку О. Предко, яка в праці, присвяченій релігійній вірі, слушно зауважує, що «людина здатна, з одного боку, задавати собі питання про власне місце й призначення у світі, а з іншого – залежно від відповіді на це питання обирати з-поміж можливих варіантів способів власної реалізації», що є особливо важливим для морально-психологічного стану військових [7].

Таке явище можна назвати «баражуючим капеланством», оскільки діяльність капеланів полягає в тому, що вони мігрують між окремими невеликими військовими підрозділами та здійснюють свої функції, пов'язані не лише з релігійною, духовною опікою, а й з морально-психологічним забезпеченням військовослужбовців.

Це є надзвичайно важливим з погляду управління та морально-психологічного забезпечення. Частими є скарги солдатів на те, що вони на позиціях знаходяться без офіцерів і відчують себе покинутими. Причому такі ситуації існують і з українського боку, і з російського. Тобто подекуди відсутня ефективна комунікація солдатів з офіцерським складом. Такий стан речей призводить до недовіри підлеглих до командування, що може призвести до невиконання наказу або дезертирства.

Наявність у бойовому підрозділі капелана, котрий має офіцерський статус та посаду, забезпечує додатковий канал комунікації між солдатами та командним складом. Звісно, цю функцію за військовим статутом мають виконувати сержанти, але реальний світ не завжди відповідає ідеальному. І капелан може принаймні частково виправити можливі недоліки роботи сержантів та офіцерів як своєю присутністю, так і участю в морально-психологічному забезпеченні та комунікації між солдатами й офіцерами. Власне капелан стає частиною управлінського механізму в армії.

Так ми підходимо до того, що український варіант капеланства, який ще формується, напевно прийде до американської управлінської моделі, де буде субординація капеланів не за релігійною ознакою, а за родами військ. У сучасному західному світі та в Україні належність людини до певної конфесії не завжди чітко визначена й усвідомлена. Відповідно в екстремальних бойових умовах людина може спілкуватися як з греко-католицьким, православним, так і з протестантським священнослужителем, незалежно від його конфесії.

Проте для реалізації таких завдань буде необхідна модернізація капеланства як структурного елементу збройних сил. Зокрема, стало б доцільним, якби капелани були зобов'язані виїжджати безпосередньо в зону бойових дій і бути прикріпленими якщо не за окремим відділенням, то як мінімум за ротою.

Звісно в армії США та Польщі такої необхідності немає тому, що вони переважно мають справу з експедиційними місіями, у яких є свої особливості. Так, польський капелан Збігнев Кемпа наголошує, що його місія в Афганістані полягала в тому, що під час певної

кризи (утрати товаришів, загрози життю під час відправки на складне завдання і т. д.) солдати звертаються до капелана за духовною опікою [12]. Капелан відповідно їх консультував і духовно підтримував.

Сполучені Штати, звичайно, стикалися з довгими війнами, які не можна назвати експедиційними операціями, хоча б зважаючи на тривалість і чисельність збройних сил, що брали участь у військових операціях. Проте капеланська служба не потребувала значної модернізації та зміни штатного розпису, оскільки американська армія має апробовані традиції управління, рекрутингу та виховання особового складу. Власне, капеланство є лише одним із багатьох елементів армійського механізму.

Очевидно, що під час війни капеланська діяльність має свої особливості, ніж у мирний час. Відповідно, якщо змінюється структура збройних сил, їхня чисельність, то має змінюватися й кількість та функціонал капеланів. Звісно, наявність капелана в кожній роті в мирний час не є виправданою, однак у військовий час така кількість необхідна для задоволення релігійних потреб військових, для морально-психологічного забезпечення, покращення комунікації солдатів з командуванням. Ця думка стає особливо обґрунтованою, зважаючи на аналіз діяльності «мігруючих» капеланів, котрі безпосередньо працюють з особовим складом військових підрозділів на лінії зіткнення.

Доцільно під час військового стану мати нормативні основи для збільшення штату капеланів. Немовби як на підставах «мобілізації», але звичайно мобілізація в лапках, оскільки такий процес доукомплектації військових підрозділів має бути пов'язаний і з добровільним вибором священнослужителів, і з рішенням керівників релігійних конфесій. Поповнення складу капеланської служби під час війни має бути нормальним явищем, що підвищує якість та ефективність підрозділів і Сил оборони України загалом. Фактично за такого підходу армія не просто отримує священнослужителя у військовому підрозділі, вона отримує за функціоналом ще одного головного сержанта або молодшого офіцера, котрі допомагають командирі керувати підрозділом та забезпечувати його морально-психологічну стійкість.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Українське капеланство за нетривалий проміжок часу пройшло послідовні еволюційні етапи становлення, що сприяло виникненню й закріпленню саме тих функцій та особливостей, які були покликані до життя практичною необхідністю. Це стало причиною життєздатності та ефективності військових капеланів у воєнний час. В українських Силах оборони на російсько-українській війні капелани постають ефективним засобом морально-психологічної стійкості солдатів безпосередньо на лінії бойового зіткнення, а не лише в тилкових частинах. Вони є надзвичайно корисним й ефективним фактором та інструментом, що додає стабільності армійській структурі, запобігає дезертирству, сприяє субординації та виконанню наказів, є важливим елементом комунікації між солдатами та командирами. В українських реаліях інституція капеланства стала важливою перевагою на полі бою, якщо не панівною, то принаймні необхідною. Військове капеланство має всі передумови стати одним з основних елементів військової структури, який покращує управління та стабільність військових підрозділів. На сьогодні є недостатня кількість капеланів та ресурсів для забезпечення належної капеланської роботи. Подальші дослідження можуть допомогти знайти шляхи покращення фінансування та забезпечення необхідними ресурсами капеланів. У результаті наукових студій діяльності капеланства в умовах війни можна буде розробити кращі практики та рекомендації для забезпечення ефективної духовної підтримки військових.

Список використаних джерел та літератури

1. Бураков Ю. В., Томчук Ю. В. Відродження капеланства в сучасному українському війську. *Військово-науковий вісник*. 2021. Вип. 36. С. 27–44. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2021_36_4 (дата звернення: 14.03.2023).

2. Владиченко Л. Інститут військового капеланства в Збройних силах Польщі. *Схід: аналіт.-інформ. журн.* Київ. 2013. № 5. С. 178–182. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2013_5_34 (дата звернення: 14.03.2023)
3. Ворошук О. М. Розвиток військово-релігійних відносин в Україні (1994–2004 рр.). *Воєнно-історичний вісник*. Київ. 2019. №4 (34). С. 116–127.
4. Здіорук С. Служба військових капеланів у воєнній організації української держави: необхідність, можливості та перспективи. *Гуманітарний розвиток*. 2014. №5. С. 122–151. Режим доступу: www.niss.gov.ua/content/articles/files/Kapelany-3aa20.pdf (дата звернення: 14.03.2023).
5. Козловець М. А. Мультикультуралізм і проблема єдності суспільства. *XX століття – етнонаціональний вимір та проблеми Голокосту: [зб. наук. пр. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., 22–23 жовт. 2010 р., Житомир]*. 2011. С. 465.
6. Купченко М. «Як зрозуміти християнство, якщо росіяни теж зуть себе християнами, і на чийй стороні тоді Бог?». *Сторінка в TikTok*. Режим доступу: <https://vm.tiktok.com/ZMYaoGMkU/> (дата звернення: 14.03.2023).
7. Предко О. І. Феномен релігійної віри: сенсожиттєвий вимір. *Наукові праці. Філософія*. 2017. № 288. С. 47.
8. Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у ЗС України. Наказ Міністерства оборони України від 14 грудня 2016 р. № 685. (2016). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0010-17#Text> (дата звернення: 14.03.2023).
9. Про затвердження Концепції душпастирської опіки у ЗС України. Наказ Міністра Оборони України від 22 квітня 2011 р. №220. Режим доступу: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyuu/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-min-isterstvi-oboroni-ukraini/normativni-dokumenty-ta-metodichni-rekomendaczii/2014/07/08/konczepczyia-dushpastirskoi-opiki-u-zbrojnih-silah-ukraini/> (дата звернення: 14.03.2023).
10. Про службу військового капеланства Закон України від 30.11.20221 р. №1915-IX. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text> (дата звернення: 14.03.2023).
11. Розпорядження від 2 липня 2014 р. № 677-р Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npras/247489978> (дата звернення: 14.03.2023).
12. Савицький Ю. Капелани не носять зброї, але вмюють з нею поводитися – священники польської армії. *Радіо свобода*. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/26856776.html> (дата звернення: 14.03.2023).
13. Томчук О. Волонтерська душпастирська служба в зоні АТО. *Військово-історичний меридіан*. 2018. № 18. С. 121–130.
14. Филипчук С. В. Досвід капеланства в умовах АТО. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичне релігієзнавство*. 2015. Вип. 12. С. 161–169. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NznuoairD2009_2015_12_16 (дата звернення: 14.03.2023).
15. Швидко А. «Солдати в аеропорту готові були за цей символ віддати життя» – капелан Кравець. *Радіо Свобода*. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/27176065.html> (дата звернення: 14.03.2023).
16. Honeywell R. Chaplains of the United States Army. *Office of the Chief of Chaplains, Department of the Army*. Washington, 1958. Режим доступу: <https://chaplainkit.files.wordpress.com/2014/04/usarmychaplaincyhistory-chaplainsoftheusarmy.pdf> (дата звернення: 14.03.2023).
17. Instrukcja Biskupa Polowego o strukturze duszpasterskiej Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego. *Ordynariat Polowy w Polsce*. Режим доступу: http://www.ordynariat.wp.mil.pl/pl/138_596.html (дата звернення: 14.03.2023).
18. Przybylski M. Wielkopolscy wojskowi kapelani pomocniczy 1919-1939. *Przegląd Wielkopolski*. Poznań. 2012. № 96. S. 23–29. Режим доступу: http://repozytorium.amu.edu.pl:8080/bitstream/10593/14111/1/Marek_Przybylski_Wielkopolscy_wojskowi_kapelani_pomocniczy_w_latach_1919-39.pdf (дата звернення: 14.03.2023).

References (translated & transliterated)

1. Burakov, Yu. V., Tomchuk, Yu. V. (2021). Vidrozhennia kapelanstva v suchasnomu ukrainskomu viisku [Revival of chaplaincy in the modern Ukrainian army]. *Viiskovo-naukovyi visnyk*. Vyp. 36. 27–44. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vny_2021_36_4 [in Ukrainian].
2. Vladychenko, L. (2013). Instytut viiskovoho kapelanstva v Zbroinykh cylakh Polshchi [Institute of Military Chaplaincy in the Armed Forces of Poland]. *Skhid: analit.-inform. zhurn. Kyiv*, 5, 178–182. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2013_5_34 [in Ukrainian].

3. Voroshchuk, O. M. (2019). Rozvytok viiskovo-relihiinykh vidnosyn v Ukraini (1994–2004 rr.) (The Development of Military-Religious Relations in Ukraine (1994–2004)). *Voienno-istorychnyi visnyk*. Kyiv, 4 (34), 116–127 [in Ukrainian].
4. Zdioruk, S. (2014). Sluzhba viiskovykh kapelaniv u voienii orhanizatsii ukrainskoi derzhavy: neobkhdnist, mozhlyvosti ta perspektyvy (The Service of Military Chaplains in the Military Organization of the Ukrainian State: Necessity, Opportunities and Prospects). *Humanitarnyi rozvytok*, 5, 122–151. Retrieved from: www.niss.gov.ua/content/articles/files/Kapelany-3aa20.pdf [in Ukrainian].
5. Kozlovets, M. A. (2011). Multykulturalizm i problema yednosti suspilstva [Multiculturalism and the problem of social unity]. *XX stolittia – etnonatsionalnyi vymir ta problemy Holokostu: [zb. nauk. pr. za materialamy mizhnar. nauk.-prakt. konf., 22–23 zhovt. 2010 r., Zhytomyr]*, 465 [in Ukrainian].
6. Kupchenko, M. «Yak zrozumity khrystianstvo, yakshcho rosiiani tezh zvut sebe khrystyianamy, i na chyii storoni todi Boh?» ["How do you understand Christianity if Russians also call themselves Christians, and whose side is God on?"]. Storinka v TikTok. Retrieved from: <https://vm.tiktok.com/ZMYaoGMkU/> [in Ukrainian].
7. Predko, O. I. (2017). Fenomen relihiinoi viry: sensozhyttievyi vymir [The phenomenon of religious faith: a meaningful dimension]. *Naukovi pratsi. Filozofia*, 288, 47 [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro sluzhbu viiskovoho dukhovenstva (kapelansku sluzhbu) u ZS Ukrainy [On approval of the Regulation on the service of military clergy (chaplaincy service) in the Armed Forces of Ukraine]. Nakaz Ministerstva obrony Ukrainy vid 14 hrudnia 2016 r. №685. (2016). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0010-17#Text> [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Kontseptsii dushpastyrskoi opiky u ZS Ukrainy [On approval of the Concept of Pastoral Care in the Armed Forces of Ukraine]. Nakaz Ministra Obrony Ukrainy vid 22 kvitnia 2011 r. №220. Retrieved from: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-min-isterstvi-oboroni-ukraini/normativni-dokumenty-ta-metodichni-rekomendaczii/2014/07/08/konczepczija-dushpastirskoi-opiki-u-zbrojnih-silah-ukraini/> [in Ukrainian].
10. Pro sluzhbu viiskovoho kapelanstva Zakon Ukrainy vid 30.11.20221 r. №1915-IX [On the Service of Military Chaplaincy Law of Ukraine of 30.11.20221 No. 1915-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#> [in Ukrainian].
11. Rozporiadzhennia vid 2 lypnia 2014 r. № 677-r Pro sluzhbu viiskovoho dukhovenstva (kapelansku sluzhbu) u Zbroinykh Sylakh, Natsionalnii hvardii ta Derzhavnii prykordonnii sluzhbi [Order of July 2, 2014, No. 677-r On the Service of Military Clergy (Chaplaincy) in the Armed Forces, the National Guard and the State Border Guard Service]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/247489978> [in Ukrainian].
12. Savytskyi, Yu. Kapelany ne nosiat zbroi, ale vmiut z neiu povodytysia – sviashchenyky polskoi armii [Chaplains do not carry weapons but know how to handle them – Polish army priests]. *Radio svoboda*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/26856776.html> [in Ukrainian].
13. Tomchuk, O. (2018). Volonterska dushpastyrska sluzhba v zoni ATO [Volunteer pastoral service in the ATO zone]. *Viiskovo-istorychnyi merydian*, 18, 121–130 [in Ukrainian].
14. Fylypchuk, S. V. (2015). Dosvid kapelanstva v umovakh ATO [Experience of chaplaincy in the ATO]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Seriya: *Istorychne relihiieznavstvo*, 12, 161–169. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NznuoairD2009_2015_12_16 [in Ukrainian].
15. Shvydko, A. «Soldaty v aeroportu hotovi buly za tsei symvol viddaty zhyttia» – kapelan Kravets ["The soldiers at the airport were ready to give their lives for this symbol" – Chaplain Kravets]. *Radio Svoboda*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/27176065.html> [in Ukrainian].
16. Honeywell, R. (1958). Chaplains of the United States Army. *Office of the Chief of Chaplains, Department of the Army*. Washington. Retrieved from: <https://chaplainkit.files.wordpress.com/2014/04/usarmychaplaincyhistory-chaplainsoftheusarmy.pdf>
17. Instrukcja Biskupa Polowego o strukturze duszpasterskiej Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego / Ordynariat Polowy w Polsce. Oficjalna strona internetowa. Retrieved from: http://www.ordynariat.wp.mil.pl/pl/138_596.html [in Polish].
18. Przybylski, M. (2012). Wielkopolscy wojskowi kapelani pomocniczy 1919-1939. *Przegląd Wielkopolski*. Poznań, 96, 23–29. Retrieved from: http://repozytorium.amu.edu.pl:8080/bitstream/10593/14111/1/Marek_Przybylski_Wielkopolscy_wojsko_wi_kapelani_pomocniczy_w_latach_1919-39.pdf [in Polish].

Статтю отримано 20.01.2023 року.

Прийнято до друку 02.03.2023 року.

Ірина Панчук,
доктор філософських наук,
доцент кафедри філософії
Рівненського державного гуманітарного університету
ORCID:0000-0001-6301-4280
panchuk79@ukr.net
Оксана Чорна,
аспірантка кафедри філософії
Рівненського державного гуманітарного університету
ORCID:0009-0006-9951-1506
samsj4oki876@gmail.com

ПЕРЕМИШЛЬСЬКА ЄПАРХІЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НА ІЄРАРХІЧНОМУ РІВНІ

Перемишльська єпархія – це колишня церковно-адміністративна одиниця Греко-католицької церкви, що була утворена в XVII столітті. Після реорганізації Греко-католицької церкви в Польщі 1996 р. була реорганізована в архієпархію Перемишля та Варшави. У статті здійснено ретроспективний аналіз організаційної побудови Перемишльської єпархії ГКЦ на управлінсько-адміністративному рівні, що був побудований за ієрархічним принципом. Закцентовано увагу на тому, що друга половина ХІХ століття функціонування Перемишльської єпархії ГКЦ на ієрархічному рівні ознаменована роллю духовенства як активної суспільної сили, яке відіграло роль організатора громадсько-культурного життя, користувалося авторитетом серед населення і мало на останніх великий вплив. Зокрема, єпархія мала свою систему управління, на чолі якої стояв єпископ (у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. на перемишльському владичому престолі перебувало сім єпископів) і при якому діяли колегіальні органи – капітула, консисторія, церковний суд.

Суспільне тло другої половини ХІХ ст., після «Весни народів» і заснування Головної Руської Ради, характеризується черговим етапом національного відродження, зростає національно-культурна свідомість українців. Для Греко-Католицької церкви це був період активних пошуків свого місця в суспільстві, у ході яких переоцінювались уявлення про громадські обов'язки, форми та методи релігійної діяльності. На території єпархії активізувалося культурно-просвітницьке життя: було відновлено Перемишльську капітулу; відкрито духовну семінарію, училища, школи, гімназійні інститути та благодійні товариства; побудовано інститути для дівчат, біблійні товариства «Єпархіяльна поміч», «Інститут вдів і сиріт по священниках», видавався щорічний єпархіальний вісник.

Ключові слова: єпархія, деканат, єпископ, священник, капітула, консисторія та церковний суд.

Iryna Panchuk, Oksana Chorna. Diecezja przemyska Kościoła Greckokatolickiego w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku: specyfika funkcjonowania na poziomie hierarchicznym.

Eparchia przemyska to dawna jednostka kościelno-administracyjna Kościoła greckokatolickiego, która powstała w XVII wieku. Po reorganizacji Kościoła greckokatolickiego w Polsce w 1996 roku został on przekształcony w archidiecezję przemysko-warszawską. Artykuł zawiera retrospektywną analizę struktury organizacyjnej Diecezji Przemyskiej GCC na poziomie kierowniczym i administracyjnym, zbudowanej na zasadzie hierarchicznej. Zwrócono uwagę na fakt, że druga połowa XIX wieku funkcjonowania diecezji przemyskiej GCC na szczeblu hierarchicznym charakteryzowała się rolą duchowieństwa jako aktywnej siły społecznej, która

pełniła rolę organizatora życia publicznego i kulturalnego, cieszył się autorytetem wśród ludności i miał na nią wielki wpływ. W szczególności, eparchia posiadała swoją system zarządzania, na czele której stał biskup (w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku na przemyskiej katedrze zasiadało siedmiu biskupów), a funkcjonowały kolegialne organy - kapituła, konsystorz, sąd kościelny. Społeczne tło drugiej połowy XIX wieku, po „Wiosnie Ludów” i utworzeniu Głównej Rady Ruskiej, charakteryzuje się kolejnym etapem narodowego odrodzenia, rosną świadomość narodowo-kulturowa Ukraińców. Dla Kościoła Grekokatolickiego była to okres aktywnych poszukiwań swojego miejsca w społeczeństwie, w trakcie których przewartościowywano pojęcie obowiązków społecznych, formy i metody działalności religijnej. Na terenie eparchii aktywizowało się życie kulturalno-oświatowe: przywrócono kapitułę przemyską; otwarto seminarium duchowne, szkoły, instytucje gimnazjalne i stowarzyszenia charytatywne; wybudowano instytucje dla dziewcząt, towarzystwa biblijne „Eparchialna Pomoc”, „Instytut Dziewic i Sierot po Księżach”, publikowano coroczny eparchialny biuletyn.

Słowa kluczowe: eparchia, dekanat, biskup, ksiądz, kapituła, konsystorz i sąd kościelny.

Iryna Panchuk, Oksana Chorna. Przemyśl Diocese of the Greek Catholic Church of the Second Half of the 19th – early 20th century: Peculiarities of Functioning at the Hierarchical Level.

The Przemyśl eparchy is a former ecclesiastical and administrative unit of the Greek Catholic Church, which was formed in the 17th century. After the reorganization of the Greek Catholic Church in Poland in 1996, it was reorganized into the Archdiocese of Przemyśl and Warsaw. The article provides a retrospective analysis of the organizational structure of the Przemyśl Diocese of the GCC at the managerial and administrative level, which was built according to the hierarchical principle. Attention is focused on the fact that the second half of the 19th century of the functioning of the Przemyśl Diocese of the GCC at the hierarchical level was marked by the role of the clergy as an active social force, which played the role of an organizer of public and cultural life, enjoyed authority among the population and had a great influence on the latter. In particular, the diocese had its own management system, headed by a bishop (in the second half of the 19th – early 20th centuries, there were seven bishops on the throne of Przemyśl) and under which collegial bodies - the chapter, consistory, church court – operated. The social background of the second half of the 19th century, after the "Spring of Nations" and the foundation of the Main Russian Council, is characterized by another stage of national revival, the national and cultural consciousness of Ukrainians is growing. For the Greek Catholic Church, it was a period of active search for its place in society, during which ideas about public duties, forms and methods of religious activity were reevaluated. Cultural and educational life was intensified on the territory of the diocese: the Przemyśl Chapter was restored; open theological seminaries, colleges, schools, gymnasium institutes and charitable societies; institutes for girls, Bible societies "Eparchial Help", "Institute of Widows and Orphans for Priests" were built, an annual diocesan bulletin was published.

Key words: diocese, deanery, bishop, priest, chapter, consistory and ecclesiastical court.

Актуальність дослідження. Нині, у час найскладніших випробувань для України та її громадян, в умовах російсько-української війни, незаперечно важливою постає роль священнослужителя як морального авторитету, порадника, утішника. Нині еталонний образ священника поєднує фізичні (сила, витривалість), духовні (смирнення, терпіння, готовність до страждання, любов) та професійні якості. Така функціональність актуалізується впродовж останніх років, передовсім з початком неоголошеної агресією 2014 року та анексією Росією частини українських територій, а з 24 лютого 2022 року – широкомасштабним нападом Російської Федерації.

Історично склалося, що значна частина духовенства на українських теренах була суспільно активним прошарком населення. У цьому процесі, поза сумнівом, особлива роль належить священству Перемишльської єпархії, яке відігравало роль організатора громадсько-культурного життя, користувалося авторитетом серед населення й здійснювало на своїх вірян

великий вплив. Суспільне тло на західноукраїнських теренах другої половини XIX ст., після «Весни народів» і заснування Головної Руської Ради, характеризувалося черговим етапом національного відродження, зростом національно-культурної свідомості українців. Для Греко-Католицької церкви це був період активних пошуків свого місця в суспільстві, у ході яких переоцінювались уявлення про громадські обов'язки, форми та методи релігійної діяльності, ролі духовного лідера. Останній аспект фокусує увагу на важливій місії організатора та керівника церковного життя єпархії. У цьому контексті **метою дослідження** постає аналіз особливостей функціонування Перемишльської єпархії на ієрархічному рівні. Важливим хронологічним етапом розгляду такої функціональності постає друга половина XIX – початок XX століття, як час важливих соціополітичних трансформацій українського соціуму на західноукраїнських теренах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Окремі аспекти життєдіяльності Перемишльської єпархії означеного хронологічного відтинку розглядаються в працях Р. Делятинського, І. Назарка, І. Чорновола, В. Осадчого та інших дослідників.

Виклад основного матеріалу. Єпископ як повновладний глава духовенства церковно-адміністративного устрою стояв на чолі системи управління Перемишльської єпархії. Важливим елементом ієрархічного, адміністративно-управлінського рівня організаційної структури Перемишльської єпархії були колегіальні органи – капітула (основною функцією була допомога єпископові в управлінні єпархією та участь в урочистих релігійних церемоніях), консисторія та церковний суд [15, с. 92]. Діяльність Єпископських капітул ґрунтувалася на основі окремих статутів, які затверджувалися Римським Апостольським Престолом (статут Перемишльської Єпископської капітули був затверджений ще в 1786 році) [12, с. 450].

Відповідно до канонічно-правових документів капітула складалася із трьох категорій членів – «крилошан»: прелати (архипресвітер, архидиякон, кустош, схоластик), соборні та почесні. Члени капітули мали вирішальний голос при виборі єпископа-помічника, запрошенні на вакантну посаду генерального вікарія, призначенні постійних синодальних екзаменаторів, розв'язанні майнових питань. Згідно з багатьма канонічно-правовими документами (конкордат 1857 р., статuti капітул, рішення Львівського синоду 1891 р.) у Перемишльській єпархії кількісний склад капітули налічував сім чоловік. У різні роки крилошанинами Капітули були: Лев Кордасевич (1851–1857 рр.), Іван Трулицький (1857–1863 рр.), Антоній Юзичинський (1863–1865 рр.), Григорій Шашкевич (1865–1869 рр.), Ільницький Іван (1869–1871 рр.), Венедикт Літинський (1871–1882 рр.), Павло Матковський (1882 р.), Юліан Куїловський, який згодом став єпископом Станіславським, а 1899 р. митрополитом Галицьким (1882–1891 рр.), Кароль Волошинський (1884 р.), Мирон Подолинський (1884–1887 рр.), Констянтин Чехович (1887–1896 рр.), згодом єпископ Перемишльський, Іван Войтович (1890–1898 рр.), Михайло Мриц (1898 р.), Александр Зубрицький (1898–1912 рр.) та ін.

Крилошани переважно паралельно обіймали посади радників і референтів Єпископської консисторії, яка виконувала адміністративні функції (організовувала заміщення вакантних парафіяльних урядів), і членів Церковного суду в подружніх та дисциплінарних справах, котрий здійснював судочинство відповідно до приписів канонічного права.

Посади в Єпископській консисторії також поділялися на дві категорії: дійсні радники та референти. Крім того, до складу консисторії входили канцелярія, колегія просинодальних екзаменаторів і цензор релігійної літератури. Кількісний склад членів консисторії визначався пропорційно до складу капітули та інших поточних потреб і для Перемишльської єпархії налічував 15–20 чоловік [9, с. 34].

Радниками й референтами Єпископської консисторії в другій половині XIX – на початку XX ст. були Григорій Шашкевич, Лев Кордасевич, Іван Ільницький, Венедикт Літинський, Юстин Желеховський, Павло Матковський, Іван Яблонський, Юліан Куїловський, Кароль Волошинський, Мирон Подолинський, Михайло Мриць, Назар Чабан та ін. Формально

головою капітули, консисторії та церковного суду завжди вважався митрополит або єпископ-ординарій, який міг делегувати частину своїх прав членам указаних колегіальних органів.

Перемишльським єпископом у середині XIX ст. був Григорій Яхимович (1849–1860). Загалом йому припало завдання активної боротьби з полонофільством і москвофільством, яке запусало розгалужене коріння в Галичині. Він був редактором пастирських листів та меморіалів, навіть уже в часи реакції на знищення Унії в Росії та небезпеки апостазії в Галичині під натиском москвофільської пропаганди, коли поляки звинувачували українське духовенство в схильності до Москви і панславизму [8, с. 122]. Як Г. Яхимович вступив на митрополичий престол, свого поширення набула дискусія над так званим «азбучним питанням», що перемінилася в справжню «азбучну війну», зокрема, коли Австрійський уряд під впливом поляків намагався ввести латинську абетку в Галичині, а з тим і правопис.

Мовна війна між українцями та поляками тривала майже першу половину XIX ст. і загострилася тоді, коли губернатор Галичини Ф. Стадіон запропонував тодішньому єпископові-помічнику Г. Яхимовичу запровадити в Галичині латинську абетку. Після того, як він став митрополитом, це питання знову стало актуальним. Під впливом ідей російського професора Михайла Погодіна чимало інтелігенції почали схилитися до панрусизму у формі так званого галицького москвофільства. Секретар віденського міністерства освіти Йосиф Іречек застосував до української мови чеський правопис і радив його прийняти українцям для кращого розвитку української літератури. Однак, митрополит Г. Яхимович заявив, що доти не обійме митрополичого престолу, доки уряд не занехає «какографії» [14, с. 182–1835]. Правління було змушене поступитися, а Г. Яхимович вступив на митрополичий престол.

Під час перебування на цій посаді Григорія Яхимовича (1860–1863) критичної точки досяг також спір між «обрядовцями» та «латинізаторами» [10, с. 64]. В. Осадчий зазначає, що обрядова боротьба підважила в частини галицького духовенства віру в самотність Греко-католицької церкви, передусім у її здатність протистояти польським впливам. Ініціаторам обрядового руху здавалося, що через повернення до уявних обрядових взірців вдасться підняти статус Унійної церкви [2, с. 536]. А оскільки ніхто в Галичині не мав уявлення про справжній стан православ'я в Російській імперії, а відтак більш-менш цілісної концепції реформ, то обрядові ініціативи відображали індивідуальне розуміння ситуації окремими священниками, були вибірковими, часто з наголосом на другорядних питаннях. По суті, ці ініціативи не мали прямого зв'язку з російським православ'ям. Такий симбіоз був швидше надуманий, накинутий тогочасною польською пресою, схильною в усіх діях греко-католицького кліру, спрямованих на пошуки ним самотності, бачити «схизму» й «москвофільство». У дійсності активність греко-католицьких обрядовців у 1860-х роках набула рис опозиційної течії, яка з «обрядових» аргументів, черпала насамперед енергію для ідеологічної боротьби з поляками [13, с. 704].

Наступним перемишльським владикою був Тома Полянський (1860–1869), який активно опікувався як політично-громадськими справами, так і культурними. За часів свого владцтва він багато зробив для рівноправ'я між греко-католиками й римо-католиками в Галичині. Після правління Яхимовича, котрий був лідером українського національного руху, номінація 66-річного Томи Полянського, прославленого активною підтримкою поляків, була холодно зустрінута в колах українських народовців м. Перемишля. Хоча за його владцтва в м. Перемишлі в 1865 р. відбувся перший Шевченківський концерт, на якому вперше прозвучала пісня «Ще не вмерла Україна», його вважають засновником першого українського театру у м. Львові.

Важливу роль у розвитку Перемишльської єпархії відіграв Йосиф Сембратович (1867–1870). Одразу після охоплення ним посади митрополита, на скликаній в себе нараді, він намагався узгодити непорозуміння між двома угрупованнями, які на той час мали великий вплив у Галичині – русофілами й народовцями. Однак народовці в листі до митрополита відкинули всі запропоновані ним концепції [5, с. 208]. Попри те, що його авторитет падав, він усе ж намагався боротися проти натиску польської шляхти в Галичині. Його протидія полягала

насамперед у організації товариств і братств тверезості, адже в цей час пияцтво неабияк нищило населення морально й матеріально.

Як віриліст, Йосиф Сембратович засідав у Сеймі, був членом Австрійської Палати Вельмож (1870–1882) і таємним радником імператора [16, с. 178]. У серпні 1873 р. він видав пастирський лист у справі перших безпосередніх виборів до Ради Панів.

Наступний владики Іван Ступницький (1872–1891). За його владцтва досягнув свого піку конфлікт з галицькими намісниками. Вони втручалися у внутрішні справи місцевої Церкви, від владики вимагали усувати священників з парафій за москвофільські переконання, усувати трираменні хрести й не лише з церковних бань, а й з цвинтарів. У 1877 р. отримав титул Помічника Папського трону, а в 1881 р. австро-угорський цісарський орден Залізної Корони II-го класу [4, с. 169].

За владцтва Івана Ступницького своєю діяльністю відзначився його помічник Юліан Сас-Куїловський (1890–1891). Останній мав власне розуміння ролі церкви в галицькому суспільстві. Намагаючись абстрагуватися від польських впливів і протистояти антиклерикалізмові радикалів, Куїловський зосередив увагу на виконанні душпастирських обов'язків священниками й на моральному удосконаленні вірних як на засобові збереження християнської моралі в галицькому суспільстві.

Уже у вересні 1891 р. єпископ Ю. Сас-Куїловський видав свій перший пастирський лист. У ньому він окреслив свої основні завдання: подавати здорове зерно євангельської науки, совісно виконувати духовні обов'язки. Також єпископ чіткіше вказав на обов'язки духовенства, особливо наголошуючи на особистому прикладі священників, організації різних церковних братств, вихованні молоді та боротьбі з невір'ям, вільнодумством і легковажністю. У зверненні «до Возлюблених Дієцезан» закликає вірних шанувати й слухатися влади церковної і світської, співпрацювати зі священниками [8, с. 261]. У листопаді 1896 р. Сас-Куїловський видав пастирський лист «Про братства тверезості», в якому роз'яснював правила вступу до братства та обов'язки його членів, а також наводив Статут братства тверезості Станіславівської єпархії, затверджений Апостольським Престолом загалом братства тверезості Станіславівської єпархії сприяли викоріненню в галицькому суспільстві, особливо на селі, такого соціального зла, як п'янство. Це цілком відповідало прагненням Юліана Сас-Куїловського сприяти зміцненню позицій церкви через піднесення релігійності народу.

У церковних питаннях єпископ Куїловський мав позицію «тихого обрядовця», який відстоював усталені церковні традиції та обряди й протистояв нововведенням, у політичних справах – він був послідовним монархістом. Його консерватизм, зокрема протидія запровадженню фонетичного правопису, був співзвучним з політичними позиціями галицьких русофілів.

Перед обранням його в митрополити польська преса вказувала, що нового владику не цікавить ні політика, ні народні справи, що він на руку лише москвофілам, проте краківська преса назагал уважала, що від нього не варто чекати чогось доброго для польського панування, бо краще мати покірних українців на чолі з митрополитом, а ніж такого, що є під впливом москвофілів. Звичайно, що самі москвофіли не приховували радості від такого вибору владики, пророкували кінець «ери С. Сембратовича – О. Барвінського». Християнські консерватисти не були втішені новопризначеним митрополитом. У часописі «Руслан» зазначилося, що він ніколи не виступав за або проти Ю. Сас-Куїловського, але знає, що останній, як єпископ, у Станіславові сприяв москвофільській пропаганді, і тому тепер вони бояться антиукраїнського наступу в Церкві [11, с. 48–50].

Отже, у діяльності Юліана Сас-Куїловського можна прослідкувати деякі ідеалістичні мотиви, однак, він висунув свою ідею пастирського служіння, яка стала наріжним каменем у всій його діяльності. Ця ідея, на думку Куїловського, передбачала невтручання в політику, лояльність до Австрійського Престолу й вірність католицькій Церкві. Усе це, на його переконання, повинно було зупинити зростання «невірства» й раціоналізму, поширення радикальних ідей у суспільстві, зміцнити позиції Церкви. Разом з тим ця ідея могла бути

зреалізована (і до певної міри так і здійснилося) через розвиток церковних (релігійних) товариств, благодійницьку діяльність, поширення католицької преси й книжок, канонічні візитації, пастирські листи і т. д.

У 1891 році перемишльським владикою став Юліан Пелеш (1891–1896). Будучи на посаді перемишльського єпископа активно боровся проти священників – москвофілів, – висвячував нових ієреїв, вихованих у душі українського патріотизму. Це саме він у 1892 р. висвятив молодого Андрея Шептицького [16, с. 170]. Для зміцнення ролі Церкви в галицькому суспільстві, єпископ Юліан ставив ряд завдань, котрі він висвітлив у пастирському листі «Про аудієнцію Станіславівської депутації в Його Величності Цісаря», а саме: виховувати вірних підданих для монарха й держави та зміцнювати зв'язки з Римською Церквою. Своєрідною «ідеологічною основою» для досягнення цих цілей було вдале поєднання «трьох патріотизмів»: австрійського (тобто австрофільство), римо-католицького (вірність Апостольській Столиці) і руського (вірність народові), кожен з яких знаходив конкретні прояви в діяльності єпископа Ю. Пелеша. Так, наприклад, австрофільство єпископа Ю. Пелеша проявилось в надсиланні делегації вдячності за створення Станіславівської Єпархії до Відня в травні 1886 р. як доказ того, що за Цісаря Франца Йосифа I було багато зроблено для жителів Галиччини. Вірність Апостольському Престолові єп. Ю. Пелеш розглядав як своєрідну духовну єдність католицьких Церков трьох різних обрядів (латинського, вірменського та руського) на основі визнання примату Папи. Така вірність Апостольському Престолові була яскраво засвідчена під час святкування 50-річчя ювілею священства Папа Лева XIII, коли єпископ Юліан видав з цієї нагоди цілу серію пастирських листів, а також здійснив паломництво до Риму на чолі єпархіяльної делегації. Саме на цій ідеологічній основі й розвивалася вся діяльність єп. Ю. Пелеша, спрямована на зростання авторитету Греко-Католицької Церкви в Галичині загалом [11, с. 23]. За його владцтва також відбулося перше паломництво вірних з Перемишльської єпархії до Риму [8, с. 234].

Будучи перемишльським єпископом, він також беручи за приклад римо-католицькі стандарти, запровадив чіткі взірці та правила ведення душпастирської документації та ієрархічних взаємин, звітності парохів перед правлячим архієреєм.

Наступним після Юліана Пелеша на владичий престол Перемишля сів Костянтин Чехович (1896–1916). Як Перемишльський єпископ, розвинув широку діяльність: у 1898 р. провів єпархіяльний синод, посвятив близько 100 церков, відвідав більше двадцяти деканатів. Він ознаменувався своєю будівничою діяльністю. Найперше – це Український Інститут для дівчат, Українська Духовна семінарія, Бурса святого Миколая, Народний Дім, Гімназійний Інститут, значно сприяв будівництву теперішньої Перемишльської духовної семінарії. З його ініціативи до Перемишля прибули Сестри Василіанки та Сестри Служебниці [6, с. 118]. За свою діяльність він отримав відзнаки: домовий прелат, сотрудник трону Папи, граф Риму, кавалер-рицар великого хреста ордену св. Гробу в Єрусалимі, ордену залізної корони II-го класу, таємний радник цісаря, член Палати Панів Райхсрату, посол Галицького Сейму. У 1912 р. був нобілітований цісарем Австро-Угорщини, отримавши лицарський титул [16, с. 191]. За громадсько-політичними поглядами єпископ Чехович був прихильником народовецької течії і противником русофільської.

Після смерті К. Чеховича вакантне місце обійняв останній сорок сьомий перемишльський єпископ Йосафат Коциловський. Ще під час навчання в м. Львові він поринув у світсько-політичне життя галицького українства, яке в організаційно-партійних програмах задекларувало найрадикальнішу ідею – національну самостійність. Це й «Академічне братство», «Академічна громада», товариство «Ватра», організація «Сокіл», яку невдовзі він і очолив. Незабаром товариство «Сокіл» захопила москвофільська більшість і Йосафат Коциловський зайнявся альтернативною організацією під назвою «Український сокіл». Відчуваючи розчарування в цивільній метушні, перервав студії і закінчив школу артилеристів у Відні, і як підпоручик 1900 р. був скерований на службу до Львівського гарнізону. Невдовзі покинув військову службу й за сприяння перемишльського єпископа

Костянтин Чеховича розпочав філософсько-теологічні студії в Римі (де здобув докторат філософії, теології; опанував німецьку, італійську, французьку й латинську мови). Теологічні студії закінчив у 1907 р. у Римі, згодом 9 жовтня того ж року, прийняв св. Тайну Священства. Незабаром був призначений віце-ректором і професором богослов'я Духовної семінарії в Станіславові.

8 листопада 1916 р. Австро-Угорський цісар іменував новим греко-католицьким перемишльським єпископом василіанського монаха о. Йосафата Коциловського, який очолював єпархію до встановлення комуністичної влади [16, с. 143].

Ще під час війни австрійська влада ув'язнила багато українських священників, підозрюючи їх у русофільських поглядах і відправила в заслання. Через це багато цивільних людей несправедливо опинилися в австрійських в'язницях. Новий єпископ розпочав справжню боротьбу з австрійським урядом у справі оборони своїх священників і вірних. Як колишній австрійський офіцер та особисто знайомий з цісарем Карлом I, єпископ Йосафат своїм заступництвом добився звільнення багатьох українських священників і цивільних людей.

Війна знищила майже цілу Перемишльську єпархію, багато церков було спалено та зруйновано. Щоб цьому трохи зарадити владика Йосафат ще перед закінченням війни згуртував усіх священників в організації «Єпархіяльна поміч». Мета цієї організації – згуртувати священників для допомоги парафіям і церквам, які зазнали руйнувань в часи війни. Велику увагу єпископ Йосафат приділяв не так відбудові церков, як відновленню духовного життя на парафіях. Тому вже в перші дні свого владичтва він доручив своїм священникам дбати про те, щоб вірні якнайчастіше приступали до Святих Тайн, наказав на кожній парафії заснувати «Апостольство Молитви» та інші церковні братства [14, с. 18].

Владика піклувався монашим життям своєї єпархії. Закладав школи, сиротинці, садочки якими завідували Сестри Служебниці та Сестри Василіянки. Він заснував нове згромадження Сестер Святого Йосифа, написав для них Правила та отримав визнання їх статусу з боку Апостольського Престолу. Сприяв творенню Марійських Дружин, які гуртували жінок та дівчат. У Перемишльській єпархії в скорому часі почала діяти Католицька Акція, для якої владика заснував у 1931 р. Єпархіяльний Інститут Католицької Акції.

Отже, на час владичтва Йосафата Коциловського припав важкий період, а саме період відбудови єпархії від воєнного лихоліття. Однак, він не лише зумів організувати священників і громадськість для відбудови храмів, але й доклався до духовного відновлення парафіян єпархії.

Висновок. Таким чином, управління єпархією відбувалося на основі чинного канонічного права, згідно з яким всю повноту влади зосереджував у своїх руках єпископ-ординарій. Адміністративні дорадчі органи безпосередньо регулювали життя єпархії. До них належали Єпископська консисторія, капітула та Церковний суд. Правлячі єпископи Греко-католицької церкви в досліджуваній хронологічній відтинку часу відігравали помітну роль у релігійному житті українського народу, сприяли розвитку освіти та культури. Їхня діяльність була спрямована на національно-культурне відродження та розвиток національної самосвідомості.

Окрім того, вони відновили перемишльську Капітулу; відкривали школи, ліцеї та інші навчальні заклади, зокрема й для підготовки духівників; видавали щорічний єпархіяльний вісник, публікували цінні пастирські послання та видавали шематизм Перемишльської єпархії з додатком про шкільництво та ін. Під керівництвом Перемишльської єпархії діяли різноманітні товариства, серед яких можна виділити «Єпархіяльна поміч», «Інститут вдів і сиріт по священниках» тощо. Поза сумнівом суспільно-політична, освітня, громадська та культурно-просвітницька діяльність духовних лідерів Перемишльської єпархії ГКЦ стала вагомим внеском у національно-визвольний рух українців західноукраїнських земель.

Список використаних джерел і літератури

1. Lechicki C. Pelesz (Pelesz) Julian. *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1982. T. XXV. S. 57–571.
2. Osadzy W. *Święta Ruś: rozwój i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji*. Lublin, 2007. 791 s.
3. Skruteń J. Czechowicz Konstanty. *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków, 1937. T. IV. S. 311–312.
4. Stępień S. Stupnicki Saturnin Jan. *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1982. T. XLV. S. 168–171.
5. Zięba A. Sembratowicz Józef. *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1982. T. XXXVI. S. 207–212.
6. Білий Б. Нарис історії Перемиського єпископства східного обряду. *Перемиські Архієпархіальні Відомості*. Перемишль: Archidiecezja Peremysko-Warszawska, 2006. Ч. 4. С. 79–93.
7. Блажейовський Д. Історичний шематизм Перемиської Єпархії з включенням Апостольської Адміністрації Лемківщини (1828-1939). Львів: Каменярь, 1995. 1008 с.
8. Великий А. З літопису Християнської України: в 9 кн. Рим; Львів: Місіонер, Кн. 8. 1976. 275 с.
9. Гайковський М. ГКЦ в часи митрополитування Андрея Шептицького. *Київська Церква*. 2001. № 2-3. С. 32–48.
10. Гаюк В. Галицькі митрополити. Львів: Логос, 1992. 186 с.
11. Делятинський Р. Історія Станіславської єпархії (1885–1900). Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001. 96 с.
12. Лужицький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом: нарис історії Української Церкви. Львів: Свічадо 2008. 640 с.
13. Мудрий М. Włodzimierz Osadczy. *Święta Ruś. Rozwój i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji*. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2010. Вип. 45. С. 699–707.
14. Назарко І. Київські і Галицькі Митрополити. Біографічні нариси (1590–1960). Торонто: Видавництво Отців Василіян, 1962. 271 с.
15. Пилипів І. В. Організаційна структура греко-католицької церкви в другій Речі Посполитій. *Інтелекція і влада*. 2013. Вип. 28. С. 86–98.
16. Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів: Тріада плюс, 2010. 228 с.

References (translated & transliterated)

1. Lechicki, S. (1982). Pelesz (Pelesz), Julian [Pelesz (Pelesz), Julian]. *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, XXV, 570–571 [in Polish].
2. Osadzy, W. (2007). *Święta Ruś: rozwój i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji* [Holy Ruthenia: the development and impact of the idea of Orthodoxy in Galicia]. Lublin [in Polish].
3. Skruteń, J. (1937). Czechowicz Konstanty [Czechowicz Konstanty]. *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków, IV, 31–312 [in Polish].
4. Stępień, S. (1982). Stupnicki Saturnin Jan [Stupnicki Saturnin Jan]. *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, XLV, 168–171 [in Polish].
5. Zięba, A. (1982). Sembratowicz Józef [Sembratowicz Joseph]. *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, XXXVI, 207–212 [in Polish].
6. Bilyi, B. (2006). *Narys istorii Peremyskohe yepyskopstva skhidnoho obriadu* [Essay on the history of the Eastern rite bishopric of Peremysk]. *Peremyski Arkhiieparkhialni Vidomosti*. Peremysk: Archidiecezja Peremysko-Warszawska, 4, 79–93 [in Ukrainian].
7. Blazheiovskiy, D. (1995). *Istorychniy shematyzm Peremyskohe Yeparkhii z vkluchenniam Apostolskohe Administratury Lemkivshchyny (1828-1939)* [Historical scheme of the Przemyśl Eparchy with the inclusion of the Apostolic Administration of Lemkivshchyna (1828-1939)]. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
8. Velykiy, A. (1976). *Z litopysu Khrystianskohe Ukrainy: v 9 kn* [From the Annals of Christian Ukraine: in 9 books.]. Rym; Lviv: Misioner, 8 [in Ukrainian].
9. Haikovskiy, M. (2001). *HKTs v chasy mytropolityvannia Andreia Sheptytskohe* [GCC during the time of Andrey Sheptytskyi as metropolitan]. *Kyivska Tserkva*, 2-3, 32–48 [in Ukrainian].
10. Haiuk, V. (1992). *Halytski mytropolity* [Galician metropolitans]. Lviv: Lohos [in Ukrainian].
11. Deliatynskiy, R. (2001). *Istoriia Stanislavskoi yeparkhii (1885–1900)* [History of the Stanislaw diocese (1885–1900)]. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria [in Ukrainian].
12. Luzhyskiy, H. (2008) *Ukrainska Tserkva mizh Skhodom i Zakhodom: narys istorii Ukrainskohe Tserkvy* [The Ukrainian Church between East and West: an outline of the history of the Ukrainian Church]. Lviv: Svichado [in Ukrainian].

13. Mudryi M. (2010). Włodzimierz Osadczy. Święta Ruś. Rozwój i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji [Włodzimierz Osadczy. Holy Rus. The development and impact of the idea of Orthodoxy in Galicia.]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna*, 45, 699–707 [in Ukrainian].
14. Nazarko, I. (1962). Kyivski i Halytski Mytropolyty. Biografichni narisy (1590–1960) [Metropolitans of Kyiv and Galicia. Biographical Essays (1590–1960)]. Toronto: Vydavnytstvo Ottsiv Vasyliian [in Ukrainian].
15. Pylypiv, I. V. (2013). Orhanizatsiina struktura hreko-katolytskoi tserkvy v druhii Rechi Pospolytii [Organizational structure of the Greek Catholic Church in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth]. *Intelihentsiia i vlada*, 28, 86–98 [in Ukrainian].
16. Chornovol, I. (2010). 199 deputativ Halytskoho seimu [199 deputies of the Galician Diet]. Lviv: Triada plus [in Ukrainian].

Статтю отримано 19.01.2023 року.

Прийнято до друку 02.03.2023 року.

Oleh Sokolovskyi,
doktor habilitowany, docent
Żytomierskiego Uniwersytetu Państwowego imienia Iwana Franki
ORCID: 0000-0003-2228-3040
osokol83@ukr.net

POLITYKA PUBLICZNA ORGANÓW WŁADZY WYKONAWCZEJ RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ I UKRAINY W SFERZE RELIGII: ANALIZA PORÓWNAWCZA

W artykule przeanalizowano działalność organów władzy wykonawczej Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy w dziedzinie religii. Ustalono, że realizacja polityki religijnej przez organy władzy wykonawczej wymaga wykorzystania zagranicznego doświadczenia w działalności politycznej, co znajduje odzwierciedlenie w prawie i literaturze prawniczej. Badanie specyfiki działalności organów władzy wykonawczej w sferze religijnej Rzeczypospolitej Polskiej jako państwa, które miało wiele wspólnego z Ukrainą w procesie kształtowania się jej tradycji państwowych, stanowi podstawę jej nowoczesnego systemu państwowego. Ustalono, że organy władzy wykonawczej, na których ustawodawstwo Ukrainy i Rzeczypospolitej Polskiej powierzono obowiązek zapewnienia realizacji państwowej polityki religijnej, skupiały się przede wszystkim na wypełnieniu realną treścią konstytucyjnie zapisanego prawa każdego do wolności światopoglądu i wyznania. W latach niepodległości Rada Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej i Gabinet Ministrów Ukrainy, inne organy władzy wykonawczej wykonały znaczną ilość pracy nad realizacją państwowej polityki religijnej. Priorytetowymi kierunkami działalności tych organów była likwidacja skutków sowieckiej polityki religijnej, przywrócenie obecności religii w przestrzeni publicznej. Polityka organów władzy wykonawczej miała na celu zapewnienie prawa do wolności sumienia i wyznania, harmonizację stosunków między państwem a kościołem, włączenie organizacji religijnych do zapewnienia religijnych praw i wolności człowieka, zwrócenie organizacjom religijnym znacjonalizowanych miejsc kultu i mienia, promowanie nowego budownictwa kultowego, racjonowanie spraw i organizowanie opieki duszpasterskiej w formacjach wojskowych, więzieniach i tym podobnych. Z inicjatywy i długotrwałego nacisku organizacji religijnych wspólnymi wysiłkami władzy ustawodawczej i wykonawczej udało się rozwiązać problem oddzielenia szkoły i kościoła, w szczególności przyznania organizacjom religijnym prawa do zakładania instytucji edukacyjnych na różnych poziomach, wyrównania statusu dyplomów edukacyjnych wydawanych przez świeckie i duchowe instytucje edukacyjne. Chociaż poczyniono znaczne postępy w rozwiązywaniu tych problemów, niektóre z nich nadal wymagają szczególnej uwagi organów władzy wykonawczej różnych szczebli.

Słowa kluczowe: religia, stosunki państwowo-kościelne, polityka religijna, władza wykonawcza, wolność sumienia i wyznania, Rada Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej, Gabinet Ministrów Ukrainy.

Олег Соколовський. Державна політика органів виконавчої влади Республіки Польща та України у сфері релігії: порівняльний аналіз.

У статті проаналізовано діяльність органів виконавчої влади Республіки Польща та України у сфері релігії. Встановлено, що реалізації релігійної політики органами виконавчої влади, потребує використання зарубіжного досвіду політичної діяльності, відображений у законодавстві та юридичній літературі. Дослідження специфіки діяльності органів виконавчої влади в релігійній сфері Республіки Польща як держави, що мала багато спільного з Україною в процесі становлення її державницьких традицій формує основу її сучасного державного ладу. Виявлено, що органи виконавчої влади, на яких законодавством

України та Республіки Польща було покладено обов'язок забезпечувати реалізацію державної релігійної політики, зосереджувалися передусім на наповненні реальним змістом конституційно закріпленого права кожного на свободу світогляду й віросповідання. За роки незалежності Рада Міністрів Республіки Польща та Кабінет Міністрів України, інші органи виконавчої влади здійснили значний обсяг роботи з реалізації державної релігійної політики. Пріоритетними напрямками діяльності цих органів була ліквідація наслідків радянської релігійної політики, відновлення присутності релігії в публічному просторі. Політика виконавчих органів державної влади була спрямована на забезпечення права на свободу совісті і віросповідання, гармонізація відносин між державою і церквою, долучення релігійних організацій до забезпечення релігійних прав і свобод людини, повернення релігійним організаціям націоналізованих культових споруд і майна, сприяння новому культовому будівництву, унормування питань та організація душпастирської опіки у військових формуваннях, місцях позбавлення волі тощо. За ініціативою та довготривалим наполяганням релігійних організацій спільними зусиллями законодавчої і виконавчої влади вдалося розв'язати проблему відокремлення школи й церкви, зокрема надання права релігійним організаціям на заснування навчальних закладів різних рівнів, зрівняння в статусі дипломів про освіту, виданих світськими й духовними навчальними закладами. Хоча у вирішенні цих питань досягнуто значного прогресу, проте деякі з них ще й нині потребують особливої уваги органів виконавчої влади різних рівнів.

Ключові слова: релігія, державно-церковні відносини, релігійна політика, виконавча влада, свобода совісті та віросповідання, Рада Міністрів Республіки Польща, Кабінет Міністрів України.

Oleh Sokolovskyi. State Policy of the Executive Authorities of the Republic of Poland and Ukraine in the Field of Religion: Comparative Analysis.

The article analyzes the activities of the executive authorities of the Republic of Poland and Ukraine in the field of religion. The study of the specifics of the activities of the executive authorities in the religious sphere of the Republic of Poland as a state that had a lot in common with Ukraine in the process of the formation of its state traditions forms the basis of its modern state system. It was established that the bodies of the executive power, which were entrusted by the legislation of Ukraine and the Republic of Poland with the duty to ensure the implementation of the state religious policy, focused on filling the constitutionally enshrined right to freedom of worldview and religion with real content. During the years of independence, the Council of Ministers of the Republic of Poland, the Cabinet of Ministers of Ukraine, and other executive authorities carried out a significant amount of work on the implementation of state religious policy. The priority areas of activity of these bodies were the liquidation of the consequences of the Soviet religious policy, the restoration of the presence of religion in public space. It was established that the policy of executive bodies of state power was aimed at ensuring the right to freedom of conscience and religion, harmonization of relations between the state and the church, involvement of religious organizations in ensuring religious rights and freedoms of people, return of nationalized religious buildings and property to religious organizations, promotion of new religious construction, regulation of issues and organization of pastoral care in military formations, places of deprivation of liberty, etc. On the initiative and long-term insistence of religious organizations, the joint efforts of the legislative and executive authorities managed to solve the problem of separation of school and church, in particular, granting the right to religious organizations to establish educational institutions of different levels, equalizing the status of educational diplomas issued by secular and spiritual educational institutions. Although significant progress has been made in solving these issues, some of them still require special attention from executive authorities at various levels.

Key words: religion, state-church relations, religious policy, executive power, freedom of conscience and religion, Council of Ministers of the Republic of Poland, Cabinet of Ministers of Ukraine.

Określenie problemu i jego związek z ważnymi zadaniami naukowymi i praktycznymi.

Instytucje polityczne jako elementy strukturalne systemu politycznego odzwierciedlają interesy warstw politycznych i społecznych. W badaniu rozważymy te instytucje polityczne, które w ramach swoich konstytucyjnych uprawnień wpływają na kształtowanie polityki religijnej i procesów religijnych na Ukrainie. Należą do nich przede wszystkim instytucja parlamentaryzmu, instytucje władzy wykonawczej, obywatelstwa i partii politycznych. W szczególności instytucja parlamentaryzmu jako przedstawiciel władzy państwowej reguluje stosunki ze społeczeństwem i pełni funkcję stanowienia prawa, która koncentruje się na tworzeniu praw i reprezentowaniu interesów różnych grup społecznych w państwie.

Swój wkład w rozwój stosunków publiczno-kościelnych i międzywyznaniowych, bezpośrednią realizację określonej przez ustawodawstwo państwowej polityki religijnej poczyniły rządy Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy, centralne i lokalne organy władzy wykonawczej. Jednak zakres działania organów centralnych nie ogranicza się wyłącznie do roli wykonawczej, w szczególności udziału w kształtowaniu polityki rządowej; działania regulacyjne w postaci wydawania aktów administracji wewnętrznej i udziału w procesie legislacyjnym; rozwiązywanie konkretnych problemów indywidualnymi aktami administracyjnymi; wykonywanie specjalnej kontroli i nadzoru. Głównymi obszarami ich działalności było zapewnienie prawa do wolności sumienia i wyznania, harmonizacja stosunków między państwem a Kościołem, zwracanie organizacjom religijnym znacjonalizowanych miejsc kultu i mienia, promowanie nowego budownictwa kultowego, racjonowanie spraw i organizowanie opieki duszpasterskiej w formacjach wojskowych, miejscach pozbawienia wolności i tym podobne. Z inicjatywy i długotrwałego nalegania organizacji religijnych, wspólnym wysiłkiem władzy ustawodawczej i wykonawczej, udało się rozwiązać problem oddzielenia szkoły i Kościoła, w szczególności przyznania organizacjom religijnym prawa do zakładania instytucji edukacyjnych na różnych poziomach, wyrównania statusu dyplomów edukacyjnych wydawanych przez świeckie i duchowe instytucje edukacyjne.

Właściwe zrozumienie wielowymiarowości realizacji polityki religijnej przez władze wykonawcze wymaga wykorzystania zagranicznych doświadczeń z działalności politycznej, odzwierciedlonych w prawie i literaturze prawniczej, w szczególności w badaniach porównawczych. Biorąc to pod uwagę, istnieje potrzeba zbadania specyfiki działalności organów władzy wykonawczej w sferze religijnej Rzeczypospolitej Polskiej jako państwa, które miało wiele wspólnego z Ukrainą w procesie kształtowania jej tradycji państwowej, które stały się podstawą jej nowoczesnego ustroju państwowego. Wzmacnia tę potrzebę także fakt, że Rzeczpospolita Polska jest dziś jednym z najbardziej udanych przykładów europejskiej państwowotwórczości, do czego przyczyniła się m.in. akceptacja przez polską naukę prawa konstytucyjnego podejść prawnych charakterystycznych dla niemieckiej i francuskiej doktryny konstytucyjno-prawnej, a także realizacja gruntownych, wyłącznie polskich opracowań naukowych i praktycznych w badanej sferze.

Analiza badań i publikacji podstawowych. W czasach nowożytnych problematyka polityki religijnej Rzeczypospolitej Polskiej łączy dorobek przedstawicieli różnych kierunków naukowych i szkół, które są ze sobą organicznie powiązane i wzajemnie się uzupełniają. Są to prace naukowe o kierunku filozoficznym, religioznawczym, historycznym, prawniczym, politologicznym, socjologicznym i tym podobnych. Tak więc problemy badania niektórych teoretycznych aspektów ustroju państwa, analizy jego elementów i śledzenia relacji z innymi kategoriami prawnymi stały się przedmiotem badań naukowych takich naukowców krajowych i zagranicznych, jak Bożyk S., Garlicki L., Dudek D., Zieliński M., Karpiuk M., Kuczyński E., Pullo A., Sarnecki P., Sikora K. i inni. Problematyce transformacji ustroju państwa polskiego w procesie ewolucji jej państwowości poświęcili swoje badania Bielański O., Wojnarowski A., Komarnicki W., Melniczenko B., Mendżecki W., Pietrzak M., Starnawska M. i inni.

Celem badania jest porównawcza analiza działalności organów wykonawczej władzy Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy w dziedzinie religii.

Prezentacja głównego materiału i uzasadnienie uzyskanych wyników naukowych.

Instytucje władzy wykonawczej są reprezentowane przez organy publiczne i urzędników zarządzających sprawami publicznymi. Najwyższym organem w systemie władzy wykonawczej jest Gabinet Ministrów Ukrainy (Rząd Ukrainy), który sprawuje władzę wykonawczą bezpośrednio i za pośrednictwem ministerstw, innych centralnych organów wykonawczych i lokalnych administracji państwowych. Rząd kieruje, koordynuje i nadzoruje działania tych organów. Jest odpowiedzialny przed prezydentem Ukrainy i Radą Najwyższą Ukrainy, kontrolowany i odpowiedzialny przed Radą Najwyższą Ukrainy w granicach przewidzianych w Konstytucji Ukrainy [1].

Najwyższą instytucją polityczną w systemie organów władzy wykonawczej Ukrainy jest Gabinet Ministrów Ukrainy, który odgrywa ważną rolę w realizacji państwowej polityki religijnej. Zgodnie ze swoimi uprawnieniami ma prawo do inicjatywy ustawodawczej i przedłożenia Radzie Najwyższej Ukrainy projektów ustaw w sprawach religijnych. Działalność Gabinetu Ministrów ma na celu zabezpieczenie interesów narodu ukraińskiego poprzez realizację Konstytucji i ustaw Ukrainy, aktów Prezydenta Ukrainy, programu działalności Gabinetu Ministrów, rozwiązywania problemów administracji publicznej w obszarach należących do jego kompetencji [2].

Więc działalność Gabinetu Ministrów Ukrainy miała na celu uregulowanie sytuacji między Kościołami prawosławnymi poprzez utworzenie Zjednoczonego autokefalicznego Kościoła przy bezpośrednim wsparciu patriarchy ekumenicznego. Jednak w ramach swoich uprawnień Gabinet Ministrów Ukrainy nie mógł przyłączyć się do procesu tworzenia autokefalicznego Kościoła, ale podjął wszelkie niezbędne kroki, aby stworzyć podstawę do jego realizacji. Kształtowanie polityki religijnej przez organ wykonawczy władzy publicznej odbywało się poprzez opracowywanie i realizację planów działalności średnioterminowej i/lub planów pracy na rok, ukierunkowanych na realizację zadań programu działalności Gabinetu Ministrów, innych dokumentów programowych Gabinetu Ministrów oraz dokumentów dotyczących planowania działalności Gabinetu Ministrów [2].

Należy zauważyć, że realizacja polityki religijnej władzy wykonawczej została przeprowadzona przez specjalne służby w Gabinetcie Ministrów Ukrainy, które stale się zmieniały, w zależności od wektora polityki nowej władzy. Organami takimi w różnych czasach były: Rada do spraw religii przy Gabinetcie Ministrów Ukrainy; Ministerstwo do spraw narodowości, migracji i kultów; Państwowy Komitet do spraw religii; Państwowy Departament do spraw religii w ramach Ministerstwa Sprawiedliwości; Państwowy Komitet do spraw narodowości i religii; Departament do spraw narodowości i religii w ramach Ministerstwa Kultury.

Od 2019 r. kwestią polityki religijnej zajmuje się Państwowa służba Ukrainy ds. etnopolityki i wolności sumienia jako osoba prawna w wykonaniu dekretu Gabinetu Ministrów Ukrainy „O utworzeniu Państwowej służby Ukrainy ds. etnopolityki i wolności sumienia” [3] oraz na podstawie „Rozporządzenia o Państwowej służbie Ukrainy ds. etnopolityki i wolności sumienia” [4] zatwierdzonego dekretem Gabinetu Ministrów Ukrainy. Państwowa służba Ukrainy ds. etnopolityki i wolności sumienia jest centralnym organem wykonawczym, którego działalność jest kierowana i koordynowana przez Gabinet Ministrów Ukrainy za pośrednictwem Ministra kultury i polityki informacyjnej Ukrainy oraz realizuje politykę publiczną w zakresie stosunków międzynarodowych, religii i ochrony praw mniejszości narodowych na Ukrainie. W swojej działalności kieruje się konstytucją i ustawami Ukrainy, dekretami Prezydenta Ukrainy i dekretami Rady Najwyższej Ukrainy, przyjętymi zgodnie z konstytucją i ustawami Ukrainy, aktami Gabinetu Ministrów Ukrainy, innymi aktami ustawodawstwa. Głównymi zadaniami służby cywilnej jest realizacja polityki państwa w zakresie stosunków międzynarodowych, religii i ochrony praw mniejszości narodowych na Ukrainie; przedłożenie Ministrowi kultury i polityki informacyjnej propozycji kształtowania polityki państwa w zakresie stosunków międzynarodowych, religii i ochrony praw mniejszości narodowych na Ukrainie.

W 2020 r. Państwowej służbie Ukrainy ds. etnopolityki i wolności sumienia przekazano wszystkie jej funkcje od Ministerstwa kultury i polityki informacyjnej Ukrainy [5]. Uprawnienia Służby obejmują funkcje monitorujące, analityczne, mediacyjne i edukacyjne w zakresie polityki

etnicznej i wolności sumienia, a także niektóre funkcje zezwoleń w zakresie działalności organizacji religijnych (funkcje rejestracyjne i zezwolenia na działalność misyjną cudzoziemców).

Państwowa służba ds. etnopolityki i wolności sumienia określa strategiczny plan swoich działań w celu usprawnienia procesu kontroli wewnętrznej, poprawy jakości świadczenia usług administracyjnych, zapobiegania faktom nieefektywnego i nierentownego wykorzystania funduszy i mienia publicznego, zapobiegania występowaniu błędów i niedociągnięć. Priorytetowymi obiektami audytu wewnętrznego są proces rejestracji statutów (przepisów) ośrodków religijnych, zarządów, klasztorów, bractw religijnych, stowarzyszeń misyjnych (misji) i duchowych (religijnych) instytucji edukacyjnych; ważny jest proces uzgadniania kwestii możliwości prowadzenia działalności kaznodziejskiej i innej działalności kanonicznej, wykonywania obrzędów religijnych przez duchownych, kaznodziejów religijnych, mentorów, innych przedstawicieli zagranicznych organizacji religijnych, którzy są obcokrajowcami i tymczasowo przebywają na Ukrainie.

Elementem działalności państwowej służby jest wdrożenie procesu zapewnienia przeprowadzenia badania religioznawczego statutów organizacji religijnych z udziałem ich przedstawicieli, przedstawicieli instytucji naukowych, naukowców religijnych i innych specjalistów. Nieodłącznym atrybutem działalności Państwowej służby Ukrainy w zakresie etnopolityki i wolności sumienia jest organizacyjne zabezpieczenie działalności, proces gromadzenia i analizowania informacji statystycznych dotyczących liczby i rodzaju organizacji religijnych działających na Ukrainie, budynków sakralnych, budowli i innych nieruchomości należących do organizacji religijnych i wykorzystywanych przez nie, a także byłych budynków sakralnych, budowli i innych nieruchomości, które są wykorzystywane w sposób niezgodny z przeznaczeniem. Zwracamy uwagę na proces monitorowania działalności organizacji religijnych i stowarzyszeń społecznych mniejszości narodowych Ukrainy, które są integralną częścią działalności państwowej służby.

Z inicjatywy Państwowej służby ds. etnopolityki i wolności sumienia rozpoczęła pracę Rada Ekspertów ds. wolności sumienia jako organ konsultacyjno-doradczy do rozpatrywania i badania problematycznych kwestii związanych z kształtowaniem i wdrażaniem polityki publicznej w zakresie stosunków publiczno-wyznaniowych oraz zapewniania wolności sumienia. Aby wzmocnić wzajemne zrozumienie między organizacjami religijnymi różnych wyznań, Państwowa służba ds. etnopolityki i wolności sumienia pracuje nad tworzeniem platform dialogowych i organizowaniem projektów międzyreligijnych i międzywyznaniowych.

Należy zauważyć, że Państwowa służba Ukrainy ds. etnopolityki i wolności sumienia zaczęła przyjmować dokumenty do rejestracji statutów organizacji religijnych, a także do ich rejestracji jako osób prawnych. Ponadto Ministerstwo informacji cyfrowej Ukrainy przedstawiło propozycje wprowadzenia jednolitego ogólnokrajowego elektronicznego systemu koordynacji działań kanonicznych, który zapewnia zaawansowane funkcje wyszukiwania w celu analizy dostępnych informacji, a także zaproponowano rozpoczęcie prac nad stworzeniem systemu elektronicznego z tak zwanymi biurami osobistymi wnioskodawców w celu rozpatrzenia i zatwierdzenia statutów organizacji religijnych i zmian w nich [5].

Państwowa służba ds. etnopolityki i wolności sumienia zaproponowała do publicznej dyskusji projekt koncepcji Państwowego docelowego programu narodowo-kulturalnego „Jedność w różnorodności” na okres do 2032 roku. Koncepcja ma na celu realizację międzynarodowych zobowiązań Ukrainy, biorąc pod uwagę kontekst rosyjskiej agresji wojskowej na Ukrainę i konsekwencje trwającej kilka stuleci polityki rosyjskiej przymusowej asymilacji. Wśród dokumentów międzynarodowych, których celem jest wdrożenie postanowień programu, są: Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych z 1966 r., Ramowa konwencja o ochronie mniejszości narodowych z 1995 r., Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych z 1992 r., Międzynarodowa konwencja o likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z 1965 r.

Zgodnie z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej władzę wykonawczą w państwie sprawuje nie tylko prezydent, ale także Rada Ministrów. Konstytucyjny status władzy wykonawczej został

szczegółowo określony w Ustawie z dnia 8 sierpnia 1996 r. o Radzie Ministrów [6], Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej [7], Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o wojewodzie i administracji rządowej w województwie [8], a także innych aktach prawnych.

W ramach dualistycznego funkcjonowania władzy wykonawczej w polskim systemie politycznym główną rolę odgrywa właśnie Rada Ministrów. Istnieje ona obok prezydenta jako równorzędny organ konstytucyjny i w żadnym wypadku nie chodzi o jej podporządkowanie głowie państwa. W tym kontekście można mówić tylko o powiązaniach politycznych między rządem a Sejmem, ponieważ zgodnie z przyjętym w Polsce mieszanym systemem zarządzania Rada Ministrów musi cieszyć się stałym zaufaniem większości sejmowej i w dużej mierze składa się z samych posłów na Sejm. Rada Ministrów i jej poszczególni członkowie ponoszą za swoje działania odpowiedzialność polityczną (parlamentarną) przed Sejmem, a także indywidualną odpowiedzialność konstytucyjną przed Trybunałem Stanu [9, s. 280];

Rada Ministrów jest organem kolegialnym, przy czym większość jej członków to również odrębne, jednoosobowe organy konstytucyjne, posiadające własne zadania i uprawnienia. Przedstawiona w Konstytucji RP struktura wewnętrzna Rady Ministrów jest bardzo rozbudowana i zróżnicowana. Ustawa zasadnicza ustanawia specjalny status Premiera, który jest w pełni niezależnym organem administracji rządowej o dość szerokich uprawnieniach. Premier nie tylko reprezentuje rząd w stosunkach z innymi władzami i kieruje jego pracami, ale także zapewnia realizację polityki Rady Ministrów. Koordynuje i nadzoruje pracę rządu, za co wspólnie z gabinetem ponosi odpowiedzialność instytucjonalną przed Sejmem. Ponadto jest oficjalnym szefem personelu administracji państwowej i korpusu służby cywilnej.

Premier kieruje pracami rządu i reprezentuje go zewnątrz. Szef rządu nie tylko zapewnia realizację polityki Rady Ministrów, ale także określa sposoby jej realizacji. Momentem prezentacji programu politycznego rządu jest przedstawienie przez premiera w Sejmie planu działania Rady Ministrów, na podstawie którego stara się o wotum zaufania. Jednocześnie do realizacji programu przedłożonego Sejmowi Premier upoważnia, a także koordynuje i nadzoruje pracę ministrów, za którą on i cały skład rządu ponoszą solidarną odpowiedzialność. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej podczas posiedzeń Rady Ministrów w ramach swoich konstytucyjnych uprawnień może również upoważnić Radę Ministrów do określonej działalności [10].

Należy podkreślić, że członkowie Rady Ministrów są również odpowiedzialni przed szefem Rządu, który może niemal z każdej przyczyny wystąpić do Prezydenta o przedstawienie zmian w składzie gabinetu. Krąg Ministrów zarządzających ministerstwami podlega ustawie. Jeśli chodzi o fakultatywnych członków rządu, do tej pory ich uprawnienia nie zostały określone przez przepisy Konstytucji.

Premier jest w pełni niezależnym organem administracji publicznej o szerokich uprawnieniach. Nie tylko reprezentuje rząd w stosunkach z innymi władzami i kieruje jego pracą, ale także zapewnia realizację polityki Rady Ministrów. Jest także oficjalnym szefem pracowników administracji rządowej i korpusu służby cywilnej. Pozwala to Radzie Ministrów odgrywać pewną, że tak powiem, mieszaną rolę w mechanizmie państwowym, a czasami wskazuje na obecność konkurencji między Radą Ministrów a premierem jako jej przewodniczącym.

Rada Ministrów, jako organ władzy wykonawczej, koncentruje w swoich kompetencjach najważniejsze uprawnienia do realizacji bieżącej polityki państwa; jako ogniwo systemu władzy wykonawczej, posiada wszystkie kwestie polityki państwa, które nie są przypisane ustawodawstwu do kompetencji innych organów państwowych i organów samorządu terytorialnego. Zgodnie z zasadami określonymi w konstytucji i ustawach Rada Ministrów: zapewnia wykonywanie Ustaw; wydaje zarządzenia; koordynuje i nadzoruje pracę organów administracji rządowej; chroni interesy Skarbu Państwa; wstępnie zatwierdza projekt budżetu państwa; kieruje wykonaniem budżetu państwa, a także określa zamknięcie rachunków publicznych i sprawozdanie z wykonania budżetu; zapewnia bezpieczeństwo wewnętrzne państwa, a także porządek publiczny; zapewnia bezpieczeństwo zewnętrzne Państwa; sprawuje ogólne przywództwo w zakresie stosunków z innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi; zawiera traktaty międzynarodowe wymagające

ratyfikacji oraz zatwierdza i potępia inne traktaty międzynarodowe; sprawuje ogólne przywództwo w dziedzinie obronności kraju, a także corocznie określa liczbę obywateli wcielonych do czynnej służby wojskowej; określa organizację i tryb swojej pracy [11, s. 169].

Realizację polityki religijnej władzy wykonawczej Rzeczypospolitej Polskiej prowadzi Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, który jest jednostką strukturalną Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji. Elementem organizacyjnym Departamentu w zakresie działalności są wydziały regulacji prawnych, rejestracji kościołów i innych związków wyznaniowych oraz wydział do spraw mniejszości narodowych i etnicznych. Do zakresu kompetencji Departamentu Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych należy rozpatrywanie spraw oraz ich organizacyjno-techniczne wsparcie. Sprawy regulujące pracę Departamentu dotyczą zakresu stosunków między państwem, kościołami i stowarzyszeniami religijnymi; funduszu kościelnego; rejestracji kościołów i innych stowarzyszeń religijnych; mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego; oficjalnego rejestru gmin, w których używany jest język narodowy innych narodowości; rejestracja wspólnot, w których używane są nazwy w językach mniejszości narodowych. Wsparcie organizacyjno-techniczne przewiduje prace komisji ds. zwrotu mienia kościołów i związków wyznaniowych; komisji wspólnej przedstawicieli rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Konferencji Episkopatu Polski oraz komisji wspólnej Rządu, hierarchów innych kościołów i związków wyznaniowych [12].

Na czele Departamentu Wyznań Religijnych i Mniejszości Narodowych i Etnicznych stoi główny specjalista prowadzący postępowanie administracyjne w sprawach należących do kompetencji Ministra spraw wewnętrznych i administracji w celu zapewnienia realizacji praw wspólnot religijnych przez określone akty religijne. Uczestniczy w pracach legislacyjnych nad projektami aktów prawnych w sprawach religijnych, przygotowuje wnioski i zarządzenia dla potrzeb dyrektora i członków Dyrekcji Ministerstwa w celu właściwego prowadzenia polityki religijnej. Do jego kompetencji należy przygotowywanie opinii prawnych w poszczególnych sprawach w celu zapewnienia zgodności opracowanych rozwiązań z ogólnie przyjętymi normami prawa. Prowadzone jest przygotowywanie projektów dotyczących postępowania ministra ds. religii oraz mniejszości narodowych i etnicznych w sprawach majątkowych kościelnych osób prawnych i kościelnych podmiotów prawnych w celu ustawowego zabezpieczenia prawa do wolności sumienia i wyznania [12].

Zaznaczamy, że Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej przyznaje poszczególnym wspólnotom wyznaniowym prawo do regulowania ich stosunków z państwem na podstawie odrębnej umowy. Zawarcie takiej umowy następuje na zasadzie dobrowolności między Radą Ministrów a przedstawicielami danej organizacji religijnej. Natomiast Trybunał Konstytucyjny zazaczył jednak, że kościoły i związki wyznaniowe mają prawo żądać od rządu opracowania aktów normatywnych i uchwalenia Ustaw przez Sejm RP, jeżeli regulują one te same obszary działalności różnych organizacji religijnych, których status prawny został już określony w akcie indywidualnym [13].

Stosunki 15 grup wyznaniowych z państwem regulują przepisy szczegółowe, określające strukturę tych stosunków oraz procedury restytucji mienia. Owe 15 wspólnot religijnych to: Kościół katolicki, Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, Kościół Ewangelicko-Augsburski (luteranski), Kościół Ewangelicko-Reformowany, Kościół Metodystyczny, Kościół Baptystów, Kościół Adwentystów Dnia Siódmego, Kościół Polskokatolicki, Kościół Zielonoświątkowy, Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w Polsce, Kościół Katolicki Mariawitów, Kościół Starokatolicki Mariawitów, Wschodni Kościół Staroobrzędowy, Muzułmański Związek Religijny i Karaimski Związek Religijny. Śluby udzielane przez duchownych 11 z tych grup wyznaniowych nie wymagają dalszej rejestracji w urzędzie stanu cywilnego, przy czym Kościół Katolicki Mariawitów, Muzułmański Związek Religijny, Karaimski Związek Religijny oraz Wschodni Kościół Staroobrzędowy nie mają tego prawa. Ponadto stosunki 166 zarejestrowanych związków wyznaniowych oraz pięciu zbiorczych organizacji religijnych (Polska Rada Ekumeniczna, Polska

Unia Buddyjska, Towarzystwo Biblijne, Sojusz Ewangelicki oraz Rada Kościołów Protestantckich) z państwem nie są uregulowane ustawowo [14].

Zgodnie z zasadą wolności sumienia i religii, stosunki pomiędzy państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi opierać się mają na poszanowaniu wolności sumienia i wyznania. Zasada ta zakłada oddzielenie kościołów i związków wyznaniowych od państwa; swobodę pełnienia funkcji religijnych; równość wszystkich kościołów i związków wyznaniowych, niezależnie od tego jak uregulowana jest ich sytuacja prawna; oraz ochronę prawną kościołów i związków wyznaniowych w zakresie określonym przez prawo. Zgodnie z obowiązującym prawem przedstawiciele rządu i Kościoła katolickiego obradują w Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu i Konferencji Episkopatu Polski pod przewodnictwem ministra spraw wewnętrznych i administracji oraz biskupa, która spotyka się regularnie w celu omówienia stosunków państwo-Kościół. Rząd uczestniczy również we wspólnej komisji z Polską Radą Ekumeniczną, której przewodniczą podsekretarz z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz przewodniczący Polskiej Rady Ekumenicznej (stowarzyszenia skupiającego siedem wyznań i dwa związki wyznaniowe, spośród których wszystkie są niekatolickimi wspólnotami chrześcijańskimi). Komisja spotyka się w celu omawiania kwestii związanych z mniejszościowymi kościołami chrześcijańskimi działającymi w Polsce [14].

Związki wyznaniowe niepodlegające szczególnym przepisom mogą rejestrować się w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji, rejestracja nie jest jednak obowiązkowa. Zgodnie z prawem, aby się zarejestrować, grupa musi złożyć poświadczony notarialnie wniosek wraz z danymi osobowymi przynajmniej 100 członków będących obywatelami Polski, informacje dotyczące działalności grupy na terenie kraju, opis doktryny i praktyk religijnych, status oraz adres siedziby, dane osobowe jej przywódców, opis roli pełnionej przez duchownych oraz informacje o źródłach finansowania i metodach rekrutacji nowych członków. W przypadku odrzucenia wniosku o rejestrację przez ministerstwo, dany podmiot może odwołać się do sądu administracyjnego. Dopuszczalne przez prawo podstawy do odrzucenia wniosku to niespełnienie wymogów formalnych lub zawarcie we wniosku zapisów, które mogą naruszać bezpieczeństwo i porządek publiczny, zdrowie, moralność publiczną, władzę rodzicielską lub wolność, a także prawa innych osób. Niezarejestrowane grupy mogą swobodnie modlić się, nawracać, publikować lub sprowadzać literaturę religijną oraz zapraszać zagranicznych misjonarzy, ale nie są uznawane na mocy prawa, dlatego nie mogą podejmować pewnych działań w imieniu związku, np. być właścicielem nieruchomości lub rachunku bankowego. Sto osiemdziesiąt sześć zarejestrowanych grup wyznaniowych uznanych na mocy prawa korzysta z przywilejów niedostępnych dla grup niezarejestrowanych, takich jak pewne przywileje podatkowe oraz prawa do nabywania nieruchomości i nauczania religii w szkołach.

Wnioski i perspektywy dalszych badań. Organy władzy wykonawczej, na których ustawodawstwem Ukrainy i Rzeczypospolitej Polskiej nałożono obowiązek zapewnienia realizacji państwowej polityki religijnej, skupiały się przede wszystkim na wypełnianiu realną treścią konstytucyjnie zapisanego prawa każdego do wolności światopoglądu i wyznania. W latach niepodległości Rada Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej i Gabinet Ministrów Ukrainy, inne organy władzy wykonawczej wykonały znaczną ilość prac nad realizacją państwowej polityki religijnej. Priorytetowymi obszarami działania tych organów była likwidacja skutków radzieckiej polityki religijnej, przywrócenie obecności religii w przestrzeni publicznej. To władze wykonawcze praktycznie decydowały o zwrocie kultowych budynków i mienia organizacjom religijnym, przyłączeniu organizacji religijnych do zapewnienia praw i wolności religijnych człowieka w organizacji wojskowej, realizacji prawa do wolności sumienia podczas otrzymywania edukacji i tym podobnie. Chociaż poczyniono znaczne postępy w rozwiązywaniu tych problemów, niektóre z nich nadal wymagają szczególnej uwagi organów władzy wykonawczej na różnych poziomach.

Список використаних джерел та літератури

1. Конституція України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 28.01.2023).
2. Закон України «Про Кабінет Міністрів України». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 28.01.2023).
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державної служби України з етнополітики та свободи совісті». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/503-2019-п#Text> (дата звернення: 28.01.2023).
4. Постанова «Про затвердження Положення про Державну службу України з етнополітики та свободи совісті та внесення змін до Положення про Міністерство культури України». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/812-2019-п#Text> (дата звернення: 28.01.2023).
5. Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. Режим доступу: <https://dess.gov.ua> (дата звернення: 28.01.2023).
6. Ustawa o Radzie Ministrów. Режим доступу: <https://lexlege.pl/ustawa-o-radzie-ministrow/> (дата звернення: 28.01.2023).
7. Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej. Режим доступу: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19971410943/U/D19970943Lj.pdf> (дата звернення: 28.01.2023).
8. Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o wojewodzie i administracji rządowej w województwie. Режим доступу: <https://lexlege.pl/ustawa-o-wojewodzie-i-administracji-rzadowej-w-wojewodztwie/rozdzial-1-przepisy-ogolne/874/> (дата звернення: 28.01.2023).
9. Garlicki L. Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu. Wyd. 6. Warszawa : Wolters Kluwer, 2019. 505 s.
10. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Режим доступу: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970780483/U/D19970483Lj.pdf> (дата звернення: 28.01.2023).
11. Czyż A. Rząd w państwach Grupy Wyszehradzkiej. *Władza wykonawcza w teorii i praktyce politycznej okresu transformacji*. 2014. S. 147–181.
12. Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych. Режим доступу: <https://archiwumbip.mswia.gov.pl/bip/organizacja/23878,Departament-Wyznan-Religijnych-oraz-Mniejszosci-Narodowych-i-Etnicznych.html> (дата звернення: 28.01.2023).
13. Bernaciński Ł. Rozważania nad zrównaniem pozycji prawnej kościołów i innych związków wyznaniowych oraz niereligijnych organizacji światopoglądowych. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Iuridica*. 2020. № 92. S. 61–74. Режим доступу: [file:///C:/Users/user/Downloads/mmarszalek,+%7B\\$userGroup%7D,+61-74_Bernaciński.pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/mmarszalek,+%7B$userGroup%7D,+61-74_Bernaciński.pdf) (дата звернення: 28.01.2023).
14. Raport o przestrzeganiu wolności religijnej na świecie w 2019 r. Режим доступу: https://pl.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/23/irfr_pl.pdf (дата звернення: 28.01.2023).

References (translated & transliterated)

1. Konstytucja Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy "Pro Kabinet Ministriv Ukrainy" [Law of Ukraine "On the Cabinet of Ministers of Ukraine"]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> [in Ukrainian].
3. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro utvorennya Derzhavnoyi sluzhby Ukrainy z etnopolityky ta svobody sovisti" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the establishment of the State Service of Ukraine for Ethnopolitics and Freedom of Conscience"]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/503-2019-п#Text> [in Ukrainian].
4. Postanova "Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z etnopolityky ta svobody sovisti ta vnesennya zmin do Polozhennya pro Ministerstvo kul'tury Ukrainy" [Resolution "On approval of the Regulations on the State Service of Ukraine on ethnopolitics and freedom of conscience and amendments to the Regulations on the Ministry of Culture of Ukraine"]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/812-2019-п#Text> [in Ukrainian].
5. Derzhavna sluzhba Ukrainy z etnopolityky ta svobody sovisti [State Service of Ukraine for Ethnopolitics and Freedom of Conscience]. Retrieved from: <https://dess.gov.ua> [in Ukrainian].
6. Ustawa o Radzie Ministrów [Act on the Council of Ministers]. Retrieved from: <https://lexlege.pl/ustawa-o-radzie-ministrow/> [in Polish].

7. Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej [Act of September 4, 1997 on government administration departments]. Retrieved from: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19971410943/U/D19970943Lj.pdf> [in Polish].
8. Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o wojewodzie i administracji rządowej w województwie [Act of 23 January 2009 on the Voivode and Government Administration in the Voivodeship]. Retrieved from: <https://lexlege.pl/ustawa-o-wojewodzie-i-administracji-rzadowej-w-wojewodztwie/rozdzial-1-przepisy-ogolne/874/> [in Polish].
9. Garlicki, L. (2019). *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu [Polish constitutional law. Outline of the lecture]*. Warszawa: Wolters Kluwer [in Polish].
10. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej [The Constitution of the Republic of Poland]. Retrieved from: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970780483/U/D19970483Lj.pdf> [in Polish].
11. Czyż, A. (2014). Rząd w państwach Grupy Wyszehradzkiej [Government in the Visegrad Group countries]. *Władza wykonawcza w teorii i praktyce politycznej okresu transformacji*, 147–181 [in Polish].
12. Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych [Department of Religious Denominations and National and Ethnic Minorities]. Retrieved from: <https://archiwumbip.mswia.gov.pl/bip/organizacja/23878,Departament-Wyznan-Religijnych-oraz-Mniejszosci-Narodowych-i-Etnicznych.html> [in Polish].
13. Bernaciński, Ł. (2020). Rozważania nad zrównaniem pozycji prawnej kościołów i innych związków wyznaniowych oraz niereligijnych organizacji światopoglądowych [Considerations on the equalization of the legal position of churches and other religious associations and non-religious ideological organizations]. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Iuridica*, 92, 61–74. Retrieved from: [file:///C:/Users/user/Downloads/mmarszalek,%7B\\$UserGroup%7D,+61-74_Bernaciński.pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/mmarszalek,%7B$UserGroup%7D,+61-74_Bernaciński.pdf) [in Polish].
14. Raport o przestrzeganiu wolności religijnej na świecie w 2019 r. [Report on the observance of religious freedom in the world in 2019]. Retrieved from: https://pl.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/23/irfr_pl.pdf [in Polish].

Статтю отримано 27.01.2023 року.

Прийнято до друку 02.03.2023 року.

Катерина Яриновська,
викладач кафедри слов'янських і германських мов
Житомирського державного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0003-1922-7494
kyarik555@gmail.com
Олексій Башманівський,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри слов'янських і германських мов
Житомирського державного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-2137-0305
olex_bash@ukr.net

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПРИ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ: ІНСТРУМЕНТИ, МЕТОДИ Й ПРИЙОМИ

У статті розглядається проблема формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти при вивченні іноземних мов у закладах вищої освіти. Авторами визначено, що серед основних завдань, котрі ставить перед нами педагогічна наука в царині формування комунікативних компетентностей розвиток у здобувачів чотирьох основних видів комунікації: читання, аудіювання, говоріння та письмо. Здобувач має вільно володіти мовою (іноземною) для того, щоб вміти ефективно, грамотно й доступно висловити свою думку усно та письмово. Домінантною проблемою, яка стала об'єктом дослідження є підбір методів, інструментів (застосунків) для реалізації мети, поставленої в назві наукової розвідки. Актуальність вивчення абсолютно зумовлена сучасними історико-суспільними подіями та вимогами роботодавців на ринку праці (зокрема і євроінтеграція, співпраця із представниками різних європейських і світових країн, визнання іноземних мов (англійської, польської зокрема) як мов міжнародного рівня спілкування. Оскільки формування комунікативної компетентності вважається в педагогіці одним із доміантних завдань сучасної освіти, то, відповідно, досить логічно спрямовувати вивчення іноземних мов саме на оволодіння мовленнєвими навичками. Стаття репрезентує основні теоретико-методичні аспекти процесу формування означеної компетентності під час вивчення англійської та польської мов. Авторами представлено аналіз застосунків, котрі можуть допомогти грамотно організувати освітній процес, проаналізовано найбільш популярні платформи для вивчення іноземних мов, англійської та польської (Moodle, Zoom, Google Classroom, Microsoft Teams, Cisco WebEx, Padlet, Jamboard, Google Handouts, Trello, Flamingo Whiteboard, Linoit, Canva); акцентовано увагу на виборі методів і прийомів для формування комунікативної компетентності, а також запропоновано кілька кейс-завдань, які можна застосовувати на заняттях.

Ключові слова: комунікативна компетентність, вивчення іноземних мов, методи, прийоми, цифрові застосунки, інструменти навчання, кейс-завдання.

Olexiy Bashmanivskiy, Kateryna Yarynowska. Kształtowanie kompetencji komunikacyjnych studentów szkół wyższych w procesie nauki języków obcych: narzędzia, metody i techniki
Artykuł porusza problematykę kształtowania kompetencji komunikacyjnych studentów szkół

wyższych podczas nauki języków obcych w szkołach wyższych. Autorzy ustalili, że wśród głównych zadań, jakie stawia przed nami nauka pedagogiczna w zakresie kształtowania kompetencji komunikacyjnych, jest rozwój czterech głównych rodzajów komunikacji: czytania, słuchania, mówienia i pisania. Wnioskodawca musi biegle posługiwać się językiem (obcym), aby móc skutecznie, kompetentnie i łatwo wyrazić swoją opinię ustnie i pisemnie. Dominującym problemem, który stał się przedmiotem badań, jest dobór metod, narzędzi (aplikacji) do realizacji celu postawionego w tytule artykułu naukowego. Aktualność opracowania jest bezwzględnie zdeterminowana współczesnymi wydarzeniami historycznymi i społecznymi oraz wymaganiami pracodawców na rynku pracy (w tym integracja europejska, współpraca z przedstawicielami różnych krajów Europy i świata, uznawanie języków obcych (zwłaszcza angielskiego, polskiego) jako języki o międzynarodowym poziomie komunikacji. Ponieważ kształtowanie kompetencji komunikacyjnych jest uważane za jedno z dominujących zadań współczesnej edukacji pedagogicznej, logiczne jest ukierunkowanie nauki języków obcych właśnie na opanowanie umiejętności mówienia. Artykuł przedstawia główne aspekty teoretyczne i metodologiczne procesu kształtowania się określonych kompetencji podczas nauki języka angielskiego i polskiego. Autorzy przedstawiają analizę aplikacji, które mogą pomóc w prawidłowej organizacji procesu edukacyjnego, analizie poddano najpopularniejsze platformy do nauki języków obcych, angielskiego, polskiego (Moodle, Zoom, Google Classroom, Microsoft Teams, CiscoWeb EX, Padlet, Jamboard, Google Handouts, Trello, Flīng Whiteboard, Linoit, Canva); zaproponowano zwrócenie uwagi na dobór metod i technik kształtowania kompetencji komunikacyjnych, a także kilka przypadków-zadań, które można wykorzystać na zajęciach.

Słowa kluczowe: kompetencja komunikacyjna, nauka języków obcych, metody, techniki, aplikacje cyfrowe, narzędzia edukacyjne, zadania kazuistyczne.

Olexiy Bashmanivskyy, Kateryna Yarynovska. Formation of communicative competence of higher education students in the process of learning foreign languages: tools, methods and techniques

The article deals with the problem of formation of communicative competence of higher education students when studying foreign languages in higher education institutions. The authors determined that among the main tasks that pedagogical science sets before us in the field of formation of communicative competences is the development of four main types of communication: reading, listening, speaking and writing. The applicant must be fluent in a (foreign) language in order to be able to effectively, competently and easily express his opinion orally and in writing. The dominant problem that became the object of research is the selection of methods, tools (applications) for the realization of the goal set in the name of scientific article. The relevance of the study is absolutely determined by modern historical and social events and the demands of employers on the labor market (including European integration, cooperation with representatives of various European and world countries, recognition of foreign languages (English, Polish in particular) as languages of international communication level. Since the formation of communicative competence is considered one of the dominant tasks of modern education in pedagogy, it is logical to direct the study of foreign languages precisely to mastering speaking skills. The article represents the main theoretical and methodological aspects of the process of formation of defined competence during the study of English and Polish languages. The authors presents an analysis applications that can help organize the educational process correctly, the most popular platforms for learning foreign languages (English and Polish) are analyzed (Moodle, Zoom, Google Classroom, Microsoft Teams, CiscoWeb EX, Padlet, Jamboard, Google Handouts, Trello, Flīng Whiteboard, Linoit, Canva); attention to the choice of methods and techniques for the formation of communicative competence, as well as several case-tasks that can be used in classes are proposed.

Key words: communicative competence, foreign language learning, methods, techniques, digital applications, learning tools, case tasks.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Для забезпечення з професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема у ЗВО важливу роль відіграє формування комунікативної компетентності, оскільки основне завдання сучасного спеціаліста, незалежно від галузі його роботи – уміти налагоджувати процес комунікації. За сучасних умов (дистанційне навчання у зв'язку із епідеміологічною ситуацією та повномасштабною війною на території України) проблема формування комунікативних навичок здобувачів вищої освіти постає особливо жорстко та потребує детального розгляду.

У сучасній педагогіці вищої школи формування комунікативної компетентності є однією із найбільш важливих складових якісної фахової підготовки будь-якого рівня вищої освіти, тому потребує вивчення інноваційних підходів, оновлення змісту освітнього процесу та упровадження ефективних навчальних технік й прийомів для реалізації цієї мети.

Актуальність проблеми зумовлена також і тим, що в сучасному інформаційному просторі суттєво видозмінюються вимоги до випускників закладів вищої освіти. Оскільки роботодавці очікують від потенційних працівників не лише ґрунтовних знань і професійних умінь, а й так званих «soft skills», серед яких комунікативні компетентності посідають панівні позиції, стаючи все більш необхідними й популярними на ринку праці. Результати наукових розвідок учених Стенфордського дослідного інституту й Гарвардського університету дозволяють робити висновки про те, що «soft skills» становлять 85 % успіху людини як професіонала, і тільки 15 % – «hard skills».

На межі XX і XXI століть відбувся прорив у дослідженнях, проведених у рамках найважливіших міжнародних інституцій, які звернулися до аналізу шкільних систем та їхньої ефективності. Організація економічного співробітництва та розвитку здійснила два циклічних дослідження: PISA – Програма міжнародного оцінювання учнів (PISA), що проводиться кожні три роки з 2000 року, і TALIS – Міжнародне дослідження викладання і навчання (TALIS), що проводиться кожні п'ять років з 2008 року, а Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури та її Міжнародна асоціація з оцінювання навчальних досягнень розробили PIRLS – Міжнародне дослідження читацької грамотності (PIRLS), що проводиться кожні п'ять років, починаючи з 2001 року. Усі організації зосередилися на розробці стратегій для підтримки викладання та навчання. Рада Європи розробила та розширила Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти – викладання, вивчення та оцінювання (Council of Europe, 2018), що вплинуло на розробку нових підходів у викладанні та навчанні. Зокрема, сьогодні в Польщі формування комунікативної компетентності в студентів вищих навчальних закладів передбачає поєднання формальних мовних курсів, інтерактивних методів навчання, практичного досвіду та комфортного середовища, яке сприяє розвитку ефективних комунікативних навичок. Ці зусилля спрямовані на те, щоб забезпечити студентів необхідними мовними й комунікативними навичками для їхньої майбутньої академічної, особистої та професійної діяльності.

Варто також зазначити, що окреслена вища проблема має чіткий взаємозв'язок із низкою інших педагогічних аспектів, зокрема те, що формування комунікативних компетентностей впливає на формування інших професійних умінь, навичок і компетентностей.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Комунікативну компетентність як домінуючу для самореалізації професіонала в будь-якій галузі представили в наукових розвідках такі вчені: Е. Зеєр, І. Зимня, Н. Кузьміна, Л. Мітіна, Л. Петровська, Ю. Вторникова, О. Жукова, Ю. Жуков, Д. Ізаренкова, О. Кучерук, О. Касаткіна, І. Козубовська, Н. Опанасенко, Г. Рурік, О. Смірнова, Н. Стеценко, Ю. Федоренко, О. Хуторський, І. Чеботарьова та ін. Механізми та особливості формування комунікативної компетентності вивчали Г. Андрєєва, О. Бодалєв, Л. Петровська, Б. Ломов, О. Кузьміна та ін. З погляду педагогіки проблему формування комунікативної компетентності окреслили в працях: О. Беляєв, Л. Виготський, Н. Волкова, Є. Голобородько, О. Поментун, М. Жинкін,

Д. Ізаренков, Т. Ладиженська, Л. Мацько, Н. Пашківська, М. Пентилюк, О. Караман, О. Горошкіна, С. Омельчук, І. Хом'як та інші відомі науковці.

Проблема комунікативної підготовки здобувачів ЗВО в процесі навчання є предметом уваги українських науковців: Н. Бабич, А. Богуща, Г. Білавич, Т. Василькової, С. Єрмоленка, С. Козака, С. Макаренка, Г. Онуфрієнко, О. Трифонової.

Проблема комунікативної підготовки здобувачів ЗВО в процесі навчання є предметом уваги українських (Н. Бабич, А. Богущ, Г. Білавич, Т. Василькова, С. Єрмоленко, С. Козак, С. Макаренко, Г. Онуфрієнко, О. Трифонова) і польських (Я. Арабські, Е. Ванек-Клімчак, М. Даковська, А. Душак, Х. Коморовська, А. Уberman та інші) науковців.

Зважаючи «комунікативна компетентність» можна розглядати під різними поглядами, проте спільною думкою все ж є те, що «комунікативна компетентність – це складна інтегральна на численні дослідження з обраної царини науковці сходяться на тому, що поняття категорія, яка синтезує загальну культуру спілкування особистості як майбутнього фахівця та специфічні прояви комунікативної компетентності в професійній діяльності, рівень сформованості міжособистісного досвіду спілкування з людьми, що оточують, тощо» [2].

Окреслення невирішених питань, порушених у статті. У зв'язку із соціально-історичними подіями останніх років дистанційна форма здобуття освіти ефективно впроваджується в навчальний процес будь-якого рівня вищої освіти. У такому контексті досить доцільно буде проаналізувати специфіку формування комунікативної компетентності в студентів закладів вищої освіти, зокрема при вивченні іноземних мов. На основі досліджень та проведеного аналізу можемо стверджувати, що проблемі формування комунікативної компетентності у вивченні іноземних мов, зважаючи на соціально-історичний контекст останніх років, недостатня увага надається чинникам формування комунікативної компетентності, прагматичним підходам, організаційним формам і методам.

Формулювання мети та завдань. Домінантною метою цього дослідження є окреслення основних віх та особливостей процесу формування комунікативної компетентності в студентів закладів вищої освіти та вибору відповідних методик для вивчення англійської й польської мов, зважаючи на умови, у яких доводиться навчатись сучасним студентам. Поставлена мета передбачає реалізацію таких завдань:

- а) характеристика особливостей комунікативної компетентності;
- б) висвітлення специфіки формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти;
- в) систематизація та узагальнення вже відомих напрацювань, що стосуються підбору методів навчання для занять з іноземної мови (польської та англійської зокрема).

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Перед викладом основного матеріалу варто окреслити значення понять *компетенція* й *компетентність*. В основі наукового терміну *компетенція* є слово, що походить із латинської мови: *компетенція* (*competentia*, від «*competere*» – взаємне прагнення, відповідь). Академічний тлумачний словник подає визначення цього терміну як добру обізнаність у якійсь галузі чи проблемі [1].

А от наступне поняття дещо інше – під *компетентністю* розуміють складну інтегровану характеристику особистості, що має на увазі знання, вміння, навички, ставлення, які забезпечують ефективне проведення діяльності чи виконання певних функцій, що забезпечують розв'язання проблеми досягнення певних стандартів у галузі знань або виді діяльності.

Отже, можемо визначити, що комунікативна компетентність у загальному значенні – це здатність ефективно спілкуватися з іншими людьми, використовуючи мовні та немовні засоби. Це уміщує в собі знання мови, граматики, лексики, а також уміння вести діалог, слухати, розуміти інших людей, використовувати мовні засоби відповідно до ситуації та культурних норм. Комунікативна компетентність є важливою як у професійному, так і в особистому житті.

Фахова комунікативна компетентність – це здатність ефективно спілкуватися в

професійній сфері, використовуючи мовні та немовні засоби, які відповідають вимогам та нормам цієї галузі. До неї входять знання термінології, правил та стандартів, які характерні для певної професії, а також уміння ефективно взаємодіяти з колегами, клієнтами та іншими учасниками професійного середовища.

Підсумовуючи, комунікативною / мовленнєвою обізнаністю можемо назвати практичні навички володіння мовою в усіх її формах із дотриманням норм у таких галузях: орфоепія, наголос, уживання слів, володіння мовленнєвим етикетом тощо. Важливо зауважити, що комунікативною обізнаністю називають здатність до ефективного спілкування як запоруку для успішної професійної діяльності незалежно від галузі.

Комунікативна компетентність у психолінгвістиці – це:

- уміння комунікувати, переконувати слухача та за допомогою процесу спілкування спонукати до тих чи тих дій;
- отримувати інформацію про предмет спілкування або ж про реципієнта;
- оцінювати емоційний стан співрозмовника;
- здійснювати вплив на комунікантів на основі прагматичного використання культури мовлення [3, с. 8].

Відповідно до дослідження І. Хом'яка, комунікативна компетентність є комплексним поняттям, яке передбачає:

- орієнтацію в мовленнєвій ситуації (процесі комунікації);
- спроможність реалізувати активну взаємодію;
- уміння знаходити контакт із людьми, використовуючи вербальні та невербальні засоби [5].

Зважаючи на проаналізовані наукові студії, можемо стверджувати, що комунікативною компетентністю є комплексне поняття, яке вміщує набуті знання, уміння, навички, досвід, котрий «забезпечує здатність спілкування в системі мовленнєвої культури та соціальних норм» [4].

Під комунікативними розуміємо навички й уміння, які здобувачі можуть набуті в процесі оволодіння мовознавчими дисциплінами, самостійного засвоєння теорії та реалізація теоретичного матеріалу на практиці; фаховий блок має міждисциплінарний характер й стосується формування визначених компетентностей, що можуть бути зреалізовані після проведення науково-дослідницьких видів діяльності, виробничих або навчальних практик, а також у процесі інтеграції мовознавчих дисциплін із дисциплінами соціально-гуманітарного спрямування. Саме тому варто приділити увагу розгляду шляхів й особливостей формування комунікативної компетентності під час вивчення іноземних мов у закладах вищої освіти.

На сучасному етапі розвитку педагогіки основною технологією у вивченні іноземних мов, зокрема польської й англійської, є комунікативний підхід. Здобувач має орієнтуватися на чотири основних типи мовленнєвої діяльності: говоріння, письмо, читання, аудіювання. Як результат, здобувачі набувають комунікативної компетентності – здатності вільно володіти мовою незалежно від конкретних ситуацій та мають змогу комунікувати безпосередньо в процесі. Домінантною характеристикою такого підходу є використання під час вивчення мови, автентичних (польських або англомовних) текстів, а не їх українських перекладів задля формування правильної вимови, розуміння мови та комунікації загалом [9].

Найпершим чинником, який варто враховувати при організації навчального процесу, спрямованого на формування комунікативної компетентності є діджиталізація та інноваційність навчального процесу. Це цілком закономірно в країнах Європи й світу (США, Великобританія, Південна Корея, Естонія, Фінляндія, Болгарія, Ірландія, Німеччина тощо), оскільки виклики, які ставить перед нами сучасний роботодавець та історико-суспільний подієвий контекст змушують модернізувати освітню систему. Цей досвід дає сучасним викладачам та методистам чітке уявлення про специфіку побудови системи формування комунікативної компетентності шляхом урізноманітнення навчально-виховного процесу закладів вищої освіти. Забезпечення технічними ресурсами викладацького складу, працівників

та здобувачів дає змогу модернізації педагогічних технік і технологій, створення нових підходів, використання оновлених прийомів організації роботи здобувачів ЗВО, щоб забезпечити оволодіння фаховими компетентностями (зокрема й комунікативною) та отримувати необхідну інформацію [9; 11].

Формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців при вивченні іноземних мов із використанням інформаційно-комунікаційних технологій забезпечується за допомогою різних сервісів. Під час роботи можна використовувати різні платформи й сервіси:

- Moodle – платформа для навчання, що надає викладачам, студентам дуже розгорнутий набір інструментів для навчання, зокрема й дистанційного. Moodle можна використовувати в освітньому процесі для формування різноманітних завдань, спрямованих на формування комунікативної компетентності;

- Microsoft Teams, Zoom, Google Handouts, Google Meet – використовуються переважно завжди під час дистанційного навчання, оскільки вони дозволяють організувати онлайн-зустрічі (із демонстрацією звуків, картинок й інших речей) та максимально наблизити навчальний процес до реального;

- Google Classroom – досить сучасний вебсервіс, який функціонує в межах застосунків Google для закладів освіти з метою спрощення розробки, поширення та класифікації завдань або в умовах дистанційного навчання або безпаперовим шляхом. На цій платформі можуть реалізовуватися завдання з нахилом на формування комунікативних компетентностей;

- Cisco WebEx – платформа, яка зазвичай використовується для дистанційного навчання закладів освіти будь-якого рівня та поєднує в собі функціональні особливості описаних вище платформ, оскільки дозволяють проводити онлайн-заняття з відео й аудіо високої якості, а також опитування, комфортне оцінювання й спільну роботу;

- онлайн дошки Padlet, Jamboard, Linoit – дозволяють розміщувати завдання різних видів і типів, а також прикріпляти свої матеріали, групувати їх і зручно розташовувати;

- Trello, Flinga Whiteboard – інструменти, що досить рідко використовується у ЗВО, проте досить ефективні. По-суті, є візуальним інструментом керування освітнім процесом, який дає змогу здобувачам формувати власні ідеї, планувати процес навчання та керувати ним спільно з викладачем;

- Canva – один із безкоштовних онлайн-інструментів графічного дизайну. Під час вивчення іноземних мов використовується як допоміжний інструмент для створення плакатів, дописів у соцмережах, різних презентацій, коміксів, відео, інфографік тощо [6].

Науковці та дослідники проблематики сучасної освіти визначають кілька професійних аспектів у сфері формування комунікативної компетентності в процесі мовної підготовки майбутніх спеціалістів, реалізація яких забезпечить формування їх професійного портфоліо. Серед таких завдань:

- здійснення ефективної переконливої мовленнєвої діяльності, впливу на спілкування, взаємин в соціумі, ситуацій у мікрогрупах та колективах, побудова стосунків на основі діалогу, вплив на формування адекватних та комфортних міжособистісних взаємин [10];

- володіння красномовністю, емпатійністю, делікатністю, гнучкістю й тактовністю під час комунікації, мовленнєвий етикет;

- уміння доводити думку, аргументувати та спростовувати її, переконувати реципієнта;

- вести комунікацію (бесіди, співбесіди, ділові бесіди, перемовини, суперечки, дискусії, диспути, полеміки тощо);

- спілкування по телефону відповідно до унормованих етичних, мовленнєвих, професійних характеристик;

- володіння техніками здійснення комунікації, вербальними й невербальними засобами, ораторськими і риторичними вміннями [2].

Забезпечення реалізації таких завдань можливе завдяки використанню різних методів і прийомів, а саме:

1) методи діагностики (виявлення рівня сформованості комунікативної компетентності

студентів): спостереження, бесіди, письмові й усні опитування, тестові завдання;

2) методи прогнозування (структуризація визначених проблем процесу навчання у формуванні комунікативної компетентності здобувачів, знаходження шляхів розв'язання проблем й доцільної послідовності рішень, систематизація інформації про якісні та кількісні особливості формування комунікативної компетентності майбутніх спеціалістів, визначення очікуваних результатів навчально-виховного процесу): створення моделі діяльності, відбір новітніх форм та видів роботи [13; 14];

3) методи управління опором (для профілактики й запобігання опором новітнім формам здійснення навчального процесу у формуванні іншомовної комунікативної компетентності в студентів ЗВО). Такі методи представлені інтерактивним навчанням, консультаціями, інформаційним та технічним забезпеченням, педагогічного супроводу, інформаційно-методичними семінарами, семінарами-презентаціями, тренінгами;

4) методи організації інноваційного процесу (реорганізація освітнього процесу): створення, пошук, опанування, упровадження, апробація, поширення інноваційних методик у навчання, індивідуальні й групові завдання, створення професійно орієнтованих ситуацій практикування іншомовної комунікативної компетентності, творчі кейси, інтерактивна взаємодія (співпраця), інтеграційні технології;

5) методи стимуляції й корекції інноваційної діяльності (змагання, конкурс, моральне заохочення, визнання, преміювання, моделювання ситуацій успіху із використанням іноземної мови);

6) методи контролю і аналізу (перевірка процесів формування комунікативної компетентності в майбутніх спеціалістів під час занять з іноземної мови) – це збирання та облік аналітичних даних про рівень сформованості комунікативної компетентності в процесі вивчення іноземних мов, а також досить типові – систематизація, узагальнення, типізація, класифікація, порівняльний аналіз, групова / індивідуальна самооцінка [8].

Зважаючи на мету “формування комунікативних компетентностей” досить актуальним є застосування на заняттях з іноземної мови (за професійним спрямуванням або ж окремих розділів: синтаксису, орфографії, лексикології, фонетики тощо) інтерактивних технологій, зокрема кейс-методів. Такий метод набув популярності в українській педагогіці з 1992 року й став предметом зацікавлення таких науковців: А. Волкової, В. Лободи, В. Матірко, О. Сидоренко, Л. Шиянюк тощо. Учені трактують сутність кейс-методів як ситуаційних, пов'язаних насамперед із практичною діяльністю, яка чекає на здобувачів після закінчення ЗВО [7].

Метод ситуаційних завдань або вправ (кейс-метод) робить акцент на пізнавальну діяльність, є прагматично орієнтованим, забезпечує швидке вирішення фахових проблем, дозволяючи використовувати раніше набуті знання на практиці. Кейс-технології під час занять з іноземних мов створюють практичну формулу ситуації, активізують критичне мислення, мотивацію до навчання, індивідуальну активність, сприяють формуванню особистісних якостей, комунікативних та фахових компетентностей здобувачів вищої освіти. Кейсом є результат наукової й методичної діяльності викладача, іншими словами – це інтелектуальний продукт, що потребує ретельної попередньої підготовки. Як результат наукових джерел можна сформулювати структуру створення кейсу:

- усвідомлення освітніх цілей кейсу;
- формулювання мети та завдань;
- вигадування проблемної ситуації;
- обрання джерел інформації;
- окреслення ситуативної моделі;
- зміст кейсу;
- діагностика та адаптація ситуації до реальності;
- пошук інноваційних технічних засобів та систем обміну інформацією [4].

Для обґрунтування доцільності описаних вище методів й застосунків варто означити

кілька кейсів, які репрезентуватимуть їхнє прагматичне застосування:

1. Кейс-study. Запропонована ситуація: Оберіть англомовний виступ когось із українських політиків під час зустрічі із іноземними делегаціями та проаналізуйте його. Відредагуйте (за потреби). Окресліть, за якої ще комунікативної ситуації могло б відбутися таке спілкування? І в яких ситуаціях використання подібного стилю й засобів комунікації було б недоречним? Яких мовних норм не дотримався оратор? Що б ви змінили в мовленні оратора?

2. Кейс «Формула комунікативного успіху». Запропонована ситуація: Прочитайте вислів. «Кращою похвалою для оратора буде, якщо кожен, хто чує його мову, скаже собі: Але ж я сам так думав, він тільки висловив те, що я відчував». (Віолі де Дюк, французький архітектор). На які думки він вас наштовхує? Чи погоджуєтесь ви з таким твердженням? Аргументуйте свою думку. Створіть інфографіку-порадник «10 правил успішного спілкування».

3. Кейс «Знайди вихід». Додаткові матеріали: картки із картою міста (наприклад, Житомира). Запропонована ситуація: уявіть, що до вас підійшов іноземець і вам треба пояснити йому дорогу до означеного об'єкта. Якими фразами ви будете оперувати? Яку інформацію не варто зазначати, щоб не заплутати комуніканта? Яка лексика буде доречною, а яка ні? Які вербальні й невербальні засоби ви використаєте?

У такий спосіб кейс-методи можуть не лише спрямувати здобувачів до розвитку комунікативної компетентності в прагматичному аспекті та перевірити теоретичні знання, а й виявити сильні та слабкі сторони здобувачів у іноземній мові, тобто провести діагностику.

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. Отже, комунікативна компетентність постає як інтегроване, комплексне явище, що становить синтез знань, умінь та навичок здобувача, рівня загальної мовної й мовленнєвої культури, комунікації, формує комунікативний імідж майбутнього спеціаліста. Здатність до ефективного спілкування в сучасному суспільстві – нормативне, суспільне, поведінкове явище, особистісна характеристика майбутнього професіонала, що виявляє готовність студента до успішного розв'язання комунікативних професійних завдань. Найперше, на що варто звернути увагу – вибір застосунків для організації навчання: Moodle, Zoom, Google Classroom, Microsoft Teams, Cisco WebEx, Padlet, Jamboard, Google Handouts, Trello, Flamingo Whiteboard, Linoit, Canva, Google Meet тощо. Наступним кроком є підбір методів та прийомів подання й формування інформації. Досить важливим та ефективним інструментом є формування й робота з кейс-ситуаціями, які дозволяють виявити наявні знання та зосередитися на подальших видах роботи. Детального дослідження й розгляду потребують проблеми розробки конкретних завдань, спрямованих на формування комунікативної компетентності в межах вивчення іноземних мов, а також можливостей створення інтегрованих курсів суспільно-гуманітарних й мовних дисциплін.

Список використаних джерел та літератури

1. Академічний тлумачний словник української мови. *Словник української мови*: в 11 томах. Т. 4. 1973. С. 250.
2. Білавич Г., Багрій М., Гречаник Н., Гнатишин С. Формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти. *Компетентнісний підхід у вищій медичній освіті. Медична освіта*, 2022. 4. С. 77–81.
3. Борисенко В. Формування мовленнєвої професійної компетенції майбутніх фахівців економічного профілю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2022.
4. Діденко Н. Сучасні підходи формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти в процесі викладання української мови за професійним спрямуванням. *Інноваційна педагогіка*, 2022. Вип. 48. Т. 1. С. 76–80.
5. Компетентнісний підхід до навчання української мови в основній школі. *Київ НАПН України: Педагогічна думка*, 2019. 76 с.
6. Почтарьов С. Формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти в умовах дистанційного навчання. *Економічний вісник університету*, 2022. № 52. С. 19–22.
7. Фандеева А. Формування іншомовної комунікативної компетентності у студентів закладів вищої технічної освіти засобами інтерактивних технологій. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні*

методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми, 2020. Вип. 58. С. 67–77.

8. Фецишин О. Інноваційні підходи до вивчення іноземних мов. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи*. Київ, 2017. Ч.1. С. 214–218.
9. Chrost M. *Kompetencje emocjonalne i społeczne młodzieży*, Wydawnictwo WAM, Kraków, 2012
10. Komorowska H., Krajka J. Cultural and Social Diversity in Language Teacher Education, 2022. 354 p.
11. Miodunka W. Podejście zorientowane na działanie w nauczaniu języków obcych: od (małych) zadań do (dużych) projektów. *Języki Obce w Szkole 2*, 2013. Pp. 80–85.
12. Puppel S. Human communication and communicative skills: a general philosophy and evolving practical guidelines. *New Pathways in Linguistics*. Olsztyn: UWM, 2011. Pp. 107–118
13. Seretny A. Kompetencja leksykalna uczących się języka polskiego jako obcego w świetle badań ilościowych. Kraków, 2011
14. Urbaniak A. Developing communicative competence in digital natives. *A weblog as a tool for teaching writing skills in tertiary education*, 2016

References (translated & transliterated)

1. Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukraïnskoi movy [Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language] (1973). Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes. V.4. S.250 [In Ukrainian].
2. Bilavych, H., Bahrii, M., Hrechanyk, N., Hnatyshyn, S. (2022). Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity [The formation of communicative competence of students of higher education]. *Kompetentnisnyi pidkhyd u vyshchii medychnii osviti. Medychna osvita*. 4. S. 77–81. [In Ukrainian].
3. Borysenko, V. (2022). Formuvannia movlennievoi profesiinoi kompetentsii maibutnikh fakhivtsiv ekonomichnoho profilu [Formation of speech professional competence of future specialists in the economic profile]: *avto-ref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk*: 13.00.02. Kyiv. [In Ukrainian].
4. Didenko, N. (2022). Suchasni pidkhody formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity v protsesi vykladannia ukraïnskoi movy za profesiinym spriamuvanniam [Modern approaches to the formation of communicative competence of students of higher education in the process of teaching the Ukrainian language under professional guidance]. *Innovatsiina pedahohika*. 48 (1). S. 76–80. [In Ukrainian].
5. Kompetentnisnyi pidkhyd do navchannia ukraïnskoi movy v osnovnii shkoli [A competent approach to teaching the Ukrainian language in primary school] (2019). Kyiv, *NAPN Ukrainy: Pedahohichna dumka*, 76 s. [In Ukrainian].
6. Pochtarov S.O. Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity v umovakh dystantsiinoho navchannia [Formation of communicative competence of students of higher education in the conditions of distance learning]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu [Economic Bulletin of the University]*. № 52. S. 19–22. [In Ukrainian].
7. Fandieieva, A. (2020). Formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti u studentiv zakladiv vyshchoi tekhnichnoi osvity zasobamy interaktyvnykh tekhnolohii [Formation of foreign language communicative competence among students of higher technical education institutions by means of interactive technologies]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy [Modern Information Technologies and Innovative Teaching Methods in the Training of Specialists: Methodology, Theory, Experience, Problems]*. 58. S. 67–77. [In Ukrainian].
8. Fedyshyn, O. (2017). Innovatsiini pidkhody do vyychennia inozemnykh mov [Innovative approaches to learning foreign languages]. *Ukrainska mova v yurysprudentsii: stan, problemy, perspektyvy [Ukrainian Language in Jurisprudence: Status, Problems, Prospects]*. 1. S. 214–218. [In Ukrainian].
9. Chrost, M. (2012). *Kompetencje emocjonalne i społeczne młodzieży*, [Emotional and social competences of young people]. Kraków. [In Polish].
10. Komorowska, H., Krajka, J. (2022). Cultural and Social Diversity in Language Teacher Education. 354 [In English].
11. Miodunka, W. (2013). Podejście zorientowane na działanie w nauczaniu języków obcych: od (małych) zadań do (dużych) projektów [Action-oriented approach in language teaching: from (small) tasks to (large) projects]. *Języki Obce w Szkole [Foreign languages at school]*. 2. 80–85. [In Polish].
12. Puppel, S. (2011). Human communication and communicative skills: a general philosophy and evolving practical guidelines. *New Pathways in Linguistics*. Olsztyn. 107–118 [In English].

13. Seretny, A. (2011). Kompetencja leksykalna uczących się języka polskiego jako obcego w świetle badań ilościowych [Lexical competence of learners of Polish as a foreign language in the light of quantitative research]. Kraków [In Polish].
14. Urbaniak, A. (2016). Developing communicative competence in digital natives. A weblog as a tool for teaching writing skills in tertiary education. *Paradygmaty kształcenia studentów i wspierania rozwoju nauczycieli [Paradigms for student learning and teacher development support]*, Kraków [In English].

Статтю отримано 06.02.2023 року.

Прийнято до друку 02.03.2023 року.

Merzova Radana,
Doctor of Philology,
Senior Lecturer at the Department of Slavic Studies
Olomouc University of Palacký, Czech Republic
ORCID: 0000-0002-3958-3165

Dzhus Oksana,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Professional Education and Innovative Technologies
Precarpathian V. Stefanyk National University
dzhus1.oksana@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9363-689X

Bereziuk Yuliia,
PhD in Pedagogy,
Associate Professor of the Department of
of Natural and Social Sciences and Humanities
Zhytomyr Medical Institute
uajully@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9853-1237

INNOVATIVE TECHNOLOGIES FOR THE FORMATION OF MULTICULTURALISM IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

The article analyses the content and structure of innovative technologies used in teaching a foreign language, which influences the formation of multiculturalism of a personality, defines their qualitative characteristics, analyses in detail the technology of "dialogue of cultures" as the ability to hear the other, which is becoming increasingly relevant in a multiethnic and multinational environment. The authors emphasize that multicultural education, on the one hand, is aimed at adapting to other cultural values, preserving and enhancing them, and on the other hand, it is a network of educational processes characterized by the coexistence of children and adults as representatives of different cultural generations and environments.

The article emphasizes that the integration processes taking place in the educational space contribute to the development of multicultural training of the individual and offer methodological suggestions for the use of innovative technologies for the formation of multiculturalism in foreign language teaching. Hence the importance and necessity of ethnographic knowledge, knowledge about different cultures for a better understanding of students, their interests, and hobbies, since establishing a congruent relationship between teacher and student requires a full understanding and perception of the other's personality

The authors note that the formation of interest in national culture in its relationship with the general history of mankind is successfully implemented by using the principles of dialogue of cultures. Therefore, when teaching foreign languages, the knowledge of different cultures, skills, and abilities to understand other people help students to understand not only the national history and traditions of a particular race but also their biography and history.

Key words: multiculturalism, multicultural education, multicultural competence, innovative technologies, foreign languages

Radana Merzowa, Oksana Dzhus, Yuliia Bereziuk. Innowacyjne technologie kształtowania wielokulturowości w procesie uczenia się języka obcego

W artykule analizuje się treść i struktura innowacyjnych technologii stosowanych w nauczaniu

języka obcego, które wpływają na kształtowanie wielokulturowości osobowości, określa się ich cechy jakościowe, szczegółowo analizuje się technologię "dialogu kultur" jako umiejętności słyszenia drugiego, która nabiera coraz większego znaczenia w środowisku wieloetnicznym i wielonarodowym. Autorzy podkreślają, że edukacja wielokulturowa z jednej strony ma na celu adaptację do innych wartości kulturowych, ich zachowanie i wzmocnienie, a z drugiej strony jest to sieć procesów edukacyjnych charakteryzujących się współistnieniem dzieci i dorosłych jako przedstawicieli różnych pokoleń i środowisk kulturowych.

W artykule podkreślono, że procesy integracyjne zachodzące w przestrzeni edukacyjnej przyczyniają się do rozwoju wielokulturowego wykształcenia jednostki i oferują sugestie metodyczne dotyczące wykorzystania innowacyjnych technologii do kształtowania wielokulturowości w nauczaniu języków obcych. Stąd znaczenie i konieczność wiedzy etnograficznej, wiedzy o różnych kulturach dla lepszego zrozumienia uczniów, ich zainteresowań i pasji, gdyż nawiązanie kongruentnej relacji między nauczycielem a uczniem wymaga pełnego zrozumienia i dostrzeżenia osobowości drugiego człowieka

Autorzy zauważają, że kształtowanie zainteresowania kulturą narodową w jej związku z ogólną historią ludzkości jest z sukcesem realizowane poprzez stosowanie zasad dialogu kultur. Dlatego podczas nauczania języków obcych znajomość różnych kultur, umiejętności i zdolności rozumienia innych ludzi pomagają uczniom zrozumieć nie tylko historię narodową i tradycje danej rasy, ale także własną biografie i historię.

Słowa kluczowe: wielokulturowość, edukacja wielokulturowa, kompetencja wielokulturowa, innowacyjne technologie, języki obce

Радана Мерзова, Оксана Джус, Юлія Березюк. Інноваційні технології формування полікультурності особистості при викладанні іноземної мови

У статті проаналізовано зміст і структуру інноваційних технологій, застосовуваних при викладанні іноземної мови, які впливають на формування полікультурності особистості, визначено їх якісні характеристики, детально проаналізовано технологію «діалогу культур» як уміння почути іншого, котра в умовах поліетнічного та багатонаціонального середовища набуває актуальності. Автори підкреслюють, що полікультурна освіта, з одного боку, спрямована на адаптацію до інших культурних цінностей, на їх збереження й примноження, а з іншого – це мережа освітніх процесів, які характеризуються співіснуванням дітей та дорослих як представників різних культурних поколінь і середовищ.

У статті наголошено, що інтеграційні процеси, котрі відбуваються в освітньому просторі сприяють розвитку полікультурної підготовки особистості й містять методичні пропозиції щодо використання інноваційних технологій формування полікультурності при викладанні іноземної мови. Звідси випливає важливість і необхідність етнографічних знань, знань про різні культури для кращого розуміння учнів, їх інтересів та зацікавлень, оскільки для встановлення конгруентних відносин між викладачем й студентом необхідне повне розуміння й сприйняття особистості інших.

Автори зауважують, що формування інтересу до національної культури в її взаємозв'язку із загальною історією людства успішно реалізується за умови використання принципів діалогу культур. Тому при викладанні іноземних мов, здобуті знання про різні культури, уміння та навички розуміння інших людей допомагають студентам усвідомити не тільки національну історію та традиції тієї чи тієї раси, але також свою власну біографію та історію.

Ключові слова: полікультурність, полікультурна освіта, полікультурна компетентність, інноваційні технології, іноземні мови

Introduction of the issue. Ukraine's aspirations for Eurointegration are manifested in the strengthening of globalization processes not only in the economy, politics, and culture but also in the field of education. The process of forming and developing a free individual capable of living in an open, universal cultural environment is extremely important. Modern education aims to elevate the

spirituality of a person and shape them as an individual within any culture, as culture itself is the concentration of all spiritual, moral, and ethical aspects in personal development. A significant characteristic of any culture is its national component, ethnic peculiarities, the idea of nationality, knowledge of the native language, history, folklore, and ethnography. The peculiarity of ethnocultural education lies in the multifaceted nature of its content, which allows for the exploration of ethnocultural issues in the study of humanities [1, p. 79]. Ethnocultural education of youth is a relevant issue in contemporary pedagogical theory and practice in the context of the new educational situation, characterized by the strengthening of the ethnocultural content of education and the increasing role of the ethnocultural factor in teaching, as well as the ideas of folk pedagogy in the pedagogical process [2]. Ethnocultural knowledge, skills, and abilities acquired by young people through education are undoubtedly important. Therefore, vocational training is not limited to the transfer of knowledge, skills, and competencies but also involves the organization of the formation of intercultural competence as an integrated quality of personality [3; 5]. However, alongside this, the concept of learners' competence, determined by various factors, becomes significant. And it is precisely this that allows determining the readiness of young people for active participation in social life and their cultural development.

Analysis of basic research and publications on the issue. The problem of organizing interculturality is significant. One of the main ways to address this issue is through the appropriate study of various academic disciplines. Proponents of interculturalism believe that incorporating an intercultural component into educational subjects allows for the accomplishment of a dual objective: stimulating children's interest in new knowledge while simultaneously presenting different perspectives on the surrounding world.

In the policies of many European countries, multicultural education is seen as one of the priority areas of activity of educational institutions. The term multicultural education is based on the concepts of culture, multiculturalism and multicultural society. Thus, multicultural education includes five main elements: nationality, language, culture, society and gender. The British Dictionary of Cultural Communication Theory defines the concept of multiculturalism as follows: a term denoting society as a whole, with its many distinct but interrelated traditions and practices, which can often be seen as certain ethnic characteristics of that society. Recognition of a society as multicultural entails two consequences: rethinking of the cultural identity of society as a whole, which includes the rejection of attempts to "integrate" different ethnic groups ("integration") of different ethnic groups.

The problems of multicultural education are in the field of view of both foreign (J. Banks, K. Grant, V. Kimlichka, D. Konieczka-Śliwińska, A. Kraszewski, S. Ossowski, K. Sliter, E. Sowa-Behtane) and Ukrainian (O. Berezuyk, Y. Hulecka, O. Gurenko, S. Lukianchuk, O. Slonovska, L. Khomych, T. Shakhrai) researchers. Polish tradition is firmly ingrained in multiculturalism and, connected with it, is the concept or attitude of openness and tolerance. In Polish education, multiculturalism has been present in the form of an interdisciplinary path and is defined as the cultivation of certain universal values, characteristic of modern democratic societies, such as respect for human rights, developing a sense of global citizenship and national identity, defining one's place in the hierarchy of values and culture of Europe, basing on the grounds of love to the homeland.

In this regard, bilingual and multilingual education (native language, language of the dominant ethnic group, foreign languages) remains crucial. Therefore, special attention is given to the cultural orientation of philological education.

Researchers rightly argue, for example, that learning foreign languages not only serves communication purposes but also enables individuals to engage with different ways of thinking, perspectives, behavior, and other human values. In addition to languages, a wide range of disciplines from the humanities, aesthetics, and natural sciences are studied in the implementation of interculturality. Sonia Nieto (USA) and Le Than Thoi (France) argue that interculturalism should permeate all subjects in the educational curriculum. Therefore, when studying social sciences, it is important to help students understand why Islamic fundamentalism does not embrace Western secular governance. Literature courses should include the study of masterpieces from various world

civilizations [4; 7]. Teaching literature based on comparative literature principles, focusing on the best examples of world literature, allows for the illumination of the universal essence and richness of human nature's nuances. The study of history should demonstrate the connections between peoples and cultures, emphasizing the importance of cultural interactions with the surrounding world in the creation and enrichment of major civilizations.

The presentation of the main material with the justification of the obtained scientific results. Intercultural education holds great promise for civic education in the complex conditions of a multicultural state. Intercultural education is not solely an ethnic phenomenon but a process aimed at preparing active citizens in an anxious and ethnically polarized world [8; 9]. Such education should meet the needs of both national and pan-European cultures.

Intercultural education shares many similarities with international education. Moreover, possessing intercultural competence has become an integral part of the professional qualifications of a modern educator. Researchers and progressive segments of society are simultaneously exploring new opportunities, types, and forms of communication to achieve better mutual understanding, effective dialogue between cultures, tolerance, and respect for the culture of interlocutors. This has led to a greater focus on intercultural communication in foreign language learning.

The goal is to equip individuals with the skills and knowledge necessary for intercultural communication and interaction. This includes developing an understanding of different cultural perspectives, practicing empathy, recognizing cultural diversity, and fostering a spirit of tolerance and respect [11]. By promoting intercultural competence, education contributes to the creation of a more inclusive and harmonious society.

Understanding the essential characteristics of language and culture is possible only through comparative study. While the language barrier is evident, the cultural barrier becomes apparent only when one's own culture is confronted or compared with others that are different from it. To make the teaching of foreign languages more effective, the practice of conducting bilateral lessons, as has been done in Europe for a long time, is beneficial. In these lessons, one session is taught by a native speaker of the language and culture being studied, while the next session is taught by a native speaker of the students' own language and culture. This allows for a more comprehensive and multifaceted understanding of the culture of the country whose language is being studied. Since reading texts of a country's cultural nature is evaluated through the lens of one's own culture, it can lead to misunderstandings between cultures. As we can see, the combination of elements from both the native and target cultures is an important condition for achieving the goal of teaching any foreign language, namely, the development of students' intercultural competence.

Researchers argue that for successful interaction between two individuals with different mentalities in the educational process, it is important to teach students to interpret different values, understand the realities of the country whose language is being studied, orient themselves in it, learn about the thoughts of representatives of other cultures about their own native culture. They must perceive the constant and changing aspects of culture, such as traditions and innovations in various spheres of life, understand jokes, idioms, and phrases in the culture of the language they are studying, accept new knowledge in a foreign culture to gain a deeper understanding of their own, as well as synthesize and generalize their own experience in intercultural dialogue, and live in harmony and peace with people of different nationalities, races, and beliefs [3; 6; 10].

One of the main functions of multicultural education is to overcome the contradiction between the systems and norms of upbringing and education that exist in dominant nations and ethnic minorities. Among other functions of multicultural pedagogy, we can note the formation of concepts about the diversity of cultures and their interconnections, conscious understanding of the significance of cultural diversity for personal self-realization, fostering a positive attitude towards cultural differences, as well as the development of skills and abilities to interact between representatives of different cultures based on tolerance and mutual understanding.

Researchers argue that the future foreign language teacher acts as a "cultural mediator". In other words, they are specialists who actively engage in intercultural and multilingual communication.

Such professionals serve as intermediaries between cultures – the culture of their homeland and the country whose language is being studied. They possess the foreign language as a means of intercultural communication. Therefore, any knowledge acquired through a foreign language will be assimilated only through the lens of knowledge shaped by the perception and acquisition of one's own culture.

The significant impact of the information society has contributed to multicultural pedagogy, opening up broad prospects for the application of information and communication technologies (ICT) in higher professional education. The rapid development of ICT and its active use in the educational process also requires a revision of the existing pedagogical paradigm. To improve the quality of education, it is necessary to implement new approaches to teaching that are better adapted to the needs of modern learners. It should be noted that the process of forming a multicultural language personality is closely related to the process of teaching a foreign language and organizing productive independent work for learners. Proficiency in foreign languages allows for more effective communication and facilitates productive intercultural dialogue.

The effective use of ICT tools in the process of teaching foreign languages in multicultural groups contributes to the formation of a digital learning environment, which has several advantages: Access to a wide range of authentic language resources and cultural materials from different cultures. Interactive and engaging language learning experiences through multimedia, online platforms, and virtual communication tools. Opportunities for collaborative learning and intercultural exchange among students from diverse backgrounds.

Personalized learning experiences through adaptive learning platforms and digital language learning applications. Enhanced language skills development through language learning software, pronunciation tools, and language practice platforms. Efficient assessment and feedback mechanisms using online assessment tools and digital portfolios. Flexibility in learning schedules and access to educational resources anytime and anywhere.

Overall, the integration of ICT into foreign language education in multicultural settings contributes to the development of a digitally enriched and culturally inclusive learning environment, fostering the growth of students' language proficiency and intercultural competence:

- Flexibility and adaptability of the educational process.
- Multifunctionality of educational content – the ability to present information about a specific cultural phenomenon by combining text, video, and audio simultaneously.
- Interactive collaboration among participants in the educational process.
- Increased motivation and level of student autonomy. Researchers identify the following pedagogical tasks that are important for the formation of a multicultural language personality:
 - Deep and comprehensive mastery of the history and culture of the respective nation as an (ethno)ethnic group.
 - Formation of an understanding of cultural diversity in Ukraine and the world, comprehension, and internal acceptance of the equality of nations and their cultures, fostering a positive attitude towards cultural differences as a factor in progressive development of world civilization and self-realization of individuals.
 - Promoting a positive attitude towards cultural differences that ensure human progress and contribute to the self-realization of individuality.
 - Creating conditions for the integration of learners into the culture of other nations.
 - Development of skills and abilities for productive interaction with representatives of different cultures.
 - Education in the spirit of peace.
 - Development of ethnic tolerance.
 - Formation of conscious positive values and orientations of the individual regarding cultural heritage.
 - Fostering respect for the history and culture of other nations.

- Creating a multicultural environment as a basis for interaction between individuals from different cultures.
- Overcoming prejudices and promoting tolerance, improving academic achievements of learners from minorities.
- Study, analysis, and evaluation of concepts from different cultures.
- Incorporating real communication situations into the educational process.
- Studying and understanding "universal" and "individual" characteristics of personality.
- Creating cases to promote democracy in foreign language learning.
- Incorporating problem-based learning approaches.

Undoubtedly, for faster progress in poly-/multicultural education, foreign language teachers and instructors can apply various pedagogical methods aimed at satisfying the needs of successful intercultural communication in class.

Conclusions and prospects for further research. Multiculturalism in teaching a foreign language refers to the incorporation of diverse cultural perspectives, experiences, and content into language instruction. It recognizes and values students' cultural backgrounds and promotes an inclusive and intercultural learning environment. Multiculturalism in teaching a foreign language, including cultural awareness alongside language proficiency (customs, traditions, history, literature, and arts of the target language's culture(s)), fosters understanding, respect, and appreciation for different cultural perspectives, promoting intercultural competence.

The formation of multiculturalism in teaching a foreign language is important for several reasons:

cultural understanding and empathy (gaining insights into the customs, traditions, values, and perspectives of the target language's culture(s) and as a result – breaking down stereotypes, fostering empathy, and encouraging respectful interactions with individuals from different cultural backgrounds; intercultural competence (enhancing students' ability to navigate and interact effectively with people from diverse cultures, equipping students with the skills needed to understand and interpret cultural nuances, adapting their communication styles, and demonstrating respect for cultural differences); language and culture connection (by exploring cultural practices, customs, literature, and history, providing a deeper context for language learning, gaining a more comprehensive understanding of the target language, enriching students' language proficiency and enabling them to communicate more effectively within cultural contexts); global citizenship (encouraging students to develop a sense of responsibility, empathy, and respect for people from diverse backgrounds, engaging in intercultural dialogue, and contributing positively to a diverse and inclusive world); critical thinking (exposing challenges ethnocentrism, expanding students' worldview, and encouraging them to question assumptions and biases, developing the ability to think critically and analyze information from multiple cultural sources).

Teaching multiculturalism in foreign languages in high education prepares students to navigate an interconnected world, appreciate cultural diversity, and contribute to a more inclusive and harmonious society. By embracing multiculturalism, language education becomes a powerful tool for promoting intercultural understanding and positive cross-cultural interactions.

Therefore, the teacher should take into account the development of learners' ability to "engage in group interaction, possess the linguistic and cultural vocabulary of the corresponding society". Modern learners note that they cannot live in today's world of communication without media platforms, ICT, and digital technologies. They have become the new norm for contemporary generations, especially for Generation Y and Z. Therefore, it becomes evident and necessary to communicate on social media platforms such as Facebook, Instagram, Twitter, LinkedIn, Telegram, Whatsapp, TikTok, and others. Learners can communicate with each other in different languages and adapt to any linguistic environment, attempting to understand and master foreign languages within a multilingual space. If necessary, they can reread comments, posts, and blogs, observing sentence structures, language units, and functional elements of foreign language speakers. They can encounter slang, phrasal verbs in context, vocabulary, and grammar that indicate specific language usage,

including abbreviations and unexpected words based on regular format and content. For example, abbreviations and acronyms can serve as a good information base for poly-/multicultural learning and teaching. Therefore, the academic language taught in schools and universities, which is rarely used in everyday communication by native and foreign language speakers, should be understood and used alongside modern ICT tools for foreign language learning in various spheres of life and academic activities. Monologues and dialogues on social media platforms play a significant role in real-time communication.

The system of developing intercultural competence does not end with the completion of an educational institution but continues throughout a person's life. Although the structural components of intercultural competence remain unchanged for each stage, in our view, different components become dominant in different age periods.

The purpose of the system of developing intercultural competence is to prepare highly educated individuals capable of creative activities, self-realization, and self-improvement in professional, social, and personal spheres of life. They should be free from negative ethnocultural stereotypes, adopt a global citizen's perspective, and have a sense of global responsibility for the fate of our planet. Intercultural competence has a complex structure, making the process of its formation challenging and time-consuming. It is impossible to confidently state that a person will fully develop intercultural competence. This is because culture is a multifaceted and dynamic phenomenon that constantly evolves and undergoes modifications, making it impossible to fully comprehend. Additionally, the ethnocultural environment can constantly change, requiring continuous learning about new and different ethnic cultures.

Список використаних джерел та літератури

1. Березюк О. Системний підхід до формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців в сучасному освітньому просторі. *Професійна педагогічна освіта: системні дослідження*. 2015. С. 193–209. Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/18253/1/%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D1%8E%D0%BA.pdf> (дата звернення 18.01.2023)
2. Березюк О. Проблема формування етнокультурної компетентності в науковій літературі. *Інноваційні підходи до виховання студентської молоді у вищих навчальних закладах*. 2014. С. 278–285.
3. Дирда І. Розвиток полікультурної компетентності студентів-іноземців у процесі навчання української мови. *Science and education. A new dimension. Pedagogy and psychology*. 2018. №170. С.14–17.
4. Іваницька О., Редько С., Панченко А. Розвиток освітнього середовища закладів середньої освіти в умовах інтеграції в європейський простір освіти. *Освітологія*, 2016. №5, С. 94–99. Режим доступу: <https://doi.org/10.28925/2226-3012.2016.5.9499> (дата звернення 10.01.2023)
5. Кендзьор П. Основні засади організації полікультурного виховання в педагогічній системі школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 1. С. 213–220.
6. Ушакова Н. Концепція мовної підготовки іноземців у ВНЗ України. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти. Міжпредметні зв'язки*. 2011. Вип.19. С. 136–146.
7. Chaika O., Savytska I., Sharmanova N., Zakrenytska L. Poly- and/or multiculturalism of future teachers in foreign language instruction: methodological facet. *Wisdom*, 2021. 4(20). С. 126–138. Режим доступу: <https://doi.org/10.24234/wisdom.v20i4.583>. (дата звернення 17.01.2023).
8. Gołębiowski B. About forms of modern regionalism. *Profile*. № 3. 1970. S. 17
9. Konieczka-Śliwińska D. Place and role of regional education in higher grades of secondary school. *Historic and civic education in secondary school*. Toruń. 2003. S. 378–388.
10. Sowa-Behtane E. Akademia Ignatianum w Krakowie Wielokulturowe przedszkole/wielokulturowa szkoła jako idealna przestrzeń dla edukacji międzykulturowej (na przykładzie przedszkoli i szkół krakowskich). *Pedagogika Przeszkolna i Wczesnoszkolna*. Vol.6. 2018. S. 105–114
11. Vlasenko O. Organizational aspects of involving students of high school in governance of civic society: citizenship education policy brief. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2020. Вип. 4(103). С. 28–34

References (translated & transliterated)

1. Berezyuk, O. (2015). Systemnyi pidkhdid do formuvannya polikulturnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv v suchasnomu osvithomu prostori [A systematic approach to the formation of multicultural competence of future specialists in the modern educational space]. *Profesiina pedahohichna osvita: systemni doslidzhennia [Professional pedagogical education: systemic research]*. 193–209. Rezhym dostupu: <http://eprints.zu.edu.ua/18253/1/%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D1%8E%D0%BA.pdf> [In Ukrainian].
2. Berezyuk, O. (2014). Problema formuvannya etnokulturnoi kompetentnosti v naukovi literaturi [The problem of ethno-cultural competence formation in the scientific literature]. *Innovatsiini pidkhody do vykhovannia studentskoi molodi u vyshchyykh navchalnykh zakladakh [Innovative approaches to the education of students in higher education institutions]*. 278–285. [In Ukrainian].
3. Dyrda, I. (2018). Rozvytok polikulturnoi kompetentnosti studentiv-inozemtsiv u protsesi navchannia ukraïnskoi movy [Development of multicultural competence of foreign students in the process of teaching Ukrainian]. *Science and education. A new dimension. Pedagogy and psychology*. 170. 14–17. [In Ukrainian].
4. Ivanitska, O., Redko, S., Panchenko, A. (2016). Rozvytok osvithoho seredovyscha zakladiv serednoi osvity v umovakh intehratsii v yevropeïskyi prostir osvity [Development of the educational environment of secondary education institutions in the context of integration into the European education area]. *Osvitolohiia [Education]*. 5, 94–99. Rezhym dostupu: <https://doi.org/10.28925/2226-3012.2016.5.9499> [In Ukrainian].
5. Kendzior, P. (2016). Osnovni zasady orhanizatsii polikulturnoho vykhovannia v pedahohichnii systemi shkoly [The basic principles of organising multicultural education in the pedagogical system of the school]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii [Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies]*. 1. 213–220. [In Ukrainian].
6. Ushakova, N. (2011). Kontseptsiiia movnoi pidhotovky inozemtsiv u VNZ Ukrainy [The concept of language training for foreigners in Ukrainian universities]. *Vykladannia mov u vyshchyykh navchalnykh zakladakh osvity [Teaching languages in higher education institutions. Interdisciplinary connections]*. 19. 136–146. [In Ukrainian].
7. Chaika, O., Savytska, I., Sharmanova, N., Zakrenytska, L. (2021). Poly- and/or multiculturalism of future teachers in foreign language instruction: methodological facet. *Wisdom*. 4(20), 126–138. Rezhym dostupu: <https://doi.org/10.24234/wisdom.v20i4.583>. [In Ukrainian].
8. Gołębiowski, B. (1970). About forms of modern regionalism. *Profile*. №3. 1970. 17 [In Polish].
9. Konieczka-Śliwińska, D. (2003). Place and role of regional education in higher grades of secondary school. *Historic and civic education in secondary school*. Toruń. 2003. 378–388. [In Polish].
10. Sowa-Behtane, E. (2018). Akademia Ignatianum w Krakowie Wielokulturowe przedszkole/wielokulturowa szkoła jako idealna przestrzeń dla edukacji międzykulturowej (na przykładzie przedszkoli i szkół krakowskich). *Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna*. Vol.6. 105–114 [In Polish].
11. Vlasenko, O. (2020). Organizational aspects of involving students of high school in governance of civic society: citizenship education policy brief. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedahohichni nauky [Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University. Pedagogical sciences]*. 4(103). 28–34 [In English].

Статтю отримано 02.02.2023 року.

Прийнято до друку 02.03.2023 року.

Клочко Оксана,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри математики та інформатики,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
ORCID: 0000-0002-6505-9455
email: klochkoob@gmail.com
Шаригін Олександр,
кандидат технічних наук, Project Lead,
Компанія Miratech
ORCID: 0009-0006-9405-6997
e-mail: exhaustive@gmail.com

ДОСВІД ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ КОМП'ЮТЕРНИХ НАУК У ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті наведено порівняльний аналіз досвіду фахової підготовки студентів комп'ютерних наук в європейських закладах вищої освіти. Рівень розвитку інформаційних технологій є важливим показником економічного зростання будь-якої країни. Тому підготовка кваліфікованих фахівців галузі інформаційних технологій є одним з першочергових завдань забезпечення стрімкого економічного прогресу країн у майбутньому, їх сталого розвитку. Якість програм підготовки майбутніх фахівців комп'ютерних наук в Україні потребує постійного оновлення відповідно до актуальних досягнень науки та техніки. Інтеграція освітнього досвіду європейських країн, зокрема Польщі, Німеччини тощо, та України, їх найкращих досягнень у галузі підготовки майбутніх фахівців інформаційних технологій, сприятиме підвищенню рівня ефективності освітньо-професійних програм. Сьогодні в Україні в галузі професійної освіти відбуваються позитивні тенденції, які отримують всебічну державну підтримку, закріплюються на рівні законодавства. Актуальний досвід європейських країн у галузі освіти фахівців інформаційних технологій, інноваційні підходи до навчання та врахування тенденцій розвитку нададуть змогу подолати наявні суперечності між суспільним замовленням на ринку праці та рівнем професійної підготовки фахівців інформаційних технологій у закладах вищої освіти України та окреслити шляхи їх подолання в майбутньому. Використання досвіду підготовки студентів комп'ютерних наук у європейських закладах вищої освіти може допомогти вдосконалити програми навчання, які використовуються в українських закладах вищої освіти, надати студентам практичний досвід, підвищувати конкурентоспроможність на ринку праці та сприяти розвитку наукової діяльності в галузі комп'ютерних наук.

Ключові слова: професійна освіта, порівняльна педагогіка, комп'ютерні науки, інформаційні технології, заклад вищої освіти, освітня програма, європейський досвід, інновації, сталий розвиток.

Oksana Kloczko, Oleksandr Szaryhin. Doświadczenie kształcenia zawodowego studentów informatyki w europejskich instytucjach szkolnictwa wyższego

W artykule przedstawiono analizę porównawczą doświadczeń w zakresie szkolenia zawodowego studentów informatyki w europejskich instytucjach szkolnictwa wyższego. Poziom rozwoju technologii informacyjnych jest ważnym wskaźnikiem wzrostu gospodarczego każdego kraju. Dlatego kształcenie wykwalifikowanych specjalistów w dziedzinie technologii informacyjnych jest jednym z podstawowych zadań zapewniających w przyszłości szybki postęp gospodarczy krajów

oraz ich zrównoważony rozwój. Jakość programów szkoleniowych dla przyszłych specjalistów w dziedzinie informatyki w Ukrainie potrzebuje ciągłą aktualizację zgodnie z najnowszymi osiągnięciami nauki i technologii. Integracja doświadczeń edukacyjnych krajów europejskich, w szczególności Polski, Niemiec itd. i Ukrainy, a także ich najlepszych osiągnięć w dziedzinie kształcenia przyszłych informatyków, pomoże zwiększyć efektywność programów edukacyjnych i zawodowych. Obecnie w Ukrainie można zaobserwować pozytywne trendy w dziedzinie edukacji zawodowej, które otrzymują wszechstronne wsparcie państwa i są zapisane w ustawodawstwie. Aktualne doświadczenie krajów europejskich w zakresie kształcenia specjalistów informatycznych, innowacyjne podejście do nauczania oraz uwzględnienie trendów rozwojowych pozwoli na przezwyciężenie istniejących sprzeczności między zapotrzebowaniem społecznym na rynku pracy a poziomem kształcenia zawodowego specjalistów informatycznych w szkołach wyższych Ukrainy oraz określi sposoby ich przezwyciężenia w przyszłości. Wykorzystanie doświadczenia kształcenia studentów informatyki w europejskich instytucjach szkolnictwa wyższego może przyczynić się do udoskonalenia programów nauczania stosowanych w ukraińskich instytucjach szkolnictwa wyższego, zapewnić studentom praktyczne doświadczenie, zwiększyć ich konkurencyjność na rynku pracy oraz sprzyjać rozwojowi działalności naukowej w dziedzinie informatyki.

Słowa kluczowe: szkolnictwo zawodowe, pedagogika porównawcza, informatyka, technologia informacyjna, instytucja szkolnictwa wyższego, program edukacyjny, doświadczenie europejskie, innowacja, zrównoważony rozwój.

Oksana Klochko, Oleksandr Sharyhin. Professional training experience of computer science students in European Universities

The article provides a comparative analysis of the professional training experience of computer science students at European Universities. The level of information technology development is an important indicator of the economic growth of any country. Therefore, the training of qualified specialists in the field of information technologies is one of the primary tasks of ensuring the rapid economic progress of countries in the future, their sustainable development. The quality of training programs for future specialists in computer science in Ukraine requires constant updating in accordance with the current achievements of science and technology. The integration of the educational experience of European countries, in particular, Poland, Germany, etc., and Ukraine, their best achievements in the field of training future information technology specialists, will contribute to increasing the level of effectiveness of educational and professional programs. Today, in Ukraine, there are positive trends in the field of professional education that receive comprehensive state support and are established at the level of legislation. The current experience of European countries in the field of education of information technology specialists, innovative approaches to training and taking into account development trends will provide an opportunity to overcome the existing contradictions between the social order on the labor market and the level of professional training of information technology specialists in higher education institutions of Ukraine and outline ways to overcome them in the future. Using the experience of training computer science students at European Universities can help improve the study programs used in Ukrainian higher education institutions, provide students with practical experience, increase competitiveness in the labor market, and contribute to the development of scientific activity in the field of computer science.

Key words: professional education, comparative pedagogy, computer science, information technologies, higher education institution, European Universities, educational program, European experience, innovations, sustainable development.

Постановка проблеми. Рівень розвитку інформаційних технологій є важливим для науки будь-якої країни, оскільки їх упровадження може допомогти підвищити ефективність діяльності в різних галузях економіки, знизити витрати та покращити якість продуктів і послуг. Потреба IT-ринку у фахівцях з інформаційних технологій росте з кожним днем, зростає їх роль у підвищенні ефективності української економіки [2]. Тому підготовка

кваліфікованих фахівців галузі інформаційних технологій є одним з основних завдань забезпечення розвитку й економічного прогресу країн у майбутньому.

Комп'ютерні науки є однією з галузей, що найбільш швидко розвиваються, а тому зміст і оновлення освітніх програм повинні відповідати цьому процесу.

Європейський досвід фахової підготовки студентів комп'ютерних наук в університетах є надзвичайно корисним і його варто враховувати при складанні програм навчання в українських закладах вищої освіти. Європейські університети пропонують програми навчання, які охоплюють актуальні технології та тенденції в галузі комп'ютерних наук. У процесі навчання в закордонних університетах студентам надається доступ до новітніх технологій та інструментів, які є необхідними для вивчення сучасних технологій. Відомо, що існує практика надання студентам змоги здобути реальний досвід роботи в галузі комп'ютерних наук. Це може включати стажування в провідних технологічних компаніях або роботу над проектами в співпраці з бізнесом. Це дає студентам практичні знання та досвід, котрий можна використовувати в майбутній професійній діяльності. Зауважимо також, що багато європейських університетів мають міжнародні програми обміну, що дає студентам нагоду навчатися та працювати зі студентами й викладачами з різних країн. Навчаючись за обміном, студенти можуть набути, розвинути й удосконалити загальні та спеціальні компетентності, засвоювати різноманітні підходи до вирішення проблем у галузі комп'ютерних наук, отримати міжнародний досвід фахової діяльності, досвід роботи в інтернаціональній команді. Отже, використання європейського досвіду фахової підготовки студентів комп'ютерних наук відкриває нові можливості та є корисним при розробці освітніх програм в українських закладах вищої освіти. У такий спосіб українські студенти можуть опановувати актуальні знання та навички, набуваючи, розвиваючи та вдосконалюючи компетентності відповідно до суспільного замовлення.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблем. Проблему фахової підготовки студентів комп'ютерних наук розглядали такі науковці: В. Биков, Т. Вакалюк, Р. Гуревич, А. Гуржій, М. Жалдак, У. Когут, О. Колгатін, О. Спирін, С. Семеріков та ін. Проте, зазначимо, що аналіз досвіду європейських університетів у фаховій підготовці майбутніх фахівців із комп'ютерних наук потребує подальших досліджень. До того ж, як було описано вище, ця галузь швидко й постійно змінюється, а отже, необхідно періодично оновлювати дані освітніх програм, їх аналіз і порівняння, упроваджувати передовий педагогічний досвід та інноваційні інформаційні технології.

Мета дослідження – аналіз досвіду фахової підготовки студентів комп'ютерних наук в європейських закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Для вивчення досвіду фахової підготовки студентів комп'ютерних наук в європейських закладах вищої освіти ми дослідили статистичні дані, надані офісом Європейського Союзу [9]. Аналіз освітньої статистики в галузі комп'ютерних наук є важливим, оскільки надає можливість визначити стан освіти, рівень задоволення потреб суспільства, визначаючи кількість зайнятих та безробітних осіб, які мають освіту в галузі комп'ютерних наук комп'ютерних спеціальностей. Що сприяє вдосконаленню концептуальних підходів до визначення актуальних цифрових навичок.

На рисунках 1 та 2 представлено діаграми, що візуалізують кількість зайнятих та безробітних осіб з освітою в галузі інформаційно-комунікаційних технологій. Як видно з рисунків 1 та 2, найбільша кількість таких осіб – в Німеччині (536200 осіб), Франції (368900 осіб), Іспанії (358400 осіб) та Польщі (341900 осіб).

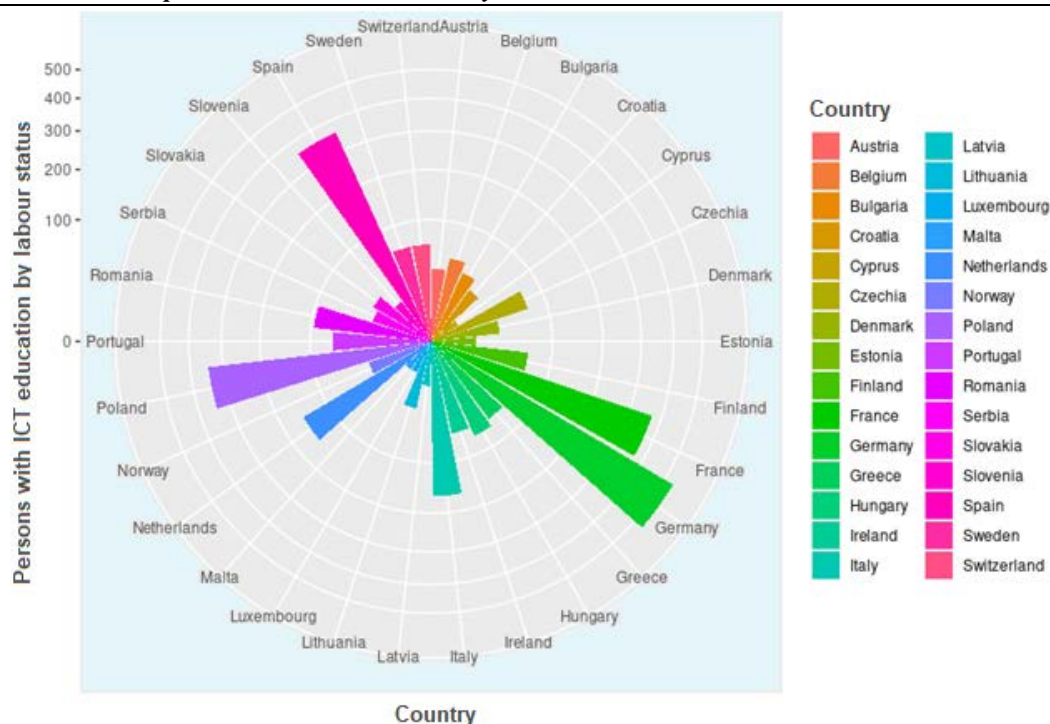

Рисунок 1. Пелюсткова діаграма розподілу зайнятих та безробітних осіб з освітою в галузі інформаційно-комунікаційних технологій в країнах Європи (абсолютна шкала вимірювання 1 = 1000 особам) на кінець 2021 р. [9].
(Розроблена автором у середовищі Posit Cloud [12] з використанням мови програмування R)

Розглянемо досвід навчання студентів комп'ютерних спеціальностей у європейських університетах. Італійський університет Luiss пропонує інтегрований курс менеджменту і комп'ютерних наук (Management and Computer Science) і здійснює підготовку бакалаврів за 3 роки [11]. Використовуючи цей курс, університет готує фахівців, які можуть обіймати широке коло посад у сфері інформаційних технологій – бізнес-аналітик (Business Analyst), аналітик даних (Data Scientist/Data Analyst), а також потенційно, після набуття практичного досвіду директора з цифрових технологій (Chief Digital Officer), директора з питань інформації (Chief Information Officer). Аналізуючи програму навчання, можна відмітити декілька дисциплін, які не представлені в українських закладах вищої освіти, а викладаються лише як окремі тематичні частини в складі інших освітніх компонент. Прикладами таких дисциплін є аналіз соціальних мереж (Social Network Analysis) та бізнес-кіберправо (Business Cyberlaw).

У Варшавському технологічному університеті (Warsaw University of Technology) [13] курс підготовки бакалаврів комп'ютерних наук і інформаційних систем (Computer Science & Information Systems) триває 7 семестрів (3,5 року) та ставить на меті підготовку фахівців «традиційних» спеціальностей розробників програмного забезпечення (software developer), інженерів з контролю якості (QA Engineer), адміністраторів інформаційних систем та комп'ютерних мереж. У цьому курсі вивчаються такі мови програмування: C, C++, Java, C#, технологія .NET тощо.

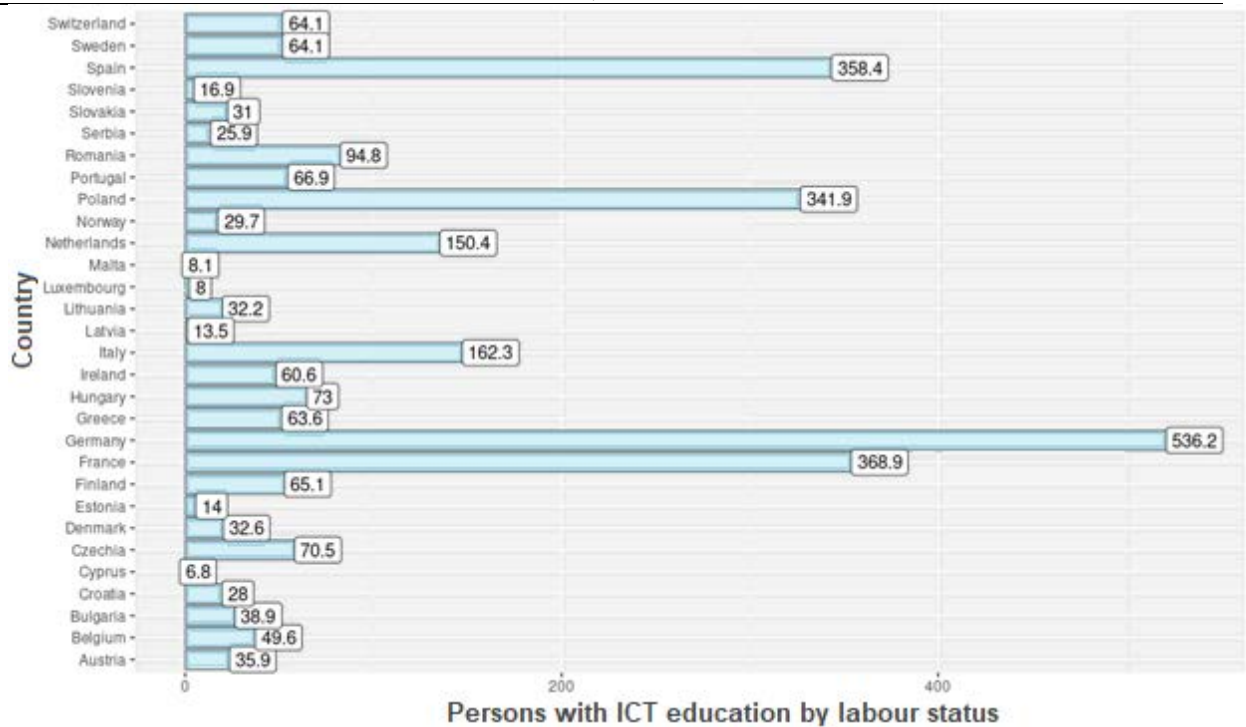

Рисунок 2. Стовпчикова діаграма розподілу зайнятих та безробітних осіб з освітою в галузі інформаційно-комунікаційних технологій у країнах Європи (абсолютна шкала вимірювання 1 = 1000 особам), на кінець 2021 р. [9].
(Розроблена автором у середовищі Posit Cloud [12] з використанням мови програмування R)

Програма навчання на перших трьох семестрах охоплює основи математики, що допомагає краще зрозуміти комп'ютерні науки та програмування в наступних семестрах. На перших курсах студенти вивчають комп'ютерні обчислення, лінійну алгебру, дискретну математику, логіку, чисельні методи та електроніку. Також вони знайомляться зі структурним та об'єктно-орієнтованим програмуванням, алгоритмами та структурами даних, а також операційними системами [13].

До четвертого семестру всі студенти проходять спільні заняття. Починаючи з п'ятого семестру студенти можуть вибирати курси з теорії та практики комп'ютерних наук. Останній семестр присвячений навчання командного проектування та підготовці до написання дипломної роботи. Передбачається, що випускники повинні мати глибокі знання математики та теоретичних основ комп'ютерних наук, що дасть їм змогу розвивати та вдосконалювати свої знання в галузі комп'ютерних наук яка, як було зазначено вище, швидко змінюється.

Університет Jacobs (Constructor), який розташований в німецькому місті Бремені, пропонує трирічний курс підготовки бакалаврів з комп'ютерних наук [7]. Окрім стандартних дисциплін, укажемо наявність таких освітніх компонент, як правові та етичні аспекти комп'ютерних наук (Legal and ethical aspects of computer science), академічні навички в комп'ютерних науках (Academic skills in computer science).

В університеті міста Лодзь як окремі дисциплін виділено мобільні застосунки (Mobile applications) та технічне написання текстів (Technical writing) [8].

Берлінський університет прикладних наук (Srh Berlin University of Applied Science) пропонує загальний курс комп'ютерних наук (Computer Science) [5], а також курс комп'ютерних наук з охорони здоров'я (Computer Science: Health Informatics) [6].

Розглянемо детально спеціалізований курс з охорони здоров'я (Computer Science: Health Informatics). Він складається з 6 семестрів, починаючи з першого, студентам викладають дисципліни, пов'язані з медициною і охороною здоров'я, серед яких є такі дисципліни:

- введення в менеджмент охорони здоров'я (Introduction to Healthcare Management);
- системи охорони здоров'я (Health Systems);
- управління медичним бізнесом (Managing a Healthcare Business);
- управління лікарнею (Hospital management);
- штучний інтелект / машинне навчання в охороні здоров'я (Artificial Intelligence / Machine Learning in Healthcare);

Серед технічних предметів наявний окремий курс з хмарних технологій (Introduction to Cloud Computing), а також убудованих систем (Embedded Systems).

Автори освітньої програми підкреслюють, що така галузь, як охорона здоров'я потребує від фахівця певної комбінації soft/hard/personal skills, тому в рамках першого семестру введено освітню компоненту Personal Skills.

Програма міжнародного інституту в Женеві (The International Institute in Geneva) також складається з 6 семестрів [10]. Зазначимо дисципліни, які майже не представлені в інших закладах вищої освіти (у рамках програм навчання майбутніх фахівців з комп'ютерних наук):

- основи цифрового маркетингу (Fundamentals of Digital Marketing);
- творче вирішення проблем (Creative Problem Solving);
- управління людськими ресурсами (Human Resources Management);
- управління цифровими інноваціями (Managing Digital Innovation);
- управління змінами (Managing change).

Завдяки різноманіттю дисциплін, що вивчають студенти в межах навчальної програми, випускники можуть обіймати широке коло посад – Business Analyst (бізнес-аналітик), Project Manager (керівник проєкту), Product Manager (менеджер продукту) тощо.

Якщо порівняти терміни підготовки бакалавра, то в Україні тривалість його підготовки переважно становить 8 семестрів (4 роки) [3,1], а в європейських університетах цей діапазон коливається від 6 до 8 семестрів, але найчастіше – становить 6 семестрів (3 роки). Вважаємо, що на тривалість бакалаврської програми можуть впливати вимоги ринку праці. У деяких країнах може бути більша потреба в швидкій підготовці фахівців з актуальними знаннями для невпинно змінного ринку праці, що частково зумовлено бурхливим розвитком інформаційних технологій.

Інакше кажучи, тривалість програми навчання має бути такою, щоб вона не встигла застаріти й залишалася актуальною, зокрема й у контексті українських закладів вищої освіти. У [4] представлено проєкт змін, у якому пропонуються різні підходи до вирішення цієї проблеми:

1. Перехід на 3-річний бакалаврат та 2-річну магістратуру. Упровадження цього сприятиме зменшенню середнього віку виходу на ринок праці фахівців з вищою освітою.
2. Упровадження нефіксованої тривалості освітніх програм (бакалаврат від 3 до 6 років, магістратура від 1 до 4 років).

Цікавим є досвід створення професійного середовища (стажування, кооперативні програми, дослідницькі проєкти, тісний зв'язок з промисловістю, хакатони та професійні змагання, програми з підприємництва тощо) для студентів комп'ютерних наук в європейських університетах. Політика європейських університетів передбачає тісну співпрацю та партнерські стосунки з місцевими компаніями, стартапами та дослідницькими установами, що дозволяє організацію цілорічного стажування студентів комп'ютерних наук, а це дозволить їм отримати практичний досвід у реальних умовах. Стажування може тривати від кількох тижнів до кількох місяців і є змогою застосувати отримані теоретичні знання в практичних проєктах. Кооперативні програми передбачають розробку університетом програм спільного навчання, які поєднують академічне навчання з оплачуваною роботою у відповідних

компаніях, що дозволяє чергувати академічні та практичні (робочі) семестри й отримати вагомий практичний досвід роботи в галузі.

Співпраця з промисловістю передбачає взаємодію між академічною установою та промисловістю або бізнесом, акцентуючи на спільних зусиллях, спрямованих на вирішення реальних проблем, сприяння обміну знаннями та подолання розриву між академічним середовищем і практичним застосуванням досліджень та інновацій. Серед переваг співпраці європейських університетів з промисловістю виділяємо такі: *обмін досвідом* (сприяння обміну ідеями, думками та найкращими практиками, що дозволяє академічним дослідникам глибше зрозуміти потреби та виклики галузі, а фахівцям галузі – використати академічний досвід й результати досліджень); *прикладні дослідження та інновації* (долучення до прикладних досліджень та інновацій, що дозволяє окреслити дослідницькі питання та проекти, котрі відповідають потребам промисловості, розробити нові технології, продукти або послуги з практичним застосуванням та комерційним потенціалом); *практична значущість* (забезпечення практичної актуальності академічних програм та досліджень, залучення галузевих партнерів до розробки навчальних планів та оцінки програм, узгодження університетських освітніх пропозицій з поточними потребами та тенденціями в галузі); *нетворкінг та партнерства* (налагодження зв'язків й партнерських відносин між університетами та бізнесом, що дозволяє сформувати довгострокові відносини, спільні підприємства та взаємовигідні ініціативи, залучити фінансування досліджень, організувати гостьові лекції, наставництво та потенційне працевлаштування студентів); *економічний та регіональний розвиток* (забезпечення економічного та регіонального розвитку, трансферу технологій, підприємництва та інновацій, що впливає на зростання місцевої промисловості, економіки, підтримує стартапи, стимулює інновації та конкурентоспроможність).

Загалом вищезазначені переваги співпраці з промисловістю підвищують практичну значущість університетської освіти, стимулюють дослідження та інновації, сприяють працевлаштуванню студентів і здійснюють значний внесок в економічний розвиток регіону. Працюючи разом, університети та промисловість можуть вирішувати спільні проблеми, використовувати сильні сторони один одного, створювати позитивний вплив на суспільство.

Не менш цікавим досвідом європейських університетів для нас є організація та проведення хакатонів – інтенсивних студентських заходів для співпраці й вирішення проблем за допомогою креативних та інноваційних технологічних рішень. Ці події зазвичай тривають недовго, від кількох годин до кількох днів, учасники – мультидисциплінарні команди представників різних спеціальностей університетів, які працюють над проектами в умовах конкуренції, але в атмосфері співпраці. Мета хакатонів – розробка прототипів та створення функціональних проєктів за обмежений проміжок часу; розвиток креативності, критичного мислення, уміння застосовувати технічні навички для вирішення конкретних технологічних проблем; отримання практичних навичок роботи з мовами програмування, інструментами розробки програмного забезпечення, апаратними компонентами та новітніми технологіями; розвиток умінь та навичок управління проєктами, тайм-менеджменту, презентацій та пітчінгу, які є цінними в професійному середовищі.

Зауважимо, що європейські хакатони є прикладом для нашої системи університетської освіти, як об'єднати студентів, менторів, професіоналів галузі та потенційних роботодавців, налагодити нетворкінг, отримати поради від досвідчених професіоналів (доступ до технологій або баз даних, галузевих інструментів, останніх тенденцій та інновацій), виявити потенційних талановитих студентів для стажування або подальшого працевлаштування. Не менш важливим є формування в студентів комп'ютерних наук почуття спільноти та товарищескості (зменшити ризик ізоляції в цифровому суспільстві), культури інновацій, підприємництва та міждисциплінарної співпраці в європейській освітній екосистемі.

Висновки. У рамках дослідження проаналізовано досвід у підготовці майбутніх фахівців комп'ютерних наук європейських закладів вищої освіти, зокрема й польських університетів, а саме: Варшавський технологічний університет і університет міста Лодзь. У результаті аналізу

досвіду підготовки майбутніх фахівців комп'ютерних наук можемо зробити висновок, що переважно тривалість підготовки бакалаврів у межах європейських освітніх програм складає 3 роки (або 6 семестрів), а в українських закладах вищої освіти виконують підготовку бакалаврів протягом 4 років (8 семестрів).

Зауважимо також, що в європейських університетах існують не лише традиційні курси з комп'ютерних наук, а й інтегративні та спеціалізовані, наприклад, орієнтовані на сферу охорони здоров'я або на підготовку бізнес-аналітиків, аналітиків даних, керівників проєкту, менеджерів продукту тощо.

Існує тенденція включення в навчання дисциплін, які пов'язані з правовими аспектами інформаційних технологій – авторське право, бізнес-кіберправо (Business Cyberlaw) тощо.

У процесі аналізу зроблено висновок про те, що в навчальні плани та програми при підготовці українських студентів комп'ютерних наук можна запропонувати такі дисципліни: «творче вирішення нестандартних задач», «аналіз соціальних мереж», «управління цифровими інноваціями», «управління людськими ресурсами», «основи цифрового маркетингу», «хмарні технології», «штучний інтелект /машинне навчання в охороні здоров'я».

Оскільки підготовка кваліфікованих фахівців галузі інформаційних технологій є одним з основних завдань забезпечення стрімкого економічного прогресу України в майбутньому, її сталого розвитку, тому важливим напрямом вирішення поставлених завдань є постійне оновлення освітніх програм відповідно до актуальних досягнень науки та техніки, передового зарубіжного досвіду.

Відповідно попит на ІТ-фахівців через збільшення залежності від технологій у різних галузях, зокрема розробка програмного забезпечення, кібербезпека, аналіз даних, штучний інтелект і хмарні обчислення, потребують кваліфікованої робочої сили для стимулювання інновацій, цифрової трансформації та економічного зростання.

Інтеграція освітнього досвіду європейських країн, зокрема Польщі, Німеччини тощо, та України, їх найкращих досягнень у галузі підготовки майбутніх фахівців інформаційних технологій, сприятиме підвищенню рівня ефективності освітньо-професійних програм, що дозволить залишатися в авангарді технологічного прогресу, залучати інвестиції та сприяти інноваціям, зробити внесок у глобальний обмін знаннями та дослідницьку співпрацю. Висококваліфіковані ІТ-спеціалісти сприятимуть розвитку цифрової інфраструктури, програмних рішень та новітніх технологій, впливатимуть на економічне зростання й сталий розвиток країни, зміцнення позиції країни в Європі в галузі ІТ та міжнародне співробітництво у вирішенні спільних викликів і використанні спільних можливостей.

Актуальний досвід європейських країн у галузі освіти фахівців інформаційних технологій, інноваційні підходи до навчання та врахування тенденцій розвитку дозволять подолати наявні суперечності між суспільним замовленням на ринку праці та рівнем професійної підготовки фахівців інформаційних технологій у закладах вищої освіти України, окреслять шляхи їх подолання в майбутньому. Європейські університети, готуючи кваліфікованих ІТ-спеціалістів, гарантують, що їх випускники залишатимуться конкурентоспроможними, адаптивними та здатними використовувати технології для підвищення продуктивності й задоволення мінливих потреб ринку праці. Використання досвіду підготовки студентів комп'ютерних наук у європейських закладах вищої освіти може допомогти вдосконалити освітні програми, які використовуються в українських закладах вищої освіти, надати студентам практичний досвід, підвищувати їх конкурентоспроможність на ринку праці та сприяти розвитку наукової діяльності в галузі комп'ютерних наук і цифрової трансформації, подолати дефіцит навичок, стимулювати інновації, підтримати підприємництво та стартап-екосистеми, забезпечити кібербезпеку, створити стійку й безпечну цифрову екосистему, яка захищатиме інтереси своїх громадян, та посилити глобальне співробітництво.

Список використаних джерел та літератури

1. Вакалюк Т. Особливості підготовки бакалаврів комп'ютерних наук: досвід декількох країн. *Інноваційна педагогіка*. Вип.13. Том 2. 2019. С. 69–71.
2. Клочко О. Формування фундаментальних знань з інформаційних технологій під час вивчення гуманітарних дисциплін. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2011. № 5. С. 189–193.
3. Міністерство освіти і науки України. Затверджені стандарти вищої освіти. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-etodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti> (дата звернення: 01.02.2023).
4. План відновлення. Освіта і наука (проект станом на 03.08.2022). Режим доступу: https://osvita.ua/doc/files/news/871/87155/HO_proyekt_Planu_vidnovl_Osv_i_nauky-19_.pdf (дата звернення: 01.02.2023).
5. Berlin University of Applied Sciences. Computer Science. Режим доступу: <https://www.srh-berlin.de/en/bachelor/degree-computer-science-berlin/> (дата звернення: 01.04.2023).
6. Berlin University of Applied Sciences. Computer Science: Health Informatics. Режим доступу: <https://www.srh-berlin.de/en/bachelor/degree-health-informatics-berlin/> (дата звернення: 01.04.2023).
7. Constructor University. Computer Science. Режим доступу: <https://constructor.university/programs/undergraduate-education/computer-science> (дата звернення: 01.02.2023).
8. Courses in english at the faculty of mathematics and computer science. University of lodz. Режим доступу: https://www.uni.lodz.pl/fileadmin/user_upload/Jednostki/BWZ/mobility-courses-2023-2024/UL-mobility-courses-mathematics-computer-science-2023-2024-winter.pdf (дата звернення: 01.02.2023).
9. Eurostat: An official website of the European Union. Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat> (дата звернення: 01.02.2023).
10. International Institute in Geneva. Bachelor of Science – Computer Science. Режим доступу: <https://www.iig.ch/en-en/programs/undergraduate/bachelor-of-science-in-computer-science-bsc-cs-> (дата звернення: 01.02.2023).
11. LUISS. Management and Computer Science. Режим доступу: <https://www.luiss.edu/admissions/programs-offered/bachelors-degree/management-and-computer-science> (дата звернення: 01.04.2023).
12. Posit Cloud. Режим доступу: <https://posit.cloud/> (дата звернення: 01.04.2023).
13. Vlasenko O., Bublyk M., Slava O., Vysotska V., Kolyasa L. World Universities Strategic Analysis Based on Data from the QS World University Rankings. *Modern Machine Learning Technologies and Data Science Workshop*, 3373. 2023. Pp. 354–375
14. Warsaw University of Technology. Computer Sciences & Information Systems. Режим доступу: <https://www.students.pw.edu.pl/Studies-Offer/B.Sc.-offer/Computer-Science-Information-Systems> (дата звернення: 01.02.2023).

References (translated & transliterated)

1. Vakalyuk, T. (2019). Osoblyvosti pidhotovky bakalavriv kompiuternykh nauk: dosvid dekil'kikh krain [Peculiarities of training bachelors of computer science: experience of several countries]. *Innovatsiina pedahohika: naukovyi zhurnal [Innovative pedagogy: a scientific journal]*. Iss.13. Vol.2. Pp. 69–71. [In Ukrainian].
2. Klochko, O. (2011). Formuvannia fundamentalnykh znan z informatsiinykh tekhnolohii pid chas vyvchennia humanitarnykh dystsyplin [Formation of fundamental knowledge of information technology in the study of humanities]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu [Bulletin of Vinnytsia Polytechnic Institute]*. 5. Pp. 189–193. [In Ukrainian].
3. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Zatverdzeni standarty vyshchoi osvity. [Ministry of Education and Science of Ukraine. Approved standards of higher education.] Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>. [In Ukrainian].
4. Plan vidnovlennia. Osvita i nauka (proiekt stanom na 03.08.2022). [Recovery plan. Education and Science (draft as of 08/03/2022)] Retrieved from: https://osvita.ua/doc/files/news/871/87155/HO_proyekt_Planu_vidnovl_Osv_i_nauky-19_.pdf . [In Ukrainian].
5. Berlin University of Applied Sciences. Computer Science. Retrieved from: <https://www.srh-berlin.de/en/bachelor/degree-computer-science-berlin/> [In English].
6. Berlin University of Applied Sciences. Computer Science: Health Informatics. Retrieved from: <https://www.srh-berlin.de/en/bachelor/degree-health-informatics-berlin/> [In English].

7. Constructor University. Computer Science. Retrieved from: <https://constructor.university/programs/undergraduate-education/computer-science> [In English].
8. Courses in english at the faculty of mathematics and computer science. University of lodz. Retrieved from: https://www.uni.lodz.pl/fileadmin/user_upload/Jednostki/BWZ/mobility-courses-2023-2024/UL-mobility-courses-mathematics-computer-science-2023-2024-winter.pdf [In English].
9. Eurostat: An official website of the European Union. Retrieved from: <https://ec.europa.eu/eurostat> [In English].
10. International Institute in Geneva. Bachelor of Science – Computer Science. Retrieved from: <https://www.iig.ch/en-en/programs/undergraduate/bachelor-of-science-in-computer-science-bsc-cs-> [In English].
11. LUISS. Management and Computer Science. Retrieved from: <https://www.luiss.edu/admissions/programs-offered/bachelors-degree/management-and-computer-science> [In English].
12. Posit Cloud. Retrieved from: <https://posit.cloud/> [In English].
13. Vlasenko, O., Bublyk, M., Slava, O., Vysotska, V., Kolyasa, L. (2023). World Universities Strategic Analysis Based on Data from the QS World University Rankings. Modern Machine Learning Technologies and Data Science Workshop, 3373. 354–375 [In English].
14. Warsaw University of Technology. Computer Sciences & Information Systems. Retrieved from: <https://www.students.pw.edu.pl/Studies-Offer/B.Sc.-offer/Computer-Science-Information-Systems> [In English].

Статтю отримано 03.02.2023 року.

Прийнято до друку 02.03.2023 року.

Каплінський Василь,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри педагогіки, професійної освіти
та управління освітніми закладами
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
ORCID ID: 0000-0003-0829-1079
vasuliukaplinskiy@gmail.com

Дамзін Олександр,
аспірант кафедри педагогіки, професійної освіти
та управління освітніми закладами
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
ORCID ID: 0009-0009-1333-1232
Damz@ukr.net

МЕТОД ВИХОВНИХ СИТУАЦІЙ У МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглядаються основні чинники використання методу виховних ситуацій при формуванні системи моральних цінностей майбутніх учителів фізичної культури, їх морально-етичної поведінки й морально-етичному становленні загалом. Автори зауважують, що в сучасних умовах розвитку України життєво важливим є завдання формування гармонійної, ініціативної особистості з високим рівнем домагань, а зміни у вищій освіті характеризується тенденцією гуманізації, що визначає актуальність вивчення ціннісно-сислової сфери студентства та її впливу на процес морально-етичного розвитку особистості майбутнього фахівця.

Морально-етичне становлення майбутніх учителів, на думку авторів статті, є процесом і результатом конструктивного особистісного розвитку молодшої людини й відбувається завдяки засвоєнню духовно-моральних цінностей з культурно-суспільного й духовно-особистісного досвіду. Тому морально-етичне становлення проходить завдяки формуванню світогляду та впливу на вектор життєвої активності особистості. У статті представлено результати теоретико-прикладного дослідження особливостей викладання педагогічних дисциплін, впливу методу виховних ситуацій на формування моральної сфери студентів, зокрема визначено особливості ставлення майбутніх учителів фізичної культури до морально-етичних норм, вивчено прояви моральності й дотримання морально-етичних правил у поведінці й вчинках, проаналізовано рівень сформованості морально-етичної поведінки в студентів факультету фізичного виховання, визначено специфіку впливу спортивної діяльності на особистісний розвиток майбутнього вчителя фізичної культури, її суттєве значення в розвитку духовності й формуванні морально-етичної поведінки майбутніх педагогів, особливо їх прагнення до самовдосконалення.

Ключові слова: освіта, моральність, метод виховних ситуацій, морально-етична поведінка, морально-етичне становлення, професійна компетентність.

Vasyl Kaplinski, Oleksandr Damzin. Metoda sytuacji wychowawczych w formacji moralnej i etycznej przyszłych nauczycieli wychowania fizycznego

Artykuł dotyczy głównych czynników wykorzystania metody sytuacji edukacyjnych w kształtowaniu systemu wartości moralnych przyszłych nauczycieli wychowania fizycznego, ich zachowań moralnych i etycznych oraz formacji moralno-etycznej w ogóle. Autorzy zauważają, że w

obecnych warunkach rozwoju ukrainy zadanie formowania harmonijnej, proaktywnej osobowości o wysokim poziomie aspiracji jest niezbędne, a zmiany w szkolnictwie wyższym charakteryzują się tendencją do humanizacji, co decyduje o zasadności badania sfery wartości i znaczeń studentów i jej wpływu na proces moralnego i etycznego rozwoju przyszłego specjalisty.

Formacja moralna i etyczna przyszłych nauczycieli, zdaniem autorów artykułu, jest procesem i rezultatem konstruktywnego rozwoju osobowego młodego człowieka i zachodzi poprzez przyswajanie wartości duchowych i moralnych z doświadczeń kulturowych, społecznych i duchowych oraz osobistych. Formacja moralno-etyczna zachodzi zatem poprzez kształtowanie się światopoglądu i wpływ na wektor aktywności życiowej jednostki. W artykule przedstawiono wyniki teoretycznych i aplikacyjnych badań osobliwości nauczania dyscyplin pedagogicznych, wpływu metody sytuacji wychowawczych na kształtowanie sfery moralnej studentów, w szczególności osobliwości stosunku przyszłych nauczycieli wychowania fizycznego do norm moralnych i etycznych, przejawów moralności i przestrzegania zasad moralnych i etycznych w zachowaniu i działaniu, poziomu kształtowania zachowań moralnych i etycznych u studentów wydziału wychowania fizycznego, specyfiki wpływu aktywności sportowej na osobiste

Słowa kluczowe: *edukacja, moralność, metoda sytuacji wychowawczych, zachowania moralne i etyczne, formacja moralna i etyczna, kompetencje zawodowe.*

Vasyl Kaplinskyi, Oleksandr Damzin. The method of educational situations in the moral and ethical formation of future physical education teachers

The article deals with the main factors of using the method of educational situations in the formation of the system of moral values of future physical education teachers, their moral and ethical behavior, and moral and ethical formation in general. The authors note that in the current conditions of Ukraine's development, the task of forming a harmonious, proactive personality with a high level of aspirations is vital, and changes in higher education are characterized by a trend towards humanization, which determines the relevance of studying the value and meaning sphere of students and its impact on the process of the moral and ethical development of the future specialist.

The moral and ethical formation of future teachers, according to the authors of the article, is a process and result of constructive personal development of a young person and occurs through the assimilation of spiritual and moral values from cultural, social and spiritual, and personal experience. Therefore, moral and ethical formation occurs through the formation of a worldview and influences the vector of life activity of an individual. The article presents the results of a theoretical and applied study of the peculiarities of the influence of the method of educational situations on the formation of the moral sphere of students, in particular, the peculiarities of the attitude of the researchers to moral and ethical norms are determined, the manifestations of morality and compliance with moral and ethical rules in behavior and actions are studied, the level of formation of moral and ethical behavior in students of the Faculty of Physical Education is analyzed, the specifics of the influence of sports activity on the personal development of the future teacher of physical culture, its

Key words: *education, morality, method of educational situations, moral and ethical behavior, moral and ethical formation, professional competence.*

Постановка проблеми. Без оволодіння основами виховної діяльності, яка базується на засвоєнні морально-етичних норм поведінки, учитель фізичної культури формується як чистий спеціаліст-предметник. А це лише «частина» вчителя, оскільки повноцінний – це той педагог, який виходить за рамки своєї спеціальності, розширюючи свій світогляд, важливою складовою якого є його компетентність у сфері виховання в широкому та вузькому розумінні.

Отримання диплома про вищу освіту засвідчує, що випускник ЗВО оволодів її змістом, тобто про його освіченість. Але справжня освіченість – це категорія моральна, оскільки передбачає не лише певну суму знань, а й моральні норми, закони, правила, які, перетворюючись у переконання, регулюють поведінку людини й визначають її внутрішню сутність і спрямованість. Учитель фізичної культури, незважаючи на специфіку своєї

дисципліни, також причетний до цього процесу й має зробити свій власний внесок у справу забезпечення освіченості випускника. А успішна реалізація цієї функції залежить від його **морально-етичного становлення**.

На важливу роль і місце морального виховання серед інших напрямків усебічного розвитку особистості вказують такі афоризми: «Хто рухається вперед у знаннях, але відстає в моральності, той більше йде назад, ніж уперед» (Арістотель); «Людина – не що інше, як її вчинки» (Гегель); «Краса тіла може привабити істинних прихильників, однак для того, щоб утримати їх, потрібна краса душі» (Ч. Колтон).

Виховання особистості не буде успішним без формування і розвитку моральних та вольових якостей особистості, а отже, без задіяння її духовної на вольовій сфері, без забезпечення балансу між ними. Усвідомлення та внутрішнє прийняття духовних законів робить людину стійкою, сильною й допомагає здобути владу над собою.

Аспект виховання моральних якостей особистості знайшов відображення в **значній кількості педагогічних досліджень**, зокрема в працях Г. Балла, І. Беґа, Н. Бібік, М. Боришевського, І. Булах, В. Галузяка, У. Гласера, Л. Довгань, О. Вишневського, К. Журби, Л. Кольберга, В. Лозової, О. Савченко, Г. Троцько та ін. Теоретико-методологічний аналіз категорій «мораль», «моральність» проведений у І. Беґа, І. Березовської, С. Гончаренка та ін.

Мета нашої статті – обґрунтування ролі й значення методу виховних ситуацій у морально-етичному становленні майбутнього вчителя фізичної культури.

Виклад результатів дослідження. Говорячи про культуру в широкому її розумінні, важливо не забувати, що її основою, фундаментом є культура моральна, яка проявляється в «окультурюванні» душі. Справді, високий рівень культури естетичної, фізичної, інтелектуальної може призвести до катастрофи, якщо він не буде поєднуватися з культурою моральною. Існує старе єврейське прислів'я, яке стверджує, що розум ржавіє від злості. Однак, як говорить канадський учений П. Вайцвайг, «не лише злість, а й заздрість, страх, а також деякі інші негативні емоції піддають корозії наше мислення».

Моральне виховання здійснюється за такими етапами: 1) ознайомлення з нормами моральної поведінки та їх усвідомлення; 2) внутрішнє прийняття моральних норм на основі формування позитивного ставлення до них; 3) перехід моральних норм у моральні переконання; 4) формування моральної спрямованості особистості; 5) контроль помислів як найвищий рівень моральної культури особистості.

На першому етапі закони, норми та правила моральної поведінки мають стати *предметом свідомості* вихованця й знайти своє відображення в ній. А завдання педагога полягає в тому, щоб допомогти їх зрозуміти, осмислити, усвідомити й засвоїти, переконавши в тому, що не знати законів, норм і правил моральної поведінки – однаково, що їздити на автомобілі, не знаючи правил дорожнього руху.

На другому етапі має відбутися *внутрішнє прийняття* норм, правил і принципів моральної поведінки на підставі формування позитивного ставлення до них, що є головною умовою їх переходу у внутрішній план особистості. Якщо на першому етапі вони стають предметом свідомості, то на другому – предметом мотиваційно-ціннісної сфери особистості.

Третій етап – перехід засвоєних моральних норм, правил і принципів у *моральні переконання*, тобто в таку властивість особистості, коли вона дотримується засвоєних норм навіть наодинці без зовнішнього контролю.

Четвертий етап морального виховання передбачає формування моральної спрямованості особистості. Лише сформованість моральних переконань спрямовує особистість на правильний шлях життя, даючи їй правильні орієнтири, рятує від іншої спрямованості (зі знаком «—»). На цьому етапі моральні переконання стають потребою особистості, її властивістю, допомагають ухвалити правильне рішення в ситуаціях морального вибору («Я не можу інакше»). Отже, людина *усвідомлює* необхідність дотримання моральних норм, *внутрішньо приймає* їх, *дотримується* у своїй поведінці, дотримується навіть *наодинці* без зовнішнього контролю, потім вони стають її *потребою і властивістю*. Однак існує ще один

рівень моральної культури особистості, який можна вважати найвищим. Він настає тоді, коли людина контролює не лише свої дії та вчинки, а й свої думки.

Духовний стан людини визначає якість її помислів. один з поширених афоризмів говорить: «Слідкуй за своїми думками, бо вони переростають у вчинки; слідкуй за своїми вчинками – вони формують характер; слідкуй за своїм характером – він визначає стиль життя, від якого залежить твоя доля».

Якщо говорити про методи морального виховання, то це ті ж самі традиційні та інноваційні методи, які розглядають у теорії виховання й застосовують для формування моральних поглядів, переконань і способів поведінки. В основі їхньої класифікації лежать такі поняття: свідомість, підсвідомість, діяльність, оцінювання та корекція. Коефіцієнт корисної дії звернення до свідомості і вплив на підсвідомість може бути досить низьким або навіть нульовим без включення в діяльність. Згадаймо А. С. Макаренка, який говорив, що сміливість неможливо виховати, звертаючися лише до свідомості. Вона тільки тоді сформується, коли вихованець буде поставлений в умови, у яких він зможе проявити сміливість. Формуючи досвід моральної поведінки, педагог має піклуватися й про його закріплення. Тут не обійтися, з одного боку, без оцінювання поведінки, що допомагає викликати позитивні почуття й надихнути на подальшу позитивну поведінку, з іншого, – без корекції, якщо виникає необхідність пригальмувати негативну поведінку. Серед методів звернення до свідомості чи не найголовніша роль належить методу, який постійно має місце у виховному процесі, а саме: прикладу. Моральне виховання навіть називають вихованням без виховання, оскільки в його основі лежить насамперед приклад. Виховувати буде важко доти, доки ми будемо хотіти виховувати дітей, не виховуючи себе. Але якщо ми зрозуміємо, що виховувати інших можливо лише через себе, лише виховуючи себе, тоді само по собі відпаде питання про виховання, а залишиться лише одне питання життя: як потрібно самому жити. «Перед тим як ви почнете виховувати, – радить А. Макаренко, – перевірте свою поведінку. Саме вона відіграє вирішальну роль у вихованні». Метод прикладу спроможний: 1) показати привабливість тої чи тої моральної норми; 2) викликати зневагу до прояву негативного у власній поведінці; 3) бути переконливим аргументом; 4) зразком для наслідування. Сила прикладу в тому, що він діє своєю наочністю та конкретністю. Зміст цього методу: цікаві та повчальні факти з життя видатних людей: спортсменів, відомих педагогів, письменників, акторів тощо. Особлива роль у вихованні належить власному прикладу батьків, педагогів, тренерів. Так, виховання прикладом свого життя – це мовчазна проповідь, яка є ефективнішою від усіх переконань. Про це ж говорив Сенека ще до нашої ери: «Довгий і нудний шлях через настанови – короткий і дієвий шлях прикладу».

Особлива роль у моральному вихованні учнівської і студентської молоді належить методу виховних ситуацій.

Польські науковці, зокрема Я. Амбросевич-Якобс, Т. Домбровська, В. Копінська, В. Оконь та інші розглядають метод навчальних ситуацій як дидактичний підхід, який передбачає створення для учнів реалістичних або гіпотетичних ситуацій, пов'язаних з моральними, етичними дилемами або іншими типами труднощів [9; 10]. Метою цього методу, на думку В. Копінської, є розвиток у студентів критичного мислення та навичок розв'язання проблем, а також формування в молоді моральних установок й цінностей [11]. В. Оконь наголошує про необхідність залучення студентів до аналізу, обговорення та роздумів над моральними та етичними ситуаціями, заохочуючи розглядати різні погляди, висловлювати свою думку та приймати рішення в морально-етичному контексті. Завдяки цьому методу студенти розвивають почуття відповідальності та емпатії, здатність розпізнавати й вирішувати моральні труднощі. Виховна ситуація морального або етичного змісту, на думку науковця, є «часовою організацією умов, що супроводжують виховну взаємодію, у котрій студент має змогу вибору будь-якого варіанту поведінки, який містить хоча б одну передбачувану операційну мету. За відсутності цієї мети, виховна ситуація не відбудеться» [12, с. 379–380].

Зважаючи на множинність дефініцій поняття «виховна ситуація», учені визначають наскрізні категорії, до яких належать, наприклад, система умов, система речей, стимулюючо-цільова система, система завдань (цілей), система відносин, система елементів, інтерактивна система, система взаємодії та виховна система [14; 15].

У сучасних підручниках з педагогіки виділяють **два різновиди виховних педагогічних ситуацій**: спеціально створені з метою виховного впливу (штучні) і ситуації, які виникають природно, а потім використовуються вихователем для подальшого впливу, тобто спрямовуються у виховне русло. З метою яскравої ілюстрації звернемося до прикладу **спеціально створеної виховної ситуації**.

...Довгим ланцюжком, взявшись за руки, незграбно похитуючися, наче качата, йшли сквером чотирирічні малюки. Поруч їх молода вихователька. «Дітки!» – раптом сказала вона. – Володя загубив рукавичку. Що ж тепер робити? У нього ж змерзнуть руки. Нехай кожен по черзі дасть йому свою рукавичку погрітися. Хто перший?» Дружно простягнулись ручки. Усю дорогу Вова грівся теплом чужих рукавичок, навіть не підозрюючи, що свою не загубив: вона лежала в кишені виховательки. Вова нарешті зрозумів, які добрі й чуйні його друзі, з якими він ніколи не ділився ні іграшками, ні цукерками. Кожен поспішав своєю послугою випередити іншого, довести, що його рукавичка тепліша, і він з радістю готовий поділитися її теплом з ближнім. Змерзнути, постраждати за іншого! – був тут і такий нюанс. Свою «рукавичку», образно кажучи, загубити може кожен. Але як важливо вчитися духовному донорству, потребі й мужності стати в чергу, щоб віддати своє тепло.

Коли діти розбіглися сквером і займалися хто чим, чіткий малюнок черги зберігався. Раз по раз малюки підбігали до наставниці, запитуючи, чиєї рукавички зараз черга? Зовні незворушною залишалась лише вихователька. Вона займалася Вовою, працювала з ним, зрідка кидаючи на його адресу мовчазні докори: ось, дивись, яким потрібно бути щедрим і тобі, як вони! Відзначу і таку деталь: щоб користуватися чиеюсь рукавичкою, Вова протягом всього часу змінював пари, тому що в групі був єдиним, у кого рукавички не були з'єднані резинкою, просунутою в рукави через пальто. Коли він ставав поряд з Танею чи Михайлом, то ніяково просував свою руку до їх рукавичок, деякий час крокував у задумі, лише зовні з'єднаний рукавичкою, а насправді – нервом дбайливої руки. Так майже з кожним із своїх товаришів, відчуваючи всі відтінки тепла, розмір і форму рукавичок, пройшов він сквером, усе тісніше притуляючися до того, з ким крокував поряд.

З метою ілюстрації **природної ситуації**, педагогічно доцільно й майстерно спрямованої класним керівником у виховне русло, звернімося до наступного прикладу.

Однієї вересневої неділі ми з дітьми вирушили в похід. Захлинаючись від захоплення, діти приносили гриби в замурзаних землею долонях. Вони зовсім сп'яніли від духмяного повітря, бігали один за одним, вилазили на дерева, з войовничими криками полювали то на вужя, то на жабу... Нарешті ми зібралися відпочити й поспідати. Примостилися під високою дуплистою березою. Діти розклали на зеленій траві свої припаси та шумно почали їсти, пропонуючи один одному хліб, огірки, помідори.

«Чого не їси, Трофімов?», – запитав хтось. – «Не хочеться». – «От дивак, не зголоднів! А я просто як звір голодний. Пригощайся!» Я, почувши, що Трофімов відмовився, відразу подумала, чи не захворів він, чи не занадто втопився від біганини. Згодом діти знову розбрелися в різні сторони, і тоді до мене несподівано підійшов Трофімов, вийняв з сумки великий шматок домашнього пирога та шматок ковбаси й сказав пошепки: «Пригощайтесь, будь ласка, Марино Михайлівно!». Я подивилась на нього здивовано й відмовилась. Хлопцю стало соромно. Він відійшов у бік і почав їсти сам.

Повертались ми пізно, сиділи в напівтемному вагоні й згадували події дня. Знову всі зголодніли, але харчі закінчились. Я дістала з портфеля булку і варену ковбасу, нарізала тоненьким шматочками й запропонувала дітям. Діти почали відмовлятися. «Їжте самі, Марино Михайлівно, ми не хочемо», – запевняв мене Селиванов, який тільки що жалібним зойком пробудив у нас апетит.

«Ні, – заперечила я, – у друзів у поході все повинно бути спільним. Що ж ви хочете, щоб я пішла в інший кінець вагону й сама все з'їла? Це переконало їх. Кожен взяв свій шматок і почав їсти. «Правильно, – сказав Румянцев, – це найогидніше – ховатися від товаришів і їсти нишком».

Я подивилася на Трофімова... Навіть при напівтемному освітленні було видно, що він почервонів до сліз. Я швидко відвернула погляд, зрозумівши, що урок, який я, сама того не плануючи, дала йому, досягнув мети.

Називають ще один різновид виховних ситуацій – так звану **ситуацію вибуху**, яку пов'язують із абсолютно неочікуваними діями педагога, що вражають своєю несподіваністю й випадковістю, чим зворушують вихованців і гальмують негативну поведінку. Інколи взагалі приголомшують і шокують (порівняйте з шоковою терапією в медицині). Це може бути, наприклад, гнів урівноваженої, терплячої людини, перехід вихователя на позиції іншого стилю спілкування, несподіваний учинок педагога. Під впливом таких сильних зовнішніх факторів відбувається «вибух» у свідомості вихованця, що сприяє миттєвим висновкам, засудженню свого негативного вчинку, прозрінню, переосмисленню своєї поведінки, погляду, ставлення, а інколи призводить до раптової відмови від шкідливих звичок. Сила й ефект цього прийому в його несподіваності, унаслідок чого відбувається **стрімка** перебудова особистості вихованця. Уважаємо, що ситуацію вибуху як метод виховання можна виділяти окремо лиш умовно, оскільки «вибуховий характер» може мати ситуація як спеціально організована (приголомшувати вихованців своєю несподіваністю), так і ситуація природна. Однак у природний вибух виступає вже як засіб впливу на ситуацію, яка виникла сама по собі, тобто як прийом, підсилюючий ефективність цієї виховної ситуації. А прийом не може бути однопорядковим з методом.

Наведемо приклад використання вибуху з **власного досвіду** роботи зі студентами.

Під час лекції з теми «Самовиховання» помітив, що один студент відволікає інших і сміється. Розповідав про щось серйозне, і це вимагало відповідної серйозної реакції. Усі уважно слухали. Відчувався емоційний відгук аудиторії. Стояла тиша. Я зробив паузу й зупинив погляд на обличчі цього студента. На деякий час він припинив сміх, але невдовзі знову почав відволікати своїх сусідів, сміючися. Тоді я попросив його піднятися, не стримав негативних емоцій і вигнав з аудиторії, принизивши перед усім курсом. Студентам був наочно продемонстрований антипедагогічний прийом, поєднаний з безтактністю викладача, який досі постійно акцентував увагу на необхідності дотримання принципів безумовного позитивного ставлення до особистості вихованця, поєднання поваги з вимогливістю. Ураз своїми діями викладач перекреслив ті педагогічні цінності, які постійно декларував студентам.

Наступного дня студент прийшов на кафедру просити вибачення: через кілька тижнів на нього чекав екзамен. Але за зовнішньою ознакою «простіть мене» приховувалася озлобленість і ненависть. Усвідомленість моєї педагогічно недоцільної поведінки посилилася. Ухлопця було гостре почуття власної гідності, і я враз відчув те, що він приховував: «Я ніколи не забуду, як ви мене принизили перед усім потоком. Моя озлобленість не пройшла. Я вам не простив».

Остання пара з педагогіки виходила за рамки традиційних. Це був калейдоскоп яскравих миттєвостей, які ми пережили разом упродовж усього процесу вивчення педагогіки (ситуації, цитати, події, відео фрагменти тощо). Це було не звичайне повторення, а відновлення на новому емоційному рівні пережитих подій і миттєвостей. Серед них я згадав і таке: «26 жовтня... Четвер... Лекція на особливо серйозну тему «Самовиховання»... Я вигнав з лекції Толю Ч.».

Студент здригнувся. А я до нього з такими словами: «Анатолію! Те, що я зараз скажу, не сприймай як слабкість. Слабкі й непорядні люди, навпаки, мстять. Сильні люди – великодушні. Якщо вони були не праві, то вони знаходять у собі сили попросити вибачення. Саме це я хочу зараз зробити. Прости мене за те, що я тоді принизив тебе, а студентам

продемонстрував спосіб впливу, який сам засуджую. Але, Толю, на такій серйозній лекції так несерйозно...». Цю фразу я не встиг завершити. Її завершив сам Анатолій коротким і тихим: «Простіть». Це вже був інший студент. В його очах я побачив, замість недавньої озлобленості, тепло і вдячність. На екзамені Анатолій відповідав набагато краще, ніж я очікував. Упевнений, якби не було цієї ситуації, його відповідь була б, як завжди, досить посередньою. А через рік державний екзамен з педагогіки він склав на «відмінно».

Запам'ятався випадок, який розповідав колишній диктор Українського радіо Вадим Бойко про застосування вибухового прийому на лекції.

Програма семінару завершувалася лекцією про майстерність усного мовлення, стомлені учасники семінару, очікуючи традиційної лекції, яка була останнім пунктом плану семінару, зайняли свої місця в останніх рядах великого актового залу. Вийняли з портфелів газети, книги й «приготувались» слухати лекцію. Коли лектор зайшов, то зрозумів, що читати буде важко з двох причин: перша – стомлені незадоволені обличчя слухачів; друга – їх віддаленість від кафедри багатьма порожніми рядами стільців попереду. Лектор вирішив діяти традиційним шляхом. Підійшов до слухачів і попросив пересісти ближче. Чийсь незадоволений голос промовив: «А ви хто такий?», «Лектор», – відповів В. Бойко. «А-а-а, ви лектор! То йдіть і читайте свою лекцію, а не займайтеся пересаджуванням. Це не ваша справа. Нам так зручно», – продовжував той самий голос. Нічого не сказавши у відповідь, лектор, якому було притаманне почуття розумного та доречного гумору, піднявся на сцену, зайшов за куліси, виставив звідти голову і почав читати лекцію.

Приголомшені такими несподіваними діями лектора слухачі стали відкладати вбік свої газети та книги й прислуховуватись до слів, які звучали з уст людини, що враз викликала до себе інтерес. У залі запанувала тиша. Цього й потрібно було досягнути на початку. Далі інформація ставала дедалі цікавішою. Слухачі пересіли ближче, а лектор підійшов до кафедри й продовжив лекцію в цілковитій тиші.

Усі різновиди виховних ситуацій пов'язані з прихованим впливом. Про його перевагу над прямим впливом засвідчує такий факт: під час проведення першого уроку з педагогіки в ліцейному педагогічному класі ЗОШ № 3 м. Вінниці запропонував піднести руки тим, кому подобається, коли їх виховують. З 25 учнів цього не зробив ніхто. Коли було задано питання про причини такої реакції, виявилось, що виховання учні пов'язують з прямими виховними впливами (нотаціями, моралізуванням, повчанням), а це не подобається їм і викликає внутрішній опір. Отже, що більше приховані наміри вихователя, то ефективніше виховання. І це однаково стосується як підлітків, учнів старших класів, так і здобувачів вищої освіти.

Принцип прихованості виховних впливів допомагає, не нав'язуючи тих чи тих поглядів, способів поведінки, моральних цінностей, підводити вихованців до внутрішнього визрівання в них самостійних висновків.

У процесі виховної діяльності виникає безліч проблем, котрі вимагають педагогічно грамотного розв'язання. Створити сприятливі умови виховної взаємодії в процесі використання методу виховних ситуацій допомагають прийоми педагогічного впливу, які при відповідному комунікативному забезпеченні стають ефективними способами гальмування й виправлення негативної поведінки, подолання негативних рис тощо.

Серед захочувальних прийомів: довіра, моральна підтримка та зміцнення віри у свої сили, залучення до цікавої діяльності, організація успіху в навчанні, збудження гуманних почуттів, прояв уваги, піклування, доброти, обхідний рух, прояв умінь і переваг учителя та ін. Групу гальмівних прийомів становлять: удавана байдужість, іронія, натяк, вияв обурення, збудження тривоги про майбутнє покарання, паралельна педагогічна дія, вибух тощо.

Одним із ефективних прийомів прихованого виховного впливу, здатним за певних умов спонукати вихованця до осмислення своїх негативних рис або ж негативних проявів

поведінки, є *прийом натяку*, тобто створення обставин, за яких учень сам відчуває свою провину.

Якщо застосовувати цей прийом, виховна мета залишається непомітною для вихованця, оскільки вихователь ані словом не обмовляється про негативний учинок. Він веде себе так, ніби нічого не трапилося. Натяк може здійснюватися в таких формах: 1) у формі гарного вчинку самого вихователя, учнів або інших осіб, контрастного за своїм змістом негативному вчинку, який мав місце в ситуації, що виникла; 2) у формі розповіді про аналогічний учинок, героєм якого може бути реальна або вигадана особа, літературний або кіногерой. При цьому зміст та форма розповіді мають бути такими, щоб викликати негативне ставлення до вчинку, про який розповідається і який за своїм змістом нагадує вчинок учня; 3) у формі розповіді, що містить у собі не один, а два контрастних за своїм змістом випадки, щоб викликати захоплення вчинком, про який ідеться в першому, і, навпаки, – зневагу й засудження поведінки, яка має місце в другому. Останній має бути аналогічним негативним діям учня (учнів), на поведінку яких хочуть вплинути; 4) у формі відео фрагменту, змістом якого може бути гарний учинок, контрастний здійсненому учнем, як у першому випадку; негативний учинок, як у другому; або ж дві контрастні ситуації, як у третьому.

Метою застосування прийому натяку в будь-якій із названих форм є створення умов, котрі дозволяють студенту чи учневі уявити себе у створених учителем обставинах, порівняти поведінку інших зі своєю, критично оцінити свої негативні дії, усвідомити свої недоліки (байдужість, егоїзм, жадність та ін.) і викликати почуття сорому. Натяк забезпечує відчуття й розуміння учнем (учнями) своєї провини та збуджує бажання виправитись.

Як уже було зазначено, прийом натяку може успішно використовуватися для посилення будь-якого методу виховання, де він виступає у формі прихованого мовчазного монологу або діалогу, під впливом якого відбувається переосмислення негативної поведінки, прозріння, формування правильних висновків і т. ін.

Виконуючи завдання, суть якого полягала в моделюванні майбутніми вчителями фізичного виховання ефективного впливу за допомогою певної метафори, один зі студентів передав своє уявлення ефективного виховання так:

Бачу молоду вродливу вчительку, яка сидить поряд зі своїм учнем, заядлим курцем, у сучасному невеличкому кінотеатрі. Учень від часу до часу закашлюється. На екрані: юнак заходить до лікаря за результатами діагностики внутрішніх органів. Лікар з сумом сповіщає, що в нього серйозна хвороба – рак. «А якщо я перестану палити?». «У цьому немає сенсу. Уже пізно», – відповідає лікар. Вчителька та учні мовчки спостерігають події на екрані. У залі панує тиша, яку час від часу порушує хворобливий кашель учня.

Висновки. На основі аналізу наукових джерел з проблем моралі й морального виховання, практики роботи в закладі вищої освіти ми прийшли до висновку, що морально-етичне становлення майбутнього вчителя фізичної культури успішно забезпечується використанням в освітньому процесі виховних ситуацій. Логіка засвоєння морально-етичних переконань відбувається в такий спосіб: 1) зовнішні впливи, що реалізуються на основі інформації й поведінки педагога мають бути такими, щоб забезпечити їх сприйняття й усвідомлення; 2) це створює «зелене світло для їх переходу у внутрішній план особистості здобувача вищої освіти чи учня, розширення та поглиблення його морального досвіду (моральних почуттів, переконань, орієнтацій та способів поведінки); 3) унаслідок відбувається формування внутрішніх мотивів, прийняття рішень і моральний вибір особистістю способів подальшої поведінки. Сформовані моральні якості стають регулятором поведінки людини.

Про ефективні наслідки використання методу виховних ситуацій у морально-етичному становленні майбутнього вчителя фізичної культури засвідчують роздуми студентів із їхніх есе на тему «Подорож у глибини мого власного «Я»:

...Я розумію, що роблю в житті щось неправильно. Засмучуюсь через дрібниці. Не можу керувати своїм настроєм. У мене немає чітких принципів. Я витрачаю дарма дуже багато часу. Лїнивий. Я несерйозна людина. Дуже себе жалію. Це неприйнятно для майбутнього

спортсмена. Дякую, що розкрили мені очі на власні недоліки.

...Я належу до тих людей, що завжди «починають нове життя». Не живу, а весь час лише починаю жити. І весь час знаходжусь на початку. На початку – без продовження. Точніше навіть не на початку, а тільки в думках про початок. Мені вже 20, а життя, виявляється, ще й не починалось...

...У житті я затятий песиміст. Я ніколи не боровся до кінця за поставлену мету, бо не вірив, що зможу її досягти і повертав до себе удари долі. Позаду – беззмістовність мого життя. Я ніби весь час біг на місці і перебував у залі очікування...

...Моє життя – це наче книга, яку я всіляко намагався наповнити важливим змістом. Однак, досі перебуваю лише на рівні намагань. Обкладинка начебто непогана, і початок, здається, не сплюндрований. Та наповнити змістом книгу далі не знаю як. Розгубився. Таке враження, що ніби застряг. Не можу заставити себе відірватись від довготривалого застою, у якому перебуваю...

Роздуми студентів засвідчують про те, що морально-етичне становлення особистості майбутнього вчителя фізичної культури не може бути успішним без реалізації вольового потенціалу. Воля людини виражається в тому, наскільки вона здатна переборювати перешкоди та труднощі на шляху до мети, наскільки здатна керувати своєю поведінкою, підпорядковувати свою діяльність певним завданням. Подальші дослідження цієї проблеми плануємо спрямувати на пошук ефективних шляхів формування морально-вольових якостей здобувачів вищої освіти в процесі позашкільної роботи з фізичної культури.

Список використаних джерел та літератури

1. Галузьяк В. Концепція морального виховання В. Сухомлинського. *Педагогічні науки*. Випуск 54, 2009. С. 128–132.
2. Галузьяк В., Довгань Л. Моральне виховання у педагогіці США: теорія і практика, 2009. 231 с.
3. Галузьяк В., Алексеева О. Когнітивно-еволюційна теорія морального розвитку і виховання особистості. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія»*. Випуск 3, 2000. С. 156–163.
4. Дамзін О., Хникін О. Зміст освіти як важливий компонент підготовки вчителя фізичної культури до виховання морально-вольових якостей підлітків. *Актуальні проблеми підготовки сучасного педагога: теорія, історія, практика*. 2022. С. 33–38.
5. Каплінський В., Асаулук І., Пінаєва О. Етика викладача закладу вищої освіти та формування морально-етичних норм поведінки студентів: навчально-методичний посібник для самостійної роботи магістрів, 2021. 112 с.
6. Хникін О., Каплінський В. Організаційно-педагогічні умови виховання морально-вольових якостей підлітків у процесі позашкільної роботи з фізичної культури. *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія*. Вип.70. 2022 р. С. 67–73.
7. Хникін О., Каплінський В. Джерела народної педагогіки як засіб впливу на мотиваційно-ціннісну сферу особистості підлітків. *Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний стан та перспективи розвитку науки, освіти та суспільства»*, 15 серпня 2022 року, Полтава. С. 23–26.
8. Хникін О., Пачевська А. Формування моральних і духовних цінностей підлітків засобами фізичної культури в освітньому середовищі загальноосвітньої школи. *Proceedings of XII International Scientific and Practical Conference Stockholm, 2022*. С. 151–158
9. Ambrosewicz-Jacobs J. Tolerancja. Jak uczyć siebie i innych. *Villa Decius*. Kraków. 2003.
10. Dąbrowska T. Metody wychowania. *Między praktyką a teorią wychowania*. Wydawnictwo UMCS, Lublin. 2005.
11. Kopińska V. Zmiana polskich podstaw programowych kształcenia ogólnego w zakresie kompetencji społecznych i obywatelskich. Analiza krytyczna. *Parezja*. 1(9). 2018
12. Okoń W. Nowy słownik pedagogiczny. PWN. Warszawa. 2001
13. Szymczak M. (Ed.). Słownik języka polskiego. Vol. 1–3. Warszawa. 1996 [in Polish].
14. Tomaszewski T. Człowiek w sytuacji. *Psychologia*. PWN. Warszawa. 1979
15. Winiarski M. Sytuacja życiowa. *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. 6. Warszawa. 2007

References (translated & transliterated)

1. Haluziak, V. (2009). Kontsepsiia moralnoho vykhovannia V.Sukhomlynskoho [The concept of moral education by V. Sukhomlynskyi]. *Pedahohichni nauky [Pedagogical sciences]*. 54. 128–132. [In Ukrainian].
2. Haluziak, V., Dovhan, L. (2009). Moralne vykhovannia u pedahohitsi SShA: teoriia i praktyka [Moral Education in USA Pedagogy: Theory and Practice]. 231 [In Ukrainian].
3. Haluziak, V., Aleksieieva, O. (2000). Kohnityvno-evoliutsiina teoriia moralnoho rozvytku i vykhovannia osobystosti [Cognitive and Evolutionary Theory of Moral Development and Personality Education]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni M.Kotsiubynskoho. Serii: "Pedahohika i psykhologhiia" [Scientific Notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after M. Kotsiubynskyi. Series: "Pedagogy and Psychology"]*. 3. 156–163. [In Ukrainian].
4. Damzin, O., Khnykin, O. (2022). Zmist osvity yak vazhlyvyi komponent pidhotovky vchytelia fizychnoi kultury do vykhovannia moralno-volovykh yakosti pidlitkiv [Content of education as an important component of physical education teacher training for the education of moral and volitional qualities of adolescents]. *Aktualni problemy pidhotovky suchasnoho pedahoha: teoriia, istoriia, praktyka [Actual problems of training a modern teacher: theory, history, practice]*. 33–38. [In Ukrainian].
5. Kaplinskyi, V., Asauliuk, I., Pinaieva, O. (2021). Etyka vykladacha zakladu vyshchoi osvity ta formuvannia moralno-etychnykh norm povedinky studentiv: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia samostiinoi roboty mahistriv [Ethics of a teacher of a higher education institution and the formation of moral and ethical standards of student behaviour: a study guide for independent work of masters]. 112 [In Ukrainian].
6. Khnykin, O., Kaplinskyi, V. (2022). Orhanizatsiino-pedahohichni umovy vykhovannia moralno-volovykh yakosti pidlitkiv u protsesi pozashkilnoi roboty z fizychnoi kultury [Organisational and pedagogical conditions for the education of moral and volitional qualities of adolescents in the process of extracurricular physical education]. *Naukovi zapysky VDPU im. M.Kotsiubynskoho. Ser. Pedahohika i psykhologhiia [Scientific notes of M. Kotsiubynskyi VDPU. Pedagogy and psychology series]*. 70. 67–73. [In Ukrainian].
7. Khnykin, O., Kaplinskyi, V. (2022). Dzherela narodnoi pedahohiky yak zasib vplyvu na motyvatsiino-tsinnisnu sferu osobystosti pidlitkiv [Sources of folk pedagogy as a means of influencing the motivational and value sphere of adolescents' personality]. *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia "Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku nauky, osvity ta suspilstva" [International scientific and practical conference "Current state and prospects of development of science, education and society"]*. 23–26. [In Ukrainian].
8. Khnykin, O., Pachevska, A. (2022). Formuvannia moralnykh i dukhovnykh tsinnosti pidlitkiv zasobamy fizychnoi kultury v osvitnomu seredovyschi zahalnoosvitnoi shkoly [Formation of moral and spiritual values of adolescents by means of physical culture in the educational environment of a secondary school]. *Proceedings of XII International Scientific and Practical Conference Stockholm [Proceedings of the XII International Scientific and Practical Conference Stockholm]*. 151–158 [In Ukrainian].
9. Ambrosewicz-Jacobs, J. (2003). Tolerancja. Jak uczyć siebie i innych [Tolerance. How to teach yourself and others]. *Villa Decius*. Kraków. [In Polish].
10. Dąbrowska, T. (2005). Metody wychowania. Między praktyką a teorią wychowania [Methods of education. Between practice and theory of upbringing]. Wydawnictwo UMCS, Lublin [In Polish].
11. Kopińska, V. (2018). Zmiana polskich podstaw programowych kształcenia ogólnego w zakresie kompetencji społecznych i obywatelskich. Analiza krytyczna [Revision of the Polish core curriculum for general education in the field of social and civic competences. A critical analysis]. *Parezja*. 1(9) [In Polish].
12. Okoń, W. (2001). Nowy słownik pedagogiczny [New pedagogical dictionary]. PWN. Warszawa [In Polish].
13. Szymczak M. (Ed.) (1996). Słownik języka polskiego [Dictionary of the Polish language]. Vol. 1–3. Warszawa [in Polish].
14. Tomaszewski, T. (1979). Człowiek w sytuacji [A person in a situation]. *Psychologia [Psychology]*. PWN. Warszawa [In Polish].
15. Winiarski, M. (2007). Sytuacja życiowa [Life situation]. *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku [Pedagogical encyclopaedia of the 21st century]*. 6. Warszawa [In Polish].

Статтю отримано 06.02.2023 року.

Прийнято до друку 02.03.2023 року.

НАШІ АВТОРИ

Андерсон Ірина Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри східноєвропейських мов Національної академії Служби безпеки України (м. Київ, Україна).

Башманівський Олексій Леонідович – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янських і германських мов Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

Березюк Юлія Валеріївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри природничих та соціально-гуманітарних дисциплін Житомирського медичного інституту (м. Житомир, Україна).

Болотнікова Алла Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри загального мовознавства та іноземних мов Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (м. Полтава, Україна).

Бондарчук Олеся Михайлівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

Галаур Світлана Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального мовознавства та іноземних мов Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (м. Полтава, Україна).

Гордійчук Ольга Олегівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософсько-історичних студій та масових комунікацій Державного університету «Житомирська політехніка» (м. Житомир, Україна).

Дамзін Олександр Вікторович – аспірант кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна).

Джус Оксана Володимирівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри професійної освіти та інноваційних технологій Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна).

Каплінський Василь Васильович – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна).

Клочко Оксана Віталіївна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри математики та інформатики, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна).

Костюк Олександр Васильович – кандидат філософських наук, доцент, докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна).

Мерзова Радана – доктор філологічних наук, старший викладач кафедри славістики Оломоуцького університету імені Палацького (м. Оломоуц, Чехія).

Павлінчук Тетяна Іванівна – кандидат філологічних наук, перекладач (м. Житомир, Україна).

Панчук Ірина Іванівна – доктор філософських наук, доцент, професор та завідувач кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету (м. Рівне, Україна).

Соколовський Олег Леонідович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

Сус Ірина Романівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

Чорна Оксана Богданівна – аспірант кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету (м. Рівне, Україна).

Шаригін Олександр Анатолійович – кандидат технічних наук, Project Lead, Компанія Miratech (м. Вінниця, Україна).

Яриновська Катерина Тарасівна – викладач кафедри слов'янських і германських мов Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

ЗМІСТ

ФІЛОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	3
Ірина Андерсон. Міхал Грабовський як перекладач української народної творчості.....	3
Алла Болотнікова, Світлана Галаур. Полонізми та їхній регулятивний потенціал у творах української літератури.....	11
Olesia Bondarczuk. Problematyka społeczno-historyczna pierwszej połowy XIX wieku w ramiętnikach T. Bobrowskiego	20
Тетяна Павлінчук. Терміни в перекладі літературознавчих наукових текстів із польської мови на українську.....	28
Ірина Сус. Гуцульські лексикони (1880–1881 pp.) Яна Грегоровича.....	44
ФІЛОСОФСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ	53
Olha Hordiichuk. Stereotypy etniczne: specyfika formowania i funkcjonowania	53
Олександр Костюк. Вплив капеланства на стабільність та ефективність сил оборони України в контексті військових дій 2014-2023 років	63
Ірина Панчук, Оксана Чорна. Перемишльська єпархія Греко-католицької церкви другої половини XIX – початку XX століття: особливості функціонування на ієрархічному рівні...	74
Oleh Sokolovskyi. Polityka publiczna organów władzy wykonawczej Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy w sferze religii: analiza porównawcza.....	83
ПЕДАГОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	93
Катерина Яриновська, Олексій Башманівський. Формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти при вивченні іноземних мов: інструменти, методи й прийоми.....	93
Merzova Radana, Dzhus Oksana, Bereziuk Yuliia. Innovative technologies for the formation of multiculturalism in teaching a foreign language.....	103
Клочко Оксана, Шаригін Олександр. Досвід фахової підготовки студентів комп'ютерних наук у європейських закладах вищої освіти.....	111
Каплінський Василь, Дамзін Олександр. Метод виховних ситуацій у морально-етичному становленні майбутнього вчителя фізичної культури.....	121
НАШІ АВТОРИ	131

*Наукове періодичне видання «Українська полоністика»
внесено до переліку наукових фахових категорій «Б» видань України,
у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата
філологічних наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020. № 409);
філософських наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020. № 409);
педагогічних наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020. № 409).
Журнал внесено до бібліографічних баз даних
IndexCopernicusInternational, Ulrich'sPeriodicalsDirectory, Citefactor, GoogleScholar.*